

Хизмат ва Содоби

УСМОН НУРИЙ ТҮПБОШ

Истанбул - 1442 х / 2020

© “ЭРКАМ” Нашриёти - 1442 / 2020

Хизмат ва Өсоби

Усмон Нурий Тўпбош

Таржима нусхасининг асли: Medeniyetimizin Fazilet Zirvelerinden
Hizmet ve Âdâbi

Муаллиф: Усмон Нурий Тўпбош

Таржимон: Муқаддам Абдураҳмон қизи

Муҳарир: Улфатхон Иброҳимова

Ношир ва маслаҳатчи: Абдумалик Абдурашидов

Саҳифалаш ва Муқова: Росим Шокир ўғли

ISBN:

Адрес: İkitelli Organize Sanayi Bölgesi Mahallesi,

Atatürk Bulvarı, Haseyad 1. Kısım

No: 60/3-C, Başakşehir, İstanbul - Türkiye

Тел: +90 212 671 0700 pbx

Факс: +90 212 671 0748

Электрон почта: info@islamicpublishing.org

Веб-сайт: www.islamicpublishing.org

Language: Uzbek

Хизмат ва Өгоби

Усмон Нурий Тўпбош

Истанбул - 1442 х / 2020

Бисмиллаҳир роҳманир роҳийм

СЎЗБОШИ

Биз ожиз бандаларини иймон неъмати билан шарафлантирган Раҳмон ва Раҳим бўлган Аллоҳ таолога ҳамду санолар бўлсин!

Оlamларга раҳмат қилиб юборилган Пайғамбар алайҳиссаломга салоту саломлар бўлсин!

Исломнинг рухи ва асоси эътиқодда тавҳид, яъни Аллоҳнинг ягоналиги, амалда эса одоб, тўғрилик ва марҳаматдир. Марҳамат — иймоннинг илк меваси. Марҳаматдан узоқ бўлган кўнгил инсонийлик сифат ва хусусиятидан маҳрум, қадр-қийматини йўқотган, виждан ҳиссидан мосуво қолган бўлади.

Ҳар бир яхшиликнинг боши ҳисобланган “бисмиллаҳ” ҳамда Қуръони каримнинг биринчи сураси бўлган “Фотиҳа” Аллоҳнинг раҳмат ва марҳаматини ифода этган “Раҳмон” ва “Раҳим” исмлари билан бошланади. Пайғамбарлар, саҳо-

бай киромлар ва Аллоҳ дўстларининг ҳаётий ҳикоялари марҳамату шафқат мисолларига лиммо-лим тўла. Марҳаматнинг етук кўринишларидан бири эса мол, жон, қобилият, илм, ирфон ва вақт каби бизга берилган барча неъматлардан инфоқ қилишдир.

Ақл-фаросатли, дунёқараши кенг инсонни вояга етказиши билан хузур-ҳаловатли жамиятни барпо этиш диннинг асл ғояларидан бири ҳисобланади. Бундай етукликка эришиш учун кўнгил марҳамат ва шафқат ҳисси билан мунаввар бўлиши лозим. У эса закот, инфоқ ва хизматда намоён бўлади. Санаб ўтилган мазкур хусусиятлар банданинг Роббисига бўлган шукридан далолат беради.

Ҳақиқий севгининг энг буюк аломати — фидойилик. Севган киши ўз севгиси йўлида фидойилик қилишни севгисининг ўлчовида завқли вазифа сифатида қабул қиласди. Шу жиҳатдан, Аллоҳ севгиси билан тўла мўмин кўнгил Яратганга ҳурмат юзасидан унинг барча маҳлукотларини раҳм-шафқат туйғулари билан бағрига босади.

Қариндошлик туйғулари мўртлашган, ижтимоий хотиржамлик, сокинлик йўқолган, гина-кудурат кўпайган замонамизда инфоқ ва хизмат сафарбарлигига катта эҳтиёж сезилмокда. Афсуслар бўлсинки, бугунги жамиятда бир томондан ижтимоий ва иқтисодий бўхронлар, бошқа

томондан аксарият кишиларнинг модага маҳлиё бўлиши важидан, унутилиб, бепарволикка ем бўлаётган ҳолатларнинг энг аввалида дин йўлида мол-дунё билан фидойилик қилиш турибди. Бу борада аввало закот, инфоқ каби вожиблар билан бирга, уларга ўхшаган бошқа шафқат намуналари хаёлга келади. Инсоний ва маданий жиҳатдан тарихимизнинг энг порлоқ саҳифаларидан жой олган вакф, инфоқ, хайр ва маънавий тарбия инсонийликни тирилтириб, мукаммаллаштиришимиз, яъни унинг яратилишдан кўзланган ғояни комил суратда юзага чиқара оладиган маънавий сифатлар билан зийнатлашимизга васила бўладиган фаолиятлар ҳисобланади. Биз бу асаримизда тарихимизнинг ана шу нуқталарига дикқат қаратишни ният қилганимиз.

Чунончи, таъкидлаш жоизки, аждодларимиз йўқсил-бечора инсонларга мушқулотларини ечишга ёрдам бериб, шафқат, марҳамат, муҳаббат ва хизматни Аллоҳнинг махлуқотлари орасида, ҳаттоқи ожиз ҳайвонлардан тортиб, дов-дараҳт, гулу гиёҳларгача кўрсатганлар. Ҳозирги кунга қадар ҳеч қаерда ҳеч ким бу даражага етишгани йўқ. Шунинг учун шонли тарихимиз ниҳоятда кўп фазилат сабоқларидан ташкил топган.

Улар буюк одоб билан “муҳтарам ожизлар” деб атаган ақли ноқис хасталарни овланган қуш-

лар гўшти билан боқиб, қасида ва илоҳий нашидалар тараннуми билан даволаш каби ҳаттоки тасаввур қилиш мушкул марҳамат, шафқат, муҳаббат ва хизмат даражасига эришган эдилар.

Юқумли, хавфли касаллик бўлгани учун омма томонидан яккалаб қўйилган моховларга ҳам Усмонийлар маданиятида шафқат ва марҳамат қўли узатилган, уларга ҳар жиҳатдан ғамхўрлик қилувчи алоҳида “Мискинлар ва йўқсиллар гўёси” деб номланган муассасалар мавжуд эди. Кимсасиз, камбағал, бечораларни таъмасиз, беминнат даволаб, парвариш қиласиган вакфлар фаолият кўрсатган. Биноларнинг бўғоти остида қушлар жон сақлайдиган “қуш уя”лари, вақти келиб иссиқ ўлкаларга учеб кетолмаган лайлаклар учун маҳсус бошпаналар барпо қилдирган Усмонийларнинг бундай ижроотларини муносиб тарзда ўрганишимиз, уларнинг мисолида ўз даражамизни ўлчаб кўришимиз муҳим ҳисобланади.

Шунингдек, марҳамат ва муҳаббатини хизматлари ва яхшиликларда рисоладигидек меъёр-мезонларда акс эттирган аждодларимиз бечоралар, фақирлар, бева аёллар, етимларнинг иззат ва обрўсини сақлашга ғоятда диққат-эътиборли бўлиб, уларга нисбатан назокат билан муомала қилгандар. Садақа оловчи ва берувчи бир-бирини кўрмаслигини таъминлаш мақсадида масжид-

ларда “садақа тошлари” ўрнатиш, муҳтожлар ва шаҳид оиласаларига эҳсон қилинадиган озиқ-овқатларни уларнинг нафсониятини оғринтирмаслик мақсадида кечанинг қоронғулигига тарқатиш каби хатти-харакатлар марҳамат ва муҳаббатни мукаммал ўлчовда намоён қилиш саналади.

Ҳаттоки, хизматкорлар синдирган идишлар, бехосдан зарап берган нарсалари учун ҳам улар озорланмаслигини қўзда тутиб, ўрнини тўлдирадиган вакфларнинг фаолият кўрсатиши, ҳатто бугун ҳам қалбларда ҳайрат ва қизиқиш уйғотадиган ибратли муносабатлар эди.

Вакфлар — севги, шафқат ва марҳаматни жамиятга акс эттиришда аждодларимизнинг тадқиқотлари бизга ўрнак ва улкан мактаб бўлади. Буларнинг бари бугунги кунда инсонийлик иззат ва қадр-қийматини муносиб эътироф этилиши учун эътибор билан ёдга олиш ва эришиш лозим бўлган ҳаётий дастурлардир.

Бизни ҳам буларни ўрганиб, муносиб тарзда насиба олиб, файзиёб бўлишга муваффақ айласин.

Шу ергача турли мисоллар билан сизга эслатганимиз бу файзли, қутлуғ ва гўзал хизматлар, албатта, уларни ўз ўрнига қўя оладиган фидойи, намуна бўладиган хизмат ходимлари билан амалга ошади. Яъни, бу каби хизматлар мазкур ишлар

ни бажарувчи инсонларнинг маънавий ҳолатлари, комилликлари даражаларига кўра самара беради.

Кишининг маънавий даражаси юксалиши, одоб ва ахлоқининг камол топиши — динга бўлган муҳаббати ва амали билан боғлиқ. Модомики қобилиятли, баркамол, етукликка эришган инсонга топширилган бир иш мукаммаллик билан ниҳояланар экан, хом, етукликка эришмаган одамга ишонилган ишлар эса минг бир афсус “э воҳ”лар билан ниҳояланади.

Улуғлар “**Кам олат (ёмон одатлар) билан камолот (мукаммаллик) бўлмайди**”, деганлар. Бу ўлчов моддий масалаларда бўлганидек, маънавий масалаларда ҳам аҳамиятга эга. Шунинг учун Аллоҳ йўлидаги хизматларни маънавий жиҳатдан нуқсонли бажариш “қош қўймоқчи бўлиб кўз чиқариш”дек гап. Яъни, ҳеч қачон кўзда тутилган натижага эришиб бўлмайди. Аллоҳнинг розилиги учун қилинадиган хизматларни “маънавий чўққи-ларга етказувчи кутлуг погона” сифатида тасвирлаш учун зоҳир ва ботин, илм ва ирфон, ақл ва кўнгил, дунё ва охират каби моддий-маънавий жабҳалардан иборат одоб ва мезонлар доирасида амалга ошириш зарур. Зеро, қуш бир қаноти билан учолмайди. Жўшқин кайфиятли хизматлар ҳам моддий ва маънавий жиҳатдан етилган, лаёқатли шасхларнинг қўлидан рўёбга чиқади.

Мұхтарам китобхон!

Ушбу ҳақиқатлар нури остида тайёрланған қўлингиздаги китобимизда хизмат карвонининг қайси мақомида бўлишидан қатъи назар, ҳар бир хизмат аҳли ўзида мужассам этиши талаб этиладиган сифатлар ва риоя қилиши керак бўлган обод мезонларини қаламга олишни мақсад қилдик. Бу борада аввал нашр қилинган асарларимиздаги мавзу билан боғлиқ қисмларни қўздан кечирдик. Бевосита “Вақф, инфоқ, хизмат” китобимизнинг “Хизмат” бўлимини бош мавзу қилиб олдик. Қолаверса, баъзи янги қўшимчалар билан мавзуумизни янада кўпроқ фойда олишга васила бўлиш ўйида тўлдирдик.

Асарга хизмат ва одобга доир яна бир бўлими илова қилдик. Унда хизмат йўлида раҳбарлик қиласидаги шахсларнинг хизматларида мукаммал мақомга эришишлари учун зарур бўлган одоб ва ўлчовларни қаламга олдик.

Ўн икки моддада акс этган бу одоб ва ўлчовлар хизмат инсони учун лозим бўлган зоҳир ва ботин, илм ва ирфон, охират каби моддий ва маънавий жиҳатларни ўз ичига олади.

Роббимиз Ўз розилиги йўлида қўядиган ҳар бир қадамиизни нуксону камчиликларимизга қарамай, лутфу карами билан қабул айласин! Барчамизни Ўз розилигига васила бўладиган хизмат-

ларга муваффақ қилсин! Барчамизга икки дунё
саодатига мадор бўлгувчи баракотли хизмат умри
эҳсон айласин!..

Амин!

Усмон Нури Тўпбош,

Ускудор/2002.

Маънавий Чўққиларнинг
Қутлуг Погонаси

ХИЗМАТ ва ОДОБИ

*Аҳли хизмат самодаги ой ва қуёши
каби. Атрофларини ёритганлари
сари нурлари ортиб боради.*

*Атрофга янада порлоқ, мунавварроқ
кўринадилар. Яъни, хизмат бир
томондан бошқаларга фойда
берар экан, бошқа томондан
гайрат ва ихлос даражасида
хизмат қилганларнинг юксалишига
васила бўлади. Ҳатто хизмат
қиласидиганларга етадиган фойда
хизматида бўлган кишилардан ҳам
кўпроқ бўлади.*

ХИЗМАТ

Хизмат — Ҳақ субҳонаху ва таолонинг бизга инъом этган ижтимоий бандалик вазифаси ҳисобланади. Мўминнинг ҳаёти — маҳлуқотга хизмат қилиш билан маъно-мазмун, қут-баракот қозонади. Фоний борлигини Аллоҳ йўлида хизмат қилишга атаган киши мангу руҳини абадул-абад озод қилган бўлади.

Ички дунёсини камолотга етказган мўмин нафсоний орзуларининг асоратидан қутилиб, мўмин биродарларининг дардига дармон бўладиган чораларни излаб топиш ғайратида бўлади. Агар бирор дин биродари бемор бўлса, унинг шифо топиши йўлидаги хизмат ва ғайратни ўзи учун неъмат деб ҳисоблайди. Ғариб, ёлғиз ва бечораларнинг ёнида туради, мазлумларнинг атрофида парвона бўлади. Биродарларининг дардоши бўлиб, уларнинг муаммо ва ташвишларини аритиш учун қўлидан келгунича ғайрат қиласди.

Зеро, иймон фаросатига эга бўлган ҳар бир мўмин бу дунёда ҳақиқий хавотир олиниши керак бўлган муҳим масалалар абадий ҳаётга, яъни охиратга оид эканини идрок этиб яшайди. Шунинг учун фоний ва дунёвий масалаларни ҳал қилиш учун кўрсатган ғайратнинг каттасини ухровий масалалар учун сарфлайди. Ухровий ташвишлардан ҳалос бўлишнинг энг муҳим йўли — иймоннинг илк меваси бўлган шафқат ва марҳаматни виждан масъулиятининг ўрнига қўйиш ҳисобланади. Зеро, қиёмат куни ҳамма нарсадан ҳам кўпроқ илоҳий раҳмат ва марҳаматга муҳтож бўламиз. Илоҳий раҳматга ноил бўлиш учун Аллоҳ яратган барча маҳлуқотнинг “хизмат”ига бел боғлаш талаб этилади. Зеро, хизмат — виждан комиллиги даражасини акс эттирган энг гўзал ойнадир. Бошқача қилиб айтганда, кишининг виждони ташриф қоғозидир.

Ислом ахлоқининг асосини Аллоҳ таолога муҳаббат ва эътимод билан юзланишда — бу юзланишнинг энг муҳим нишонаси ҳам, шубҳасиз, “хизмат”дан топилади. Зеро, **“хизмат қилган ҳимматга эга бўлади”** — дастурига кўра хизмат кўнгилларни илоҳий чўққиларга етказадиган ўзига хос қутлуғ погонадир. Аллоҳга олиб борадиган чексиз мукофотларга эга бўлганларнинг барчаси — пайғамбарлар ва авлиёлар, Ҳақ дўстла-

ри, солиҳ ва содиқ мўминларнинг бари бу погона узра кўтарилигандар.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан шундай ҳадис ривоят қилинади: “Бир қавмнинг саййиди – уларга хизмат қилганидир” (Дайламий “Муснад”, 324).

Ҳадиси шариф баёнидаги намуна шахслардир. Шундай экан, бандалар учун маънавий чўққиларга юксалиш йўли самимий қалб билан адо этилган хизматлардан ўтади. Яъни, ўрнига кўра, илоҳий розиликка мувофиқ тушган кичик бир хизмат ҳам кўплаб нафл ибодатларидан устун бўла олиши мумкин.

Чунончи, ҳаддан ташқари иссиқ кунлардаги бир сафарда Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам муносиб бир ерда дам олишга тўхтадилар. Саҳобалардан айримлари рўзадор эдилар.

Рўзадорлар чарчаб, ухлаб қолиши. Рўза тутмаганлар эса, уларга таҳорат учун сув ташидилар, сояда жой ҳозирладилар. Ифттор вақти бўлгач, Расуулulloҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам:

“Бугун рўза тутмаганлар ажрга эга бўлдилар”, - дея марҳамат қилдилар (Муслим, “Сиём”, 100-101).

Аллоҳ таоло хизматда улкан сир яширган. Аллоҳга бандалик қилиш учун яратилган одамга

хизмат қилиш, қайсиdir маънода Аллоҳга бандалик қилиш мақомидадир. Аллоҳ таоло динига хизмат қилган ва бандаларининг ташвиши билан машғул бўлган кишиларнинг муаммоларига кафил бўлади. Барча машғулияти шахсий манфаатлари ва ўз ташвишларидан иборат бўлганларни эса ўз ҳолига ташлаб қўяди. Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай деб марҳамат қиласидар: “...Мусулмон биродарининг ҳожатини раво қилган кишининг Аллоҳ ҳожатини раво қиласи. Кимки бир мусулмоннинг бир ташвишини аритса, Аллоҳ таоло у кишининг қиёмат кунидаги ташвишларидан бирини аритади...” (Бухорий, “Мазолим”, 3; Муслим, “Бир”, 58).

Бир киши Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёнларига келиб сўради:

— Эй Расулуллоҳ, одамлар орасида Аллоҳга севикли бўлгани ким ва амалларнинг Аллоҳга севимли бўлгани қайси?

Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай жавоб қилдилар:

— Одамларнинг Аллоҳ таолога севимли бўлгани — инсонларга фойдаси теккани. Амалларнинг Аллоҳга севимли бўлгани эса, бир мусулмоннинг қалбини хушнуд қилиш, уни севинтириш ёхуд бирор ташвишини аритиш ёки қарзини тўлашдир. Батаҳқиқ, бир мўмин биродарим билан

унинг ҳожатинираво қилиш учун юриш мен учун Мадинадаги шу масжидда бир ой эътикофда ўтиришдан кўра яхшироқдир. Ким ўзини босиб ғазабланмаса, Аллоҳ таоло унинг айбларини ёпади, ким жазолашга қодир бўла туриб ғазабига енгилмаса, Аллоҳ таоло қиёмат куни унинг қалбига хотиржамлик ва омонлик беради. Ким биродари билан унинг ҳожатинираво қилиш учун юрса ва унинг ҳожатинираво этса, Аллоҳ таоло одамларнинг оёклари тоядиган куни унинг оёғини событ қилади” (Ҳайсамий, VIII, 191).

Пайғамбар алайҳиссалом яна шундай деб марҳамат қилганлар:

“Кимки бир биродарининг ҳожатинираво қилиш учун юрса, Аллоҳ таоло унга етмиш беш минг фаришта билан соя солади. Бу фаришталар унинг ҳаққига дуо қиласидилар. У иши битгунича илоҳий раҳмат дарёси ичра бўлади. Биродарининг ишини битириб, ҳожатинираво қилганида эса, унга бир ҳаж ва бир умра савоби ёзилади...” (Ҳайсамий, II, 299; VIII, 193)

Умматга шундай хизмат қўлланмаларини берган Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам Қубо масжиди, Масжиди Набавий қурилишида саҳобаларнинг қаршилигига қарамасдан, муборак елкаларида тош ташиғанлар. Ул зотнинг буюк тавозеълари, қилган хизматлари бутун уммат учун

мислсиз намунадир. Ул зотнинг ҳаёти бошдан-о-хиригача Ҳаққа, инсониятга ва бутун маҳлуқотга хизмат билан ўтди. Пайғамбар алайҳиссаломдан намуна олган баҳтиёр кишилар ҳам хизматни ғанимат билганлар. Ҳақ ошиғи, Пайғамбар шайдоси бўлган ҳар бир кўнгил — аҳли хизмат саналади. Аҳли хизмат ой ва қуёшга ўҳшайдилар. Бошқа томондан қаралса, хизмат аҳли бир анҳорга ўҳшайдики, узун йўлида минг бир жонли мавжудотга — инсонга, ҳайвонларга, дараҳтларга, гулу сунбулга, булбулга ҳаёт бериб оқадилар. Бу анҳорнинг борадиган манзили Аллоҳга етишиш дарёсидир. Бу ҳақиқатга ошнолар, ҳаттоқи юртнинг подшоҳи бўлсалар ҳам, ўзларини давомли хизматда эканликларини ва бу буюк масъулият юкини ҳис қилиб яшаганлар.

Яна бир ҳадиси шарифда Расулуллоҳ саллалоҳу алайҳи васаллам шундай деб марҳамат қиладилар: “Кимники Аллоҳ йўлида бир дона сочи оқарса, бу қиёмат куни унга нур бўлади” (Термизий, “Фадоилул жиход”, 9/1635; Насои, “Жиход”, 26). “Тонгда ёки шомда Аллоҳ йўлида юриш дунё ва унинг матоҳларидан хайрлидир...” (Бухорий, “Жиход”, 6).

Жалолиддин Румий ҳазратлари бу хизматдан кишининг қозонган маънавий камолотини шундай тасвирлайдилар: “ибодат қилиб, эҳсон ва хайриялар билан халқ хизматида бўлсанг, кўнгил

кўзинг очилади ва энди жисмингдаги кўзинг ҳар хил рангларни эмас, балки бошқача рангларни ҳам кўришни бошлайди. Оддий тошлар ўрнига дуру жавоҳирларни томоша қиласан. Дур нима? Сен ўзинг денгиз бўласан, самоларда сайр қиласиган, айланиб юрадиган қуёш бўласан”. Бир ғамнок кўнгилнинг дарди билан йўғрилиб, етилган хизмат аҳлининг теран ва ҳассос юраги гўёки маҳшаргоҳ. Бу юрак оташи уни Ҳақнинг раҳмат ва мағфират даргоҳига очилган эшикнинг бўсағасига қадар олиб боради. У ерда қандай мустасно сирлар очилиб, қандай муҳташам ҳикмат манзараларида гувоҳ бўлинар экан?

Абдуллоҳ ибн Аббос розияллоҳу анху бир куни Пайғамбар алайҳиссаломнинг масжидларида эътикофда ўтирганларида ёнларига бир киши келиб, салом бериб ўтирди. Ибн Аббос розияллоҳу анху:

– Биродарим, сени ташвишли ва маҳзун кўрапман, - дедилар.

Сўнг суҳбатлари шундай давом этди:

– Ҳа, эй Расулуллоҳнинг амакиларининг ўғли! Бироз ташвишлиман. Фалончи кишидан бироз қарзим бор. Лекин шу қабрда ётган (Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам) ҳаққи хурматлари айтаманки, қарзимни тўлай олмайман.

– Сиз учун у билан гаплашайми?

– Майли, гаплаша қолинг.

Ибн Аббос пойабзалларини кийиб, масжиддан чиқдилар. Маҳзун киши ул зотга:

– Эътикофда ўтирганингизни унутдингизми?

Нега масжиддан чиқдингиз? - дея овоз берди.

Ибн Аббос шундай жавоб бердилар:

– Йўқ! Мен шу қабрда ётган ва орамиздан яқинда кетган мұхтарам зотнинг шундай деганларини эшилдим: (Сўзлаётиб, кўзларидан ёшлар оқарди): “Кимки бир биродарининг бир ҳожатини право қилиш учун ҳаракат қиласа ва унинг мушкулини енгил қиласа, бу иши унинг учун ўн йил эътикофда ўтиришдан ҳам хайрлироқдир. Ҳолбуки, бир киши Аллоҳнинг розилиги учун бир кун эътикофда ўтирса, Ҳақ субҳонаху ва таоло у киши билан жаҳннам орасида уч ҳандак пайдо қиладики, ҳар бир ҳандак ораси мағрибу машриқ қадар узоқдир” (Байҳақий, «Шуаб», III, 424-425. Яна қаранг: Ҳайсамий, VIII, 192).

Ҳақ субҳонаху ва таоло бандаларига беҳисоб неъматлар бағишлиған, бунинг эвазига уларга неъматлардан фойдаланиб, маҳлуқотларга хизмат қилишларини буюрган. Шунинг учун мўмин киши ҳар нафас олганида “Аллоҳ менга қандай имконларни луфт этди ва мен бу имконлар билан

Аллоҳ йўлида қандай хизмат қила оламан?” деган мулоҳазада бўлиши керак. Чексиз неъмат ва имконга қарамай, фақат ўзини ўйладиган, хизмат қилишга ошиқмаган, ҳаётини беҳуда ўтказиб юборганлар мевасиз дарахтга ўхшайди.

Буни қуидаги мисол билан изоҳлаш мумкин: Чинор дарахти улкан салобатга эга ва минг йилгача умр кўради. Лекин меваси йўқ. Ҳатто ундан тахта ҳам бўлмайди, фақат ўтин сифатида ишлатилади. Бироқ зайдун дарахти экилганидан бир йил ўтиб, дарҳол мева беришни бошлайди. Зохиран қараганда салобати ҳам йўқ.

Худди шунингдек, инсон ҳам бойлик, соғлик, илм, имкон каби салобатларга эга бўла туриб, чинор дарахтидек мевасиз ҳолда умрини ўтказиб юборса, ўзига ёмонлик қилган бўлади. Оқил киши зайдун дарахтидек кўп вақт ўтмасдан мўлкўл мева беришни ва атрофига имкон даражасида кўпроқ фойдали бўлишга интилиши керак. Унинг асл меваси — маҳлукотга хизмат қилишdir. Жон ва молни Аллоҳ йўлида хизматга сарфлаш бандани Аллоҳга яқинлаштиради. Аксина, илоҳий омонат бўлган неъмат ва имкониятларни фақат нафси учун сарфлаш эса бандани Ҳақдан узоқлаштиради. Қолаверса, ҳаётида хизматни дастуруламал қилган киши жамиятда қандай мавқеда бўлишидан қатъи назар, Ҳақ даргоҳида жуда қийматли

мақом соҳиби ҳисобланади. Унинг ажру мукофоти ҳам шу даражада улкан бўлади:

Расулллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам ўзларига хизмат қилган бир кишига тез-тез:

– Бирор ҳожатинг ё ҳоҳишинг борми? - дея сўрардилар.

Бир куни яна ундан сўраганларида ўша саҳобий:

– Сиздан бир нарса истайман, эй Расулллоҳ!
– деди.

Аллоҳнинг Расули саллаллоҳу алайҳи васаллам:

– Тила тилагингни! - дедилар. Асҳоби киром шундай дедилар:

– Қиёмат куни менга шафоат қилишингизни истайман!

Пайғамбар алайҳиссалом:

– Буни исташингни сенга ким ўргатди? - дея сўрагандилар, сахоба:

– Роббим! - деди. Аллоҳнинг Расули саллаллоҳу алайҳи васаллам бунга жавобан шундай деб марҳамат қилдилар:

– Ундей бўлса, сен кўп сажда қил ва бу борада менга ёрдам бер! (Ахмад, III, 500)

Набийи Акрам алайҳиссалом яна шундай деб марҳамат қилғанлар: “Бир киши йўл устида ётган дараҳт шохини кўрди ва “Аллоҳга қасамки, мусулмонларга зарар етказмаслиги учун уни бу ердан олиб ташлайман», деди (олиб ташлади ва) шу сабабли жаннатга ноил бўлди” (Муслим, «Бирр», 128).

“Бир киши йўлда кетаётиб, қаршисида тикон шохини кўрди ва уни бир четга олиб ташлади. Шунинг учун Аллоҳ ундан рози бўлди ва айбларини кечириб юборди” (Бухорий, «Азон» 32, «Мазолим» 28; Муслим, «Бир» 127, «Имора» 164). Шуни унумаслик керакки, Ҳақнинг розилиги баъзан чин дилдан бажарилган кичик бир амалда яширингандир. Шунинг учун катта-кичик демасдан, ҳар хил фойдали хизматларга ошиқиш, ҳар лаҳзада Ҳақнинг розилигини исташ талаб этилади. Зоро, Аллоҳнинг розилиги учун одамларга хизмат қилиш Ҳақ даргоҳида энг мақбул амал ҳисобланади. Чунки Ҳақ йўлида юриш одамларга хизмат қилиш ва уларга фойдали бўлишдан бошқа нарса эмас.

Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қилғанлар:

“Одамларнинг энг яхшиси одамларга фойдаси тегадиганидир” (Байҳақий, «Шуаб», VI, 117; Ибн Ҳожар, «Матолиб», I, 264).

“Аллоҳ бир бандасига яхшилик истаса, уни одамларнинг ҳожатини раво қиласидиган қилиб қўяди” (Суютий, II, 4/3924). Шайх Саъдий Аллоҳ йўлида хизмат қилишни неъмат санашини шундай изоҳлади: “Сени яхши амаллар бажаришга муваффақ этгани учун Аллоҳга шукр қил. Зеро, Ҳақ таоло сени луфт ва эҳсони билан ташлаб қўймади. Подшоҳга хизмат қилган унга миннат юклай олмайди. Аксинча, сени яхши амалларга қодир қилиб қўйгани учун ундан миннатдор бўл”. Шунинг учун ҳам хизмат комил мўминларнинг аниқ-тиник намоён бўлгувчи сифатларидан бири-дир.

Кўнглида Аллоҳ ва Расулига чексиз муҳаббати бўлган ҳар бир мўмин — хизмат аҳлидан. Иймон муҳаббатидан пайдо бўлган хизмат истаги қалбдан жой олганида, бандани абадият сайёҳига айлантиради. Қалб Ҳажжожи Золим қаттиқлигидан халос бўлади, Юнуснинг меҳр-шафқат терисига бурканади. Бу руҳият билан эгалланган илм, санъат ва ахлоқ сархуш қилувчи мангаликка эришади. Шунинг учун ҳам самимий ва ҳақиқий хизматлар руҳий камолотнинг шоҳ асари ҳисобланади. Бундай қалблар “назаргоҳи илоҳий”га айланади. Аҳли хизмат самодаги ой ва қуёш каби. Атрофларини ёритганлари сари нурлари ортиб боради. Атрофга янада порлоқ, мунаvvарроқ қўринадилар. Яъни, хизмат бир томондан бошқа-

ларга фойда берар экан, бошқа томондан ғайрат ва ихлос даражасида хизмат қилганларнинг юксалишига васила бўлади. Ҳатто хизмат қиласидан етадиган фойда хизматида бўлган кишилардан ҳам кўпроқ бўлади. Билсак-бilmасакда, аслида ҳаммамизнинг хоҳлаганимиз, излаганимиз — кўнгил саломатлиги, яъни хотиржамлик ва сакинатга эришишдир. Бу ҳам Ҳаққа ибодат важи билан адо этиладиган хизматлар билан эришиладиган ҳазина ҳисобланади. Шунинг учун хизмат тафаккурига эга мўмин ҳар лаҳзада хизматнинг восита ва имкониятларини топишни билади. Аллоҳнинг розилиги учун фидойиликларда дунёвий манфат ортидан юргурганларнинг ғайрат ва хирсидан ортиқ шижаоти ва ғайрати бўлади.

Яна бир жиҳатдан, мўминларнинг хизмат сафарбарлигига инсоният ҳар доим эҳтиёж сезади. Айниқса, дин биродарлиги ришталари мўртлашган, ижтимоий хотиржамлик ва сакинат таназзулга юз тутган, манфаатпарастлик, нафрат ва хусумат ортган давримизга бунга янада кўпроқ эҳтиёж сезилмоқда. Бундай пайтларда қилинган кичкина хайр ва хизматга ҳам Аллоҳ таоло қанчадан-қанча буюк мукофотлар эҳсон қиласи. Имом Раббоний ҳазратларининг бу борадаги сўзлари нақадар ўринли: “Пайғамбар алайхиссаломнинг суннатлари ва Ул зотнинг шариатига эргашиш неъматига ноил бўлган киши нақадар саодатли.

Бугун Аллоҳ таолонинг дини ҳақ эканига ишониб, бажарилган кичик бир амал ҳам буюк ишлар дараражасида қабул қилинади...” (“Мактуботи Раббоний”, 44- Мактуб)

Таъкидлаш жоизки, диний ҳаёт заифлашган, одамлар нотўғри йўлларда адашиб-улоқиб юрган бир пайтда, таблиғ хизмати иймондан кейинги биринчи ва энг аҳамиятли вазифага айланади. Ҳақ ва хайрни таблиғ этиш борасида бирор муваффақиятга эришмагунча, машру ишларнинг ҳам машруияти кўтарилади. Масалан, бир онанинг сут эмадиган ёшдаги гўдакни эмизиши ғоятда табиий ва ҳатто хурматга сазовор ҳатти-ҳаракат ҳисобланади. Лекин уйи ёнаётганини кўрган она боласини эмизишда давом этса, уволга қолади ва бу иши учун сўралади. Чунки ёнғинга қарши қўлидан келадиганини қилиши ўша лаҳзада боласини эмизишдан кўра муҳим ва шошилинч иш ҳисобланади. Дин мағлуб бўлган бир пайтда, ҳақ ва хайрни талқин ва таблиғ этадиган заррачалик нур бўлмаса, бошқа ишлар билан машғул бўлиш, соир замонлардан кўра ваболи, сўрови оғир бўлади. Бугун Аллоҳ йўлидаги хизматларга ва бевосита маънавий фаoliиятларга ҳар доим шай туриш, тепаликка чиқишга уринаётган машинани итариб, ёрдам беришга ўхшайди. Машина текис йўлга чиқиб олгач, итаришнинг ҳожати йўқ. Ўшандо олтин баҳосида бўлган ғайрат, энди оддий қофоз

хукмида ҳам бўла олмайди. Яъни, кўплаб ахлоқий сифатлар увол бўлган ва маънавий ҳассосиятлар мўртлашган маҳзун пайтларда бажарилган амалларни Ҳақ субҳонаху ва таоло алоҳида ажрлар билан мукофотлайди. Уларни “Қарзи ҳасана” — “Ўзига берилган яхшилик қарзи” сифатида қабул қиласиди. Бу чиройли амалларининг жавобини ҳам, худди мушкул ва хавфли жойларда хизмат фаолиятини кўрсатган кишиларга бериладиган “маҳрумият мукофоти” каби бир неча ҳисса ортиғи билан луфт этади. Шунинг учун аввало, давримизнинг нозик шартларини инобатга олиб, Аллоҳ йўлидаги хизматларга рағбатли бўлиш нақадар қийматли эканини яхши англашимиз керак. Ўзимиз бош бўлиб, яқинларимиз ва зурриётларимизни ҳам Аллоҳ йўлида хизмат қилиш муҳаббати ва иштиёқи билан етиширишимиз лозим.

Хизмат Шуури

Мўминлар жисмонан айри бўлсаларда, қалбан бирга, бир-бирларини бир вужуднинг турли аъзолари каби қабул қилишлари керак. Бир аъзонинг дардини бутун жисм ҳис қилганидек, дин биродарларининг изтиробини туйиш мўминлар учун виждан имтиҳони саналади.

Зеро, Аллоҳ таоло одамларни бир-бирига муҳтоҷ қилиб яратган. Жамиятда кучлилар,

соғлом, тўрт мучаси соғлар бўлганидек, заифлар, ногиронлар ва муҳтоjlар ҳам доимо бўлади. Ўз-ўзимизга шундай савол беришимиз керак: “Ҳақ таоло бу одамларни нега муҳтоj қилиб яратди?” Жавоби ҳам маълум: “Эҳтиёжмандлар – имконияти борлар учун илоҳий омонат ва масъулиятдир”.

Пайғамбар алайҳиссалом ҳам мўминлар бир-бирига масъул эканликларини, деворнинг пойдеворидек бир-бирларига чамбарчас боғлиқ бўлиши кераклигини, масалан, қўшниси оч экан, қорни тўқ ётиш ислом ахлоқига ҳеч тўғри келмаслигини, хуллас, мўминлар бир-бирини юваётган икки қўл каби бир-бирига омонат эканини марҳамат қилганлар. Шунинг учун одамлар бир-бирларига ҳам муҳтоj, ҳам чамбарчас боғлиқ саналади. Камбағал одам дунё ҳаётида бадавлат кишига муҳтоj. Бой киши охират саломатлиги учун фақирнинг дуосига муҳтождир. Беморликдан зада бўлган киши ўзига қараб, ҳол-аҳволидан боҳабар бўладиган соғлом кишига муҳтоj. Соғлом киши эса bemорнинг Аллоҳ таоло билан орасида парда бўлмаган дуосига муҳтоj.

Фарзанд дунёда ота-онасининг тарбиясига муҳтоj, ота-оналар эса фарзандларини хайру ҳасанот билан етиштиришлари керак. Зоро, улар ҳам охиратда фарзандларидан келадиган ҳар хил садақаи жорияга муҳтоj бўладилар. Шунинг учун

ҳам, онгли равища хизматларга ошиқиш ва ҳар хил хизмат имкониятларини ғанимат билиб, улардан улкан фаросат билан фойдаланиб қолиш ғайратида бўлиш талаб этилади. Сўзимиз бошида айтиб ўтганимиздек, иймоннинг ilk меваси — марҳаматдир. Лекин марҳамат ҳисси хатти-ҳаракатларда намоён бўлмас экан, у исботга муҳтоҷ иддаолигича қолаверади. Марҳаматнинг энг гўзал амалий ифодаси — Аллоҳ йўлида бажарилган амаллар ва хизматлардир. Махлуқотга Холиқнинг раҳмат назари билан қарааш даражасига ҳам хизмат шарофати билан эришилади. Қавлий (тилдаги) шукримизни феълий (амалий) шукр билан тайъид ва тасдиқ эта олиш учун муҳтоҷларнинг хизматига шошиб, уларнинг кемтигини бутлаш учун ғайрат кўрсатишимиз лозим. Шуни унумаслик керакки, Аллоҳ йўлида бажариладиган хизматга хизмат қилинувчидан кўра хизмат қилаётган муҳтоҷроқ бўлади. Яъни, камолотга эришишимиз ва охират саломатлигига муюссар бўла олишимиз учун хизмат қилишга эҳтиёжимиз бор. Шунинг учун хизмат қилган кишиларимиздан миннатдор бўлишимиз керак. Зоро, улар бизнинг Аллоҳ таолога яқинлашишимизга васила бўляптилар.

Барча пайғамбарлар, асҳоби киром ва валиюллоҳлар хизматни буюк неъмат деб билганлар. Чунончи, Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобаларини бир хизматга даъват этиб, масалан

“Бу мактубни Ҳираклга, бу мактубни Форс императорига ким олиб боради?” деганларида бир неча саҳобалар буюк иймон ҳаяжони билан дарҳол оёққа туриб, бу хизматнинг шарафига ноил бўлиш учун жону дилдан киришардилар. Асҳоби киром Аллоҳ йўлида хизмат қилишнинг ухровий масъулиятини адо этиш шавқи билан Самарқанд, ҳатто Хитойгача бордилар, оғир машаққатларга тоқат қилдилар. Бу йўлда ҳеч қачон ҳоримадилар ва зерикмадилар. Аллоҳ йўлида хизмат қилган сари иштиёқлари, важд ва истиғроқлари ортиб бора-верди.

Эй Роббимиз! Кўнглимизни Сенинг розилигинга эришиш иштиёқи, муҳаббати ва шиҷоати билан тўлдир. Пайғамбарлар, саҳобаи киромлар, валиюллоҳлар, дин, ватан ва миллат ҳимоясидаги қаҳрамонларимиз қалбларидағи хизмат иштиёқи ва ғайратидан бизларни ҳам насибадор эт!

Амин!..

Расулуллоҳ Алайҳиссалом Ҳаётларида Хизмат

Расулуллоҳ саллаллоҳу алайхи васаллам — Аллоҳга муҳаббат дарёсига элтгувчи ягона раҳмат ва муҳаббат булоғидир. У зотга бўлган

муҳаббат — Аллоҳга бўлган муҳаббат, Ул зотга итоатда бўлиш — Аллоҳга итоатда бўлиш, Расулимиз алайҳиссаломга исён қилиш — Аллоҳга исён қилиш билан тенгдир. Пайғамбар алайҳиссалом — башарият учун раҳмат бошпанаси. Ҳар доим эсимизда турсинки, ҳеч қандай бадалсиз Куръонга муносиб кўрилдик ва Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламга уммат бўлдик. Шундай экан, ҳаётимиз — Куръон ҳамда Пайғамбар алайҳиссаломнинг икки дунёдаги шафоатларига муносиб тарзда ўтиши керак. Пайғамбар алайҳиссаломга бўлган муҳаббатимиз ҳамма нарсадан устун, ҳатто жонимиздан ҳам азиз бўлиши керак. Чунки Ул зот алайҳиссаломни севиш Аллоҳнинг муҳаббати ва розилигини қозонишдир.

Ул зот саллаллоҳу алайҳи васаллам — мавжудлигимизнинг сири ва ҳикмати. У зотнинг ҳаётлари — илоҳий сир ва ҳикматлар хазинаси, абадий хотиржамлик ва саодат манбаидир. Ул зотни муносиб равишда таниш, англаш фақат китоб саҳифаларининг тангу тор сатрлари аро юзага чиқиши мумкин эмас.

У зот саллаллоҳу алайҳи васалламни англаш ҳаддан зиёда ошиқ кўнгил ва ёнар қалбни тақозо этади. Фақат ҳақиқий муҳаббат соясида Ул зот билан ҳамдамлик қилиш шарафига эришиш мумкин. Зоро, У зот алайҳиссалом таъбирлари билан

айтганда: “Киши яхши кўрганлари билан бирга бўлади” (Бухорий, “Адаб”, 96).

Лекин бу баробарлик кишининг амали, хатти-ҳаракатлари ва ҳолати билан яхши кўрганига ўхшашга ҳаракат қилишида намоён бўлади. Мўминнинг марҳамати — иймонининг шоҳиди. Марҳаматнинг кўриниши эса хизматdir. Хизматнинг бизни лол қолдирган энг юксак фазилат намуналарини Расулимиз саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳаётларида кузатамиз. Масалан, У зот саллаллоҳу алайҳи васаллам Каъба янгидан қурилаётганда, Қубо масжиди ва Масжиди Набавий бунёд этилаётганда, Ҳандақ қазилаётганда саҳобаларнинг қайта-қайта монеълик қилишларига қарамай, улар билан бирга ишлаганлар. Шунингдек, Пайғамбар алайҳиссалом ҳузурларига келган қабила вакилларига ўзлари қараб, уларга айнан ўзлари хизмат қилганлар. Ҳузури муборакларига бир зиёратчи келганида, дарҳол остига тўшак тўшаганлар, ташқарида бўлсалар, устларидан ридоларини чиқарib, меҳмоннинг тагига солғанлар. Фахри коинот саллаллоҳу алайҳи васалламнинг бу юксак тавозеъли ҳолатлари ва хизмат руҳиятлари бутун уммати ислом учун тенгсиз ва мукаммал намуна ҳисобланади. Ул зотнинг ҳаётлари бошдан-охир инсониятга ва бутун маҳлуқотга шафқатли хизмат қилиш билан ўтган.

Ул зотнинг муборак ҳаётларида бир неча мисоллар келтирамиз: Расууллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам Аллоҳ йўлида бажариладиган ҳар бир ишнинг бошида бўлганлар. Давлат раҳбари сифатида Масжиди Набавийнинг бунёд этилишида саҳобалар билан ғишт ташигандар. Бир томондан ғишт ташиётиб, бир томондан “**Бу юк Ҳайбар юки эмас, эй Роббимиз! Бу Сенинг даргоҳингда қолувчи яхши ва покиза ишдир**”, дея марҳамат қилганлар (Бухорий, “Маноқибул Ансор”, 45).

Пайғамбар алайҳиссалом бу сўзлари билан елкаларидаги юкнинг дунёвий манфаат учун эмаслигини, Аллоҳ йўлидаги бу ғайрат Ҳайбардан тижорат мақсадида олиб келган хурмо ва майизлардек моддий матоҳлардан ҳам хайрлироқ ва қийматлироқ эканини таъкидлаганлар. Шунингдек, масжид қурилишида тупроқ ташиётган бир киши оламларнинг Сарвари саллаллоҳу алайҳи васалламга дуч келганида, У зотга:

– Эй Аллоҳнинг Расули! Изн беринг, ғиштларингизни мен ташийман! - деди. Пайғамбар алайҳиссалом унга жавобан:

– Бориб ўзингга бошқасини ол. Зеро, сен Аллоҳга мендан кўра муҳтоҷ эмассан! - дея марҳамат қилдилар (Самҳудий, «Вафоил вафо», 333).

Расууллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобалар билан Бадрга қараб йўл олганларида,

улов ҳаммага етарли бўлмагани учун бир тяга навбати билан уч киши минар эди. Фахри Коинот саллаллоҳу алайҳи вассаллам ҳам ҳазрати Али ва Абу Лубоба розияллоҳу анху билан тялярини навбатма-навбат минардилар. Тяга миниш навбати Пайғамбар алайҳиссаломга этиб келганида шериклари:

– Эй Расулуллоҳ! Марҳамат, сиз мина қолинг!
Биз пиёда юрамиз! - дердилар. Аллоҳнинг Расули саллаллоҳу алайҳи вассаллам уларга шундай жавоб берардилар:

– Сиз пиёда юриш учун мендан кўра тоқатли эмассизлар. Қолаверса, мен ҳам кўпроқ савоб қозониш борасида сизлардан қолишмайман. (Иbn Саъд, II, Аҳмад, 422)

Бора ибн Озиб розияллоҳу анхудан шундай ривоят қилинади:

“Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи вассаллам-нинг “Аҳзоб” (*Ҳандақ жсангида ҳар хил қабила-лар мусулмонларга қарши бирлашгани учун бу жсангга “Аҳзоб” дейилган*) куни биз билан бирга тупроқ ташиганларини кўрдим. Муборак оппок баданлари чанг тупроқка беланганди. Пайғамбар алайҳиссалом ўшанда Абдуллоҳ ибн Равоҳага оид мана бу шеърни такрорлар эдилар:

اللَّهُمَّ لَوْلَا أَنْتَ مَا اهْتَدَيْنَا وَلَا تَصَدَّقْنَا وَلَا صَلَّيْنَا
فَأَنْزِلْ سَكِينَةً عَلَيْنَا وَثِبِّ الْأَقْدَامَ إِنْ لَاقَيْنَا
إِنَّ الْأُلَى قَدْ بَعَوْا عَلَيْنَا وَإِنْ أَرَادُوا فِتْنَةً أَبَيْنَا

«Аллохим! Сен бизга ҳидоят бермаганингда садақа бермасдик ва намоз ўқимас эдик. Эй Роббимиз! Душман билан юзма-юз бўлганимизда бизга сакинат ёғдир! Оёғимизни тойдирма! Улар бизга ҳужум қилдилар. Бизни фитна-фасодга туширмоқчи бўлсалар, қочмаймиз, курашамиз!»

Шеър охиридаги “أَبَيْنَا”: қочмаймиз, курашамиз!” сўзларини ўқиётганларида овозлари қутариларди” (Бухорий, «Магозий» 29, «Жиход» 34).

Бир сафар чоғида Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам сахобаларидан қўй сўйиб, пиширишларини сўрадилар. Сахобалардан бири:

- Эй Расулуллоҳ, уни мен сўяй! - деди. Яна бошқа бир сахоба:
- Эй Расулуллоҳ, терисини шилиш менинг ишим бўлсин, - деди.

Бошқа бирор:

- Эй Расулуллоҳ, пишириш менинг вазифам бўлсин! - деди.

Расули Ақрам саллаллоҳу алайҳи васаллам:

– Ундей бўлса ўтин йифиб келиш менинг ишим бўлсин! - дея марҳамат қилдилар.

– Эй Расулуллоҳ! Биз бу ишни ҳам ўзимиз қиласиз, сиз чарчаманг! - дедилар саҳобалар. Аммо Пайғамбар алайҳиссалом:

– Сизнинг ўтин йифиб тўплай олишингизни биламан. Лекин мен сизлардан имтиёзли бўлиб қолишини хуш қўрмайман. Чунки Аллоҳ таоло бандасининг шериклари орасида имтиёзли бўлиб, ажралиб туришини хуш қўрмайди”, дея марҳамат қилдилар. (Касталлоний, «ал-Мавоҳибул Ладунния», 385)

Ҳазрати Оиша розияллоҳу онамиздан:

– Пайғамбар алайҳиссалом уйларида нималар билан шуғулланардилар? - дея сўралганида, шундай жавоб берганлар:

– Аҳли оилаларининг хизматини қилардилар. Намоз вақти кирганида, намоз ўқишга кетардилар” (Бухорий, «Азон», 44).

Абу Мусо розияллоҳу анхудан шундай ривоят килинади:

“Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам уловга минар, қалин жундан кийим кияр, қўй остига ўтириб сутини согар, меҳмонларига эъти-

бор қаратар, уларга хизмат ва иззат-икром қиласылар” (Хоким, I, 129/205).

Бир гал Ҳабашистон ҳукмдорининг элчилари Расули Акрам саллаллоху алайхи васалламнинг ҳузурларига келгандилар. Пайғамбар алайхиссалом улар билан бевосита ўzlари шуғулландилар, ўzlари хизмат қиласылар. Саҳобалар хизмат қилишларини айтганларида, Пайғамбар алайхиссалом умматларига бўлган чексиз ва марҳаматларини намоён қилган ҳолда ушбу жавобни бердилар:

– Бу кишилар Ҳабашистонга ҳижрат қилган саҳобаларимга жой берган, иззат-икром кўрсатганлар. Бунга жавобан энди мен ҳам уларга хизмат қилмоқчиман (Байҳакий, Шуаб, VI, 518, VII, 436).

Жобир розияллоху анхудан шундай ривоят қилинади:

“Расулуллоҳ саллаллоху алайхи васаллам сафар чогида орқадан юрар, мاشаққат чеккан заифларга ёрдамлашар, уларни уловларига миндирап ва ҳақларига дуо қиласылар” (Абу Довуд, «Жиҳод», 94/2639).

Пайғамбар алайхиссаломнинг муҳтарам амакилари Аббос розияллоху анхунинг Тоифда узумзор боғлари бор эди. Исломдан аввал ҳам, кейин ҳам у ердан майиз олиб келиб, Замзам суви билан қўшиб ҳожиларга тортиқ қиласылар. У кишидан

кейин ўғиллари ва набиралари ҳам бу ишни бажа-ришди (Иbn Ҳишом, IV, 32; Иbn Саъд, II, 137; Воқидий, II, 838).

Бир сафар Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳарами шарифда сув ва шарбат тарқати-лаётган пайтга келиб қолдилар ва сув сўрадилар. Аббос розияллоҳу анҳу ўғилларига:

– Эй Фадл! Онангнинг олдига бор ва ёнидаги алоҳида ичимлиқдан Пайғамбар алайҳиссаломга олиб кел! - дедилар. Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам:

– Йўқ, менга ҳам ҳамма ичаётган ичимлиқ-дан беринглар! – дедилар.

Ҳазрати Аббос розияллоҳу анҳу:

– Эй Расулуллоҳ, бу ерга баъзан одамларнинг қўли тегиб кетади, -дедилар.

Расули Ақрам саллаллоҳу алайҳи васаллам бу гапга жавобан:

– Майли, сен одамлар ичган жойидан бер! - дея марҳамат қилдилар ва ҳазрат Аббос тутган шарбатни ичдилар.

Сўнгра Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам Замзам қудуғига келдилар. Ҳазрати Аббос розияллоҳу анҳунинг фарзандлари қудуқдан сув

тортиб, ҳожиларга тарқатаётган эди. Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам уларга:

– Эй Абдулмутталиб ўғиллари, тортинглар! Сиз солиҳ амал устидасизлар! – дея уларга илтифот кўрсатдилар ва кейин шундай деб хитоб қилдилар:

– Одамлар (мен тортганим учун) бирдан бостириб, бошингизда тўпланмасалар эди, мен ҳам туямдан тушиб, кудук ипини (қўллари билан муборак елкаларига ишора қилдилар) шу ерга қўйиб, сизлардек сув тортардим” (Бухорий, «Ҳаж», 75).

Саҳобалар Ҳаётида Хизмат

Хизмат Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламдан муносиб ўрнак ололган ҳар бир мўминнинг ҳаёт тарзи бўлади. Табиийки, бу саодатли кишиларнинг аввалида саҳобаи киромлар турадилар. Уларнинг хизмат йўлидаги иштиёқларига қуйидагилар мисол қилиб келтириб ўтамиз.

Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам Мадинага ташриф буюрганларида, эркагу аёл, бутун ансори киром Ул зотга ҳадялар тақдим этардилар. Умму Сулайм розияллоҳу анҳо эса ҳеч нарса беролмаётганидан маҳзун эди. Кейинчалик ўғли Анаснинг қўлидан тутиб, Аллоҳнинг Расули

саллаллоху алайҳи васалламнинг ёнларига келдилар ва шундай дедилар:

– Эй Расулуллоҳ! Анас сизга хизмат қилишини муносиб кўрасизми? Расулимиз саллаллоху алайҳи васаллам:

– Майли, - дея марҳамат қилдилар (Самҳудий, I, 271).

Абу Сайд розияллоху анхудан шундай ривоят қилинади:

“Биз Масжид қурилишига ғиштларни битта-биттадан ташиётганимизда, Аммор розияллоху анҳу иккитадан таширдилар. Расулуллоҳ саллаллоху алайҳи васаллам у кишининг ёнига бориб, бошидаги чангутупроқни қоқдилар ва шундай дедилар:

– Воҳ, Аммор! Уни эсипаст ва исёнкор жамомат ўлдиради. Аммор уларни Аллоҳга ва Жаннатга даъват этади, улар эса Амморни Жаҳаннамга даъват этади.

Ўша пайтда Аммор розияллоху анҳу:

– Фитналардан Аллоҳга қочаман! - дедилар” (Бухорий, «Салот», 63, «Жиход», 17).

Аммор розияллоху анҳу ғиштнинг бирини ўзи учун, иккинчисини Пайғамбар алайҳиссалом учун таширдилар. Аллоҳнинг Расули саллаллоху

алайҳи васаллам у кишини кўриб, чангларини қоқдилар ва:

“Эй Аммор! Сен нега шерикларинг каби ғиштларни биттадан ташимаяпсан? - дея сўрадилар. У киши бўлсалар:

– Аллоҳдан бунинг ажрини кутаман! - дедилар. Шунда Пайғамбар алайҳиссалом унинг орқасига қоқиб:

– Эй Сумайянинг ўғли! Бошқалар учун бир ҳисса ажр бор, сен учун икки ҳисса ажр бор! - дея марҳамат қилдилар (Аҳмад, III, 91; Ибн Касир, «ал-Бидоя», III, 256).

Асҳоби киром Масжид курилиши учун ташиган ғиштлари билан аслида ислом тамалига пойдевор қўйганларини идрок этгандилар. Шунинг учун эркагу аёл улкан иштиёқ ва важд билан хизмат қиласардилар. Чунончи, Абдуллоҳ ибн Авғрозияллоҳу анҳу хотинларининг жаноза маросимида юрак-бағри ёниб шундай деганди:

– Унинг тобутини қўтаринг, завқу шавқ билан қўтаринг! Чунки у ва унинг хизматчилари тамали тақво узра курилган Пайғамбаримиз алайҳиссаломнинг масжидлари учун туни билан тош таширди. Биз эркаклар кундузи иккитадан таширдик” (Ҳайсамий, II, 10).

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу халифалик пайтларида бир нечта либосларни мадиналик саҳобия хонимлар орасида тақсимладилар. Бир чиройли кийимлик ортиб қолди. Аёллар мўминлар амирига:

— Эй Амирал мўминин, буни завжангизга беринг! - дедилар. Ул зот розияллоҳу анҳу шундай дедилар:

— Аллоҳнинг Расулига байъат берган ансорий аёллардан Умму Солит бунга кўпроқ ҳақдор. Зеро, у Уҳуд жангидага бизга мешларда сув таширди”, дедилар (Бухорий, “Магозий”, 22, “Жиҳод”, 66).

Ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу бу хатти-ҳаракатлари билан Аллоҳнинг йўлида хизмат қилган кишиларга алоҳида иззат-икром кўрсатилишини таъкидлаганлар.

Жарир ибн Абдуллоҳ розияллоҳу анҳу саҳобаларнинг Аллоҳ йўлидаги хизмат ҳаяжони билан нақадар фидойилик ва мардлик руҳиятида яшаганларининг бир мисолини шундай нақл қилганлар:

“Бир куни Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламнинг хузурларида эдик. Ўша аснода Мудор қабиласидан қоплон терисига ўхшаган ола-була чизиқли кўйлак ва яктакларини тешиб бошидан ўтказган, бир қараганда яланғоч ҳолат-

да бўлган, қиличини ўйнатиб юрган бир жамоат чиқиб келди. Уларнинг бу даражада фақирлигини кўриб, Аллоҳ Расулининг юз ранглари ўзгарди. Дарҳол уйларига кирдилар. Сўнг чиқиб Билолга аzon айтишни буюрдилар. У аzon айтди. Расулимиз билан бирга намоз ўқидик. Ортидан бир хутба ирод этиб, мана бу ояти каримани ўқидилар: «**Эй одамлар! Сизларни бир жондан яратган ва ундан унинг жуфтини яратиб, икковларидан кўплаб эркагу аёллар таратган Роббингиздан кўрқинглар! Номини ишлатиб бир-бирингиздан сўровда бўладиганингиз Аллоҳдан ва қариндошлиқ(алоқалари)дан қўрқинг. Албатта, Аллоҳ устингиздан рақобат этувчи Зотдир» (“Нисо” сураси, 1-оят). Сўнг мана бу оятни ўқидилар: «**Эй иймон келтирганлар! Аллоҳга тақво қилинглар! Ҳар ким эртанги кун учун нима қилганига назар солсин...**» (“Ҳашр” сураси, 18-оят)**

Кейин эса:

«Ҳар бир киши олтинидан, кумушидан, кийим-кечагидан, бир сиқим бўлсада, буғдойидан, хурмосидан садақа берсин. Ҳатто яримта хурмо бўлса ҳам садақа берсин!» дея марҳамат қилдилар.

Шундан кейин ансорлардан бир киши оғирлигидан бир киши кўтаролмайдиган бир тўрвани олиб келди. Аҳоли бир-бирининг орқасидан

тизилиб, узун навбат қилишди. Охирида егулик ва кийим-кечакдан икки уюм пайдо бўлганини кўрдим. Қарасам, Расули Акрам саллаллоҳу алайҳи васалламнинг чехраларида табассум, юzlари олтиндай порларди. Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қилдилар:

«Исломда бир яхши одатни бошлаган кишига савоб ёзилади. Бу одатга амал қилганларнинг савобидан унга ҳам ёзилиб туради. Лекин бажарган кишиларнинг савобидан ҳеч нарса камаймайди. Кимки исломда ёмон бир амални одатга айлантиrsa, унга гуноҳ ёзилади. Ўша ёмон амалга одатланиб давом этганларнинг гуноҳидан ҳам унга ёзилади. Лекин уларнинг гуноҳларидан ҳеч нарса камаймайди»” (Муслим, «Закот», 69; Насойи, «Закот», 64).

Фахри Коинот саллаллоҳу алайҳи васаллам ўқиган оятлари билан бой-фақир бутун инсоният бир ота-онадан туғилганини эслатиб, мўминлар бир-бирларига ёрдам бериш билан охират тадоригини кўришларини айтиб огоҳлантирдилар. Саҳобаи киром фақирларга ёрдам берганини кўриб, муборак қалблари сууруга тўлди.

Сафина розияллоҳу анҳу Аллоҳ ва Расули учун хизмат қилиш иштиёқларини шундай ривоят қилганлар:

“Мен Умму Салама розияллоҳу анҳома волидамизнинг қуллари эдим. Бир куни менга:

— Сени озод қиласман, аммо то тирик экансан, Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламга хизмат қилишинг шарти билан қулликдан халос бўласан!
- дедилар.

— Сиз бундай шарт қўймасангиз ҳам, мен то тирик эканман, Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламдан айрилмайман! - дедим.

У киши мени шу шарт билан озод этдилар”
(Абу Довуд, Итк, 3/3932; Ибн Можа, «Итк», 6; Ҳоким, II, 232/2849).

Шуниси аҳамиятли ва ибратлики, видолашув ҳажида тахминан бир юз йигирма минг нафар саҳоба қатнашган эди. Шулардан юз минг нафарга якини дунёнинг ҳар хил юртларига бориб, ўзларини Аллоҳнинг розилиги йўлида хизмат қилишга бағишлиаганлар. Чунончи, ҳазрати Усмон ва Аббос розияллоҳу анхумоларнинг ўғилларининг қабрлари Самарқандда, яна бир нечта саҳобаларнинг қабрлари эса Истанбулда жойлашган. Макка ва Мадинада қолганлар эса, марказни ҳимоя қилганлар ва у ердаги хизматларни адo этганлар. Холид ибн Зайд Абу Айюб ал Ансорий розияллоҳу анху саксон ёшдан ошганига қарамай, Истанбул осто-наларигача келиши ва у ерда шаҳид бўлиши одамларни ҳидоятга даъват этиб, уларни дунё ва охират саодатига етказиш хизматининг оламшумул ўрнакларидан биридир. Хизмат иштиёқи ва масъулия-

ти уларни дунёнинг тўрт томонига бошлаб борди. Абу Зибён розияллоҳу анҳудан шундай ривоят қилинади:

“Абу Айюб ал Ансорий розияллоҳу анҳу Румга қарши ташкил қилинган ғазотга қўшилдилар. Йўлда бетоб бўлиб қолдилар. Вафоти яқинлашганида эса шундай васият қилдилар:

– Агар вафот этсам, мени ёнингизда кўтариб, ўзларингиз билан олиб боринглар. Рум ерлари томонга, кучингиз етгунича узокроқقا олиб боринг! Душман аскарлари билан юзма-юз бўлганингизда, мени қадамингиз етган охирги нуқтага дафн этинг!” (Аҳмад, V, 419, 416)

Фоний умрини Аллоҳ йўлида хизматга бағишлиаган Абу Айюб ал Ансорий розияллоҳу анҳу ўзларидан кейин фатҳ қилиш учун келган ислом қўшинларига муборак жасади билан ҳам иймон ҳиссини кўрсатиб, бу билан хизматларини мангуга муҳрлаганлар.

Хизмат руҳининг ёрқин мисолларидан бири эса — Ваҳб ибн Кабша розияллоҳу анҳу. Бу муборак саҳобанинг қабрлари Хитойда жойлашган. (*Хитойнинг Гуанчжсоу шаҳрида Саъд ибн Ваққосга нисбат этиладиган бир маҳом ҳам бор. Саҳоба ва аҳлуллоҳларнинг қабрлари жойлашган ҳудудларда яшовчи халқларнинг диний эътиқоди мустаҳкам бўлиши ва ҳимоя қилиншида ўзига*)

хос аҳамиятга эга эканлиги ўз исботини топган тарихий ҳақиқатдир. Жумладан, Ўрта Осиёда Самарқанд, Бухоро, Туркистон ва Тошкент каби шаҳарларни бунга мисол қилиши мумкин). Пайғамбар алайҳиссалом у кишига Хитойда таблиғ хизматини адо этиш вазифасини юклаганлар. Ҳолбуки, ўша замон шартларига кўра Хитой ва Мадина ораси бир йиллик масофа бўлган. Бу саҳобий у ерга бориб, узоқ муддат таблиғ хизматини адо этиб, қалбини қовжиратган Расулуллоҳ согинчини бироз тиндириш умиди билан Мадина йўлларига тушадилар. Бир йил давом этган машаққатли сафардан кейин нурли Мадинага етиб борган, аммо афсуслар бўлсинки, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам вафот этганлари учун ул Зоти муборакни кўра олмадилар. Ҳасратию согинчи яна бир ҳисса ортиб, Аллоҳнинг Расули ўзларига буюрган хизматнинг илоҳийлигини идрок этган ҳолда яна Хитойга қайтганлар ва бир муддатдан кейин ўша ерда вафот этганлар. Булар фақат буюк иймон важди билан тоқат қилинадиган бекиёс ва фидокорона хизматга мисол бўлади. Уларнинг хизмат иштиёқи ва ҳаяжони биз учун абадий нажот йўлларини ёритган порлоқ юлдуз кабидир.

Аллоҳ Дўстларининг Ҳаётида Хизмат

Аллоҳнинг дўсти Маҳмуд Соми Рамазонўғли ҳазратлари шундай дейдилар:

“Ахлоқларнинг аввалида саховатпешалик, сабр ва хизмат мўминнинг иршоди ва ўрганиши учун ниҳоятда зарур сифатлардандир”. Бу ҳақиқатлар важидан хизмат маънавий тарбиянинг энг муҳим услубларидан бири бўлиб келган.

Усмоний подшоҳлардан Султон Салим Ҳонни “Ҳокимул Ҳарамайн шарифайн” (Макка ва Мадина Ҳокими) деб атай бошлигач, У ёш тўла кўзлари билан имомга эътиroz билдириб: “Аксинча, “Ходимул Ҳарамайн Шарифайн” — (Макка ва Мадинанинг хизматчиси”, деб тўғрилади.

Хизматдаги ғоя — бандалиқдир. Ва мана шу кунга қадар ўша ном давом этаяпти.

Хожа Убайдуллоҳ Аҳрор қуддиса сирруҳу ўзи эришган мартабаларни хизматнинг баракаси эканини шундай изоҳлайдилар: “Биз бу йўлдаги масофаларни фақат тасаввуфий китобларни ўқиб эмас, ўқиганларимизни имкони етганча тадбик, яъни амалда қўллаб ва халққа хизмат қилиш билан босиб ўтдик. Ҳар бир киши қандайдир йўлдан юриб келади, бизни хизмат йўлидан олиб келдилар”.

Демак, билиб қўйишнинг ўзи етарли эмас, билганини, албатта, хизматда ҳам кўрсатиш муҳим экан. Бироқ хизмат Ҳақ таоло ҳузурида қабул бўладими-бўлмайдими? Бунинг учун баъзи шартларни адо этиш керак. Чунончи, қабул бўладиган хизмат — ихлос, марҳамат, ғамхўрликка тўла кўнгил билан адо этилиши ва Аллоҳнинг розилигини истаб қилиниши шартдир. Яъни, хизмат шахсий манфаатни кўзлаб эмас, самимий ҳолда қилиниши ва у билан охират ютуғи кўзланиши лозим. Ана ўшанда, ҳадисда айтилгандек, “яrimta xурмо бўлса ҳам абадий нажотга эришиш мумкин”.

Хожа Ахрор Валий шундай дейдилар:

“Бир куни бозорга боргандим. Бир одам ёнимга келди ва: “Очман, мени Аллоҳ розилги учун тўйдирасанми?...” - деди.

Ўша кезларда ҳеч имконим йўқ эди. Бошимдаги салламни олиб, бир ошпазга бердим ва: “Шу салламни ол. Эски, аммо тоза, идишларингни артарсан. Шунинг эвазига мана бу оч одамни тўйдирасанми?” - дедим. Ошпаз у бечорага овқат берди. Салламни ҳам қайтариб бермоқчи бўлди, аммо рад этдим. Ўзим оч бўлсам-да, у фақирнинг тўйишини кутиб турдим”.

Хожа Убайдуллоҳ ҳазратлари Аллоҳнинг лутфи билан кейинчалик катта бойликка эга бўладилар. Ерларида минглаб ишчилар ишлар эди.

Аммо ўзлари ҳам хизмат қилиб, ишлардилар. Маънавий камолот йўлида бошидан охиригача танигану танимаганларига ёрдам ва шафқатлари чексиз эди. Бу хизматларидан бирини шундай баён қиласдилар:

“Самарқандда Мавлоно Қутбиддин мадрасасидаги тўртта bemornинг хизматини бўйнимга олгандим. Дард зўридан жойларини булгар, мен уларни ювиб-тозалаб, кийимларини кийдирадим. Хизматларим мобайнида касаллик менга ҳам юқди ва ётиб қолдим. Ана шундай ҳолимда ҳам уларни тагларини тозалаб ювинтирас, кийимларини ювар эдим”.

Улуғ инсонлар ҳаётидаги Аллоҳ таоло йўлида қилинган инфоқ ва хизматга доир мисоллар биз учун гўзал намунадир. Бир мусулмон қанчалик бой бўлса ҳам, моддий имконларининг ҳаққини ва бадалини фақат маънавий оламини бойитганидек, ҳаётий савиясини ошириш билан тўлай олади. Маънавиятда юксакликка эришган сари зухо, тақво ўлчовларига риоя қилиб, бойлигига қарамасдан, комил бир тавозега эга бўлиб, Убайдуллоҳ валийдек мукаммал нуқтага бора олади.

Хизмат асносида юксак мартабалардан бири бўлган воқеада шундай баён қилинади:

“Қари ва аянчли дардга учраган бир bemor Маруф Кархий ҳазратларининг меҳмони бўла-

ди. Бечора одамнинг соchlари тўкилган, ранглари сарғайганди. Дард кемириб битираётган бу беморга Маруф Карҳий жой солиб берди, ором олишига имкон яратди. Касал изтиробдан инграр, ўзи ухламай, уй эгаларига ҳам уйқу бермасди.

Алал-оқибат инжиқликлари ҳаддан ошиб, ҳаммани безор қила бошлади. Ниҳоят, уйдагилар секин-аста тўрт томонга қочиб, уйда фақат Маруф Карҳий ва хотини қолди. Маруф Карҳий тун бўйи ухламас, беморга хизмат қиларди. Ниҳоятда чарчаган Маруф бир куни беихтиёр ухлаб қолди. У кишининг ухлаганини кўрган ғофил касал ўзига раҳм-шафқат билан қучоқ очган бу солиҳ зотга ташаккур ўрнига, шикоят қилиб ўз-ўзига шундай деб жаврай бошлади:

“Бу қандай дарвешки, шу ҳолда ухлаб ётибди!.. Зеро, бундайларни зоҳирда номи улуғ, супраси қуруқ. Бунақаларнинг кўриниши тоза, ичи эса кир. Бошқаларни тақвога буюришади ўзлари ўзлари амал қилмайди. Бу одам ҳам менинг ҳолимни ўйламай, ухлаб ётибди. Ўз қорнини тўйғизиб уйқуга ботган одам тонгга қадар кўзини юмолмаган касал ҳолини қаердан билсин!...” - деб минғирлар эди. Бу аччиқ сўзлар Маруф Карҳийнинг қулоғига кирсада, тоқат қилиб, ўзини эшитмаганга солдилар. Аммо Маруфнинг хотини чидолмади. Эрига паст овоз билан шундай деди:

“Бу ахлоқсизнинг нималар деганини эшитдингиз. Энди буни бу уйда сақлай олмаймиз. Бизга яна нонкўрлик қилишига йўл қўймаймиз. Айтинг кетсин, ўз қунини ўзи кўрсин. Яхшилик билганга қилинади. Нонкўрга яхшилик қилинмайди. Пасткашнинг бошига ёстиқ қўйилмайди. Бундайларнинг боши тошга лойиқ”.

Аёлининг гапларини индамай эшитган Маруф Карҳий ҳазратлари табассум билан жавоб берди: “Эй хоним! Унинг гаплари нега сизни хафа қилисин?.. Бақирган бўлса менга бақирди, беодоблик қилган бўлса менга қилди. Унинг нохуш сўзлари мен учун ёқимли. Кўриниб турибди, давомий оғриқ ичида. Бечорага қаранг, бир нафас ухломаяпти!.. Асл иш — бундайларнинг жафоларига сабр қила олишдир, ана ўша шафқат, ана ўша марҳамат...”

Бу қиссани баён этган Шайх Саъдий шундай насиҳат қиласиди: “Хизматдаги фазилат кучли, қувватли ва соғлом вақтингда шукронга учун заифлар юкини тортишдир”.

Аллоҳ муҳаббати билан тўла қалб кечирувчи бўлади. Агар сен фақат суратдан иборат бўлсанг, ўлган вақтингда жисминг каби исминг ҳам ўлади. Агар карамли, аҳли хизмат бўлсанг, умринг жасадингдан кейин ҳам фидокорлигинг ва кўнгиллардан ўрин олганинг даражасида давом этади.

Карҳда қанчадан қанча қабрлар бор. Аммо Маруф Карҳийнинг қабридек, унинг ҳаққига дуо қилувчилиридек дуо қилувчилари йўқдир.

Аллоҳнинг дўстлари шундай дейди: “Тасаввуф — ёр бўлиб бор бўлмасликдир”. Яъни, ҳамманинг юкини тортиб, ўзи бировга юк бўлмасликдир.

Хусусан, марҳамат ва фидойилик билан Аллоҳнинг розилиги учун қилинган хизматлар Аллоҳ таолонинг раҳмат эшиклари. Хизматнинг қадру қиммати у адo этилаётган вақтдаги фидойилик ҳамда бу ишни Аллоҳ учун қилинаётган ибодат каби фақагина ягона Аллоҳнинг розилиги учун қилишга боғлиқ.

Шунингдек, қабул бўлиши учун хизмат қилинаётган одамни камситмай, озорламай авайлаб адo этилишига боғлиқдир.

Абдуллоҳ ибн Манозил қуддиса сирруху айтадилар:

“Хизмат қилаётган вақтдаги одоб хизматнинг ўзидан ҳам муҳимроқдир”. Мавлоно Румий шундай дейдилар: “Аллоҳ учун хизмат қил, одамлар қабул қиласими-йўқми, бу билан ишинг бўлмасин. Бу фоний дунёда сенга кўплаб ажрлар берувчи Аллоҳ кифоя қилмайдими? Аллоҳдан оладиганингнинг олдида одамларнинг бергани нима?!”

У ҳолда кўзингни одамлардан келадиган раҳматга эмас, Аллоҳдан келадиган ажрга қарат!

Дарҳақиқат, тасаввуф йўлининг кўнгилларни юксалтиromoқчи бўлган гўзаллиги ва олийжаноблиги мана шундадир.

Амир Кулол ҳазратлари талабалари Баҳоуддин Нақшбандий қуддиса сиррухуга нафс хоҳишларини бартараф этиб, уни енгиш учун шундай насиҳат қиласидилар:

“Кўнгил олишга ҳаракат қил; ожизларга хизмат қил! Заиф, кўнгли синганларни авайла! Улар шундай одамлардирки ҳалқдан ҳеч киримлари йўқдир. Шу билан бирга, уларнинг бир қанчалари тўлиқ қалб ҳузури, тавозе, синиқлик ичида яшаб ўтадилар. Бундай одамларни излаб топ, уларга хизмат қил!”

Дарҳақиқат, Накшбандий ҳазратлари талабалик йилларининг бошида ғуур ва кибрни синдириш, “хечлик” ҳолига эришиш учун хасталарга, изтиробли одамларга, ҳатто ярадор ҳайвонларга ҳам хизмат қиласар, одамлар ўтадиган йўлларни тозаларди. Бундай ишлар билан тўлиқ етти йил хизмат ишида давом этдилар.

У Зот шундай дейдилар:

“Устозим буюрган йўлда узун муддат ишладим. Барча хизматларини бажардим. Менлигим

йўқолиб, шундай ҳолга келдимки, йўлда кетаётиб бирон инсонми-махлукми, рўбарў келса, тўхтаб унинг ўтиб олишини кутардим. Бу хизматлар етти йил давом этди. Бунинг натижасида шундай ҳолга келдимки, уларнинг инграб, қайгули овоз билан Аллоҳга илтижо қилишларини ҳис этардим”.

Бу мисол Холик учун маҳлукотга Унинг муҳаббати билан қараш хизматининг бир кўринишидир.

Аллоҳ таоло солиҳ мўминлар ҳақида ояти каримада:

“Улар Аллоҳга, охират кунига иймон келтиурлар, амру маъруф ва наҳйу мункар қилурлар ва яхшиликларга шошилурлар...”
("Оли имрон" сураси, 114-оят) деб марҳамат қиласи.

Албатта, хизматлар ҳар хил бўлади. Аллоҳнинг розилиги учун қилинган ғайратларнинг барчasi хизмат доирасига мансуб. Муҳим бўлган иш шуки, хоҳ моддий бўлсин, хоҳ маънавий, кўнгилларнинг лаёқати, истеъдоди ва иқтидори нисбатида Аллоҳнинг розилиги учун ғайрат бўлсин. Зеро, Аллоҳ таоло ҳар кимга бир хизматни насиб қилгандир. Уни яратилишига кўра бир ишга лойиқ кўрган ва бунинг учун моддий-маънавий имконларни бериб қўйган.

Ҳеч шубҳасизки, сахобаи киромлар бу мартабага ҳазрати Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг тенгсиз тарбиялари асосида ҳамда қуидаги тўққиз ҳусусиятга риоя қилиш билан этишгандилар:

1. Аллоҳга хизмат — Унинг буюрганлари ва қайтариқларини жони дилдан адо этиш ва Каломуллоҳ йўлида ғайратли бўлиш.
2. Ҳазрати Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга хизмат — У зотга чин юракдан муҳаббат қўйиб, суннатларига амал қилиб яшаш.
3. Ислом буюкларига хизмат — севги, вафо ва садоқат кўрсатиш.
4. Ота-онага хизмат — “уф” ҳам демай розиликларини олиш.
5. Фарзандга хизмат — солиҳ бир мўмин бўлиб этишишлари учун ғайрат қилиш.
6. Қариндошларга хизмат — силаи раҳм намуналарини кўрсатиш, уларга хайр-эҳсон қилиш.
7. Мўминларга хизмат — уларнинг ғами, аламлари, севинчларига шерик бўлиш.
8. Инсониятга хизмат — қўли ва тили билан уларга фойдали бўлиш.

9. Махлукотга хизмат — бутун борлиқларни шафқат қаноти остига олиш.

Бу хизматларнинг ижроси ҳусусида марҳум Мусо афанди қуддиса сирруху Хожа Алий Ромитаний ҳазратларининг ушбу ифодаларини тез-тез тилга олардилар:

“Миннат, маломат билан хизмат қиласидиган кўп. Лекин хизматни неъмат деб биладиганлар эса жуда оз. Сиз хизматда бўлиш имкониятини қўлга киритсангиз, буни неъмат деб билинг. Хизмат қилаётганларингиздан миннатдор бўлсангиз, ҳамма сиздан мамнун бўлиб, шикоятчингиз оз бўлади...”

Аллоҳ розилиги учун қилинган фидокорликларда янада ғайрат, янада завқ, янада муҳаббат билан куч сарфлаш лозим. Қарангки, ўткинчи дунёвий манфаатлар учун инсонлар қанчалар ҳаракат қилишшашапти. Аслида Аллоҳ учун бўлиши керак эмасми?

Аллоҳга бўлган ишқ билан озуқаланган хизмат қилиш орзуси қалбга ўрнашса, банданни сўнгсизлик сайёҳига айлантиради. Қалб Ҳажжож золимнинг қаттиқлигидан қутилади. Юнуснинг шафқат пўстинига бурканади. Бундай рух билан эга бўлинган илм, санъат ва ахлоқ маст қилувчи бир абадийликка қовушади. Шу нуқтаи назардан самимий ва холис хизматлар қалб етуклиги-

нинг шоҳ асаридир. Бундай қалблар “Назаргоҳи Илоҳийдир”.

Демак, вазият шундай экан, умрни табиий фитратимиздан узоқ бир суратда, фақат фонийлик учун сарфлаб ўтказиш нақадар аянчли, нақадар зааралидир. Қандай ҳам баҳтки, инсон ҳақиқий маънода Аллоҳ учун хизмат қилиш ишқи билан қалбини тўлдирса!

Эй Роббимиз! Қалбимизни Сенинг розилигингни қозониш муҳаббати билан тўлдир. Асҳоби кироминг, авлиёларинг, фотихларинг, дин, ватан ва миллат мудоғасидагиларнинг кўнгилларидағи хизмат ишқидан ва ғайратидан бизларни ҳам насибадор айла! Амин!...

ВАҚФ ХИЗМАТЛАРИ

Вақф — Яратган учун яратилганларга марҳамат, шафқат ва муҳаббатнинг энг чиройли кўриниши бўлган инфоқнинг давомийлик касб этиб, муассаса ҳолатига айланганидир. Бу ҳам мол-мулкнинг Аллоҳга аталиши, яъни, фойдаланиш ва манфаат кўришдан воз кечиб, абадул абад Аллоҳнинг розилиги йўлида фойдаланилишини ифодалайди. Мақсад — барча маҳлуқотнинг муҳтоҷ бўлганларига шафқат ва марҳамат билан ёндошиб, Ҳақ субҳонаҳу ва таолонинг розилиги-

ни қозонишдир. Қолаверса, молни, керак бўлса жонни ҳам Аллоҳ йўлида фидо қилиш — иймоннинг комил шарти сифатида ҳар бир мўмин бўйсиниши керак бўлган илоҳий буйруқдир. Куръони каримда шундай марҳамат қилинади: “**Албатта, ҳақиқий мўминлар Аллоҳга ва Унинг Расулига иймон келтирган, сўнгра шубҳа қилмаган ва Аллоҳнинг йўлида моллари ва жонлари ила жиҳод қилганлардир. Ана ўшалар, ўшаларгина (иймонида) содиқлардир**” (“Хужурот” сураси, 15-оят).

“Албатта, Аллоҳ мўминлардан уларнинг жонлари ва молларини жаннат эвазига сотиб олди...” (“Тавба” суарси, 111-оят) **“Ва одамлардан Аллоҳнинг розилигини тилаб жонини сотадиганлар бор...”** (“Бақара” сураси, 207-оят) Шунингдек, Ҳақ субҳонаҳу ва таоло солиҳ мўминлар ҳақида: **“...яхшиликларга шошилурлар...”** (“Оли имрон” сураси, 114-оят) дея марҳамат қиласиди. Солиҳ мўминларнинг хайдаги энг кўзга яқин хизматлари — вақф муассасаларидир. Кенг кўламда хизмат қила оладиган вақфлар ҳар бир мавжудотга ислом шиори бўлган шафқат ва марҳаматнинг энг мукаммал кўринишидир. Куръони каримда комил мўмин сифатида ризои илоҳийга муюссар бўлишимиз учун ўзимиз яхши кўрган нарсалардан инфоқ қилишимиз буорилган. Одамзод учун дунёга тааллуқли борлиқларнинг энг қийматлиси ва аҳа-

миятлиси — жон ва мол. Жаннатни сотиб олиш ва ризои илохийга уларни Аллоҳ йўлида сарфлаш билан ноил бўлинади. Шунинг учун моли ва жонини, яъни ўзида мавжуд ҳамма нарсани Аллоҳ йўлида сахийларча харж қилган кишиларга “вақф кишиси” дейилган. Ўзини барча имкониятлари билан хайрли хизматларга вақф этган ҳар бир киши мана шундай ёд олишга муносиб. Жамиятнинг хузур-ҳаловати таъминланишида бундай кишилар ниҳоятда муҳим саналади. Зеро, уларнинг хизмат ва фаолиятлари, умумиятда, ўткинчи дунё ҳаёти билан чекланиб қолмайди. Таъсис этган муассасалари ихлоси даражасида келажак замонларга ҳам шомил бўладиган даражада давомийлик касб этади. Бу билан вақф жамият учун раҳмат ва баракот василаси бўлиш билан бирга, уни таъсис қилганлар учун гўзал бир садақаи жория бўлади. Вақф инсонларнинг энг аввалида бўлганлар — пайғамбарлар, авлиёлар ва уларнинг тарбиясида камолга етган солих мўминлардир. Улар кўнглидаги иймон ҳаяжонини дунёning тўрт томонига ташиган ва тарихга муҳташам олтин сахифалар ҳадя қилганлар. Ижтимоий-иктисодий бўхронлар билан минг бир беҳаловатликлар сахнаси бўлган бугунги кунимиизда бироз эски ва бой вақфларнинг бирмунчаси тору мор қилинди. Янги ташкил этилганлари ҳам барча эҳтиёжмандларнинг ҳожатларини раво этишга улгуролмаяпти.

Уларга ёрдам бериш учун бугун бадавлат мўминлар ғайрат қилишлари керак. Зеро, бу борадаги масъулият биринчи бўлиб уларнинг зиммасига тушади. Аллоҳнинг Расули саллаллоҳу алайҳи ва саллам шундай деб марҳамат қиласидилар: “Одам боласи вафот этгач, уч амалидан бошқа барча амалларининг савоби узилади: садақаи жория, ундан олинган илм, ортидан дуо қиласидиган хайрли фарзанд” (Муслим, «Васийя», 14; Термизий, «Аҳком», 36). “Етти нарса борки, банда вафот этганидан кейин ажри унга етиб туради: Ўргатган илми, оқизган суви, қазиган сув қудуғи, ўтқазган мева дарахти, қурган масжиди, мерос қолдирган Мусҳафи шарифи, вафотидан кейин ҳаққига истиғфор айтадиган хайрли фарзанд” (Байҳакий, «Шуаб», III, 248; Ҳайсамий, I, 167).

Ислом уламолари садақаи жория билан кўп ҳолларда вақф назарда тутилганини баён қиласидилар. Садақаи жория — Аллоҳнинг розилиги учун доимий тарзда хизмат қилиб турадиган асар (восита) қолдириш демакдир. Буюк ислом уламоларидан Ибнул Жавзий шундай деганлар: “**Одам боласи ўлим уни амалдан узиб қўйишини билса, тириклигига ажри ўлимдан кейин ҳам давом этадиган амали солиҳларни бажаради. Озгина дунёвий имконияти етса, уни вақф қиласиди, дарахт экади, сув оқизади, ўзидан кейин Аллоҳни зикр қиласидиган зурриётлар**

етишириш учун ғайрат қиласы, унга доимо ажри этиб турсин! Ёхуд одамларга илм ўргатадиган бир китоб нашр қиласы. Зоро, олимнинг бундай сифатдаги китоби унинг абадул абад яшайдиган солих фарзандидир. Олим илмига амал қиласы ва ўзига эргашган кишиларга ҳам бу хайрли амаллари билан ўрнак бўлади. Мана шундай киши ўлмайди!” (Ибнул Жавзий, “Сайдул хотир”, 12)

Дунё бойлиги учун бандага фақат маълум бир вақт бўлагида тасарруф қилиш ҳаққи берилган. Шунинг учун комил мўмин бўлишнинг шартларидан бири ҳам бойликнинг омонат эканлигини англаб яшашидир. Шу жиҳатдан, бойлик инфоқ ва хизмат ўлчовларидан ташқари ишлатилиши омонатга хиёнат ҳисобланади. Бу хиёнатнинг охиратдаги ҳисоби оғир бўлганидек, дунёда ҳам жамият ва шахс ҳолатида кўплаб бўхронларга ҳам сабаб бўлиши аёндир. Шундай экан, инфоқ ва хизмат сармоянинг саратондек жамиятдаги сулҳ ва сакинатни емирмаслиги аъзолар орасида ҳасад ва душманликни йўқотиш учун энг таъсирли чорадир. Бойлик ва саломатликка эга бўлга кишилар бир куни дардманд ва муҳтож кишилар ўрнида бўлиб қолишлари мумкинлигини ҳеч қачон унутмасликлари керак. Шундай экан, имкон даражасида инфоқ ва хизмат сафарбарлигига аралашиш ғайрати ичида бўлишлари керак. Зоро, бу ҳолат берган

неъматлари учун Аллоҳ таолога амалий шуқр ифодасидир. Бундай қилмаганлар Ҳақ таолонинг бир неча огоҳлантириш ва танбехлари билан юзмайоз қоладилар. Ояти карималарда шундай марҳамат қилинади: “**Йўқ! Балки сизлар етимларни иззат-икром қилмайсизлар. Бир-бирингизни мискинларга таом беришга унданмайсизлар. Ва меросни шиддатла ейсизлар. Ва молни жуда яхши кўрасизлар**” (“Фажр” сураси, 17-20-оятлар). “**Ва мискинларга таом беришга қизиқтирумайдир**” (“Мааъун” сураси, 3-оят; “Ҳакқаҳ” сураси, 34-оят).

Демак, мўминлар фақат ўзлари инфоқ ва хизмат қилиш билан чекланмасдан, атрофидаги кишиларни ҳам бунга ташвиқ қилишлари керак. Бунининг энг ёрқин кўриниши эса вақф хизматлари саналади.

Вақф таъсисидан асосий мақсад — Аллоҳнинг розилигига ноил бўлиб, охират саломатлигига эришишdir. Бошланганидан бери вақфлар шу кўринишда ташкил қилинган ва фаолияти шу тарзда давом этаётir. Бу мақсад, «ат-тақарруб илаллоҳ» (Аллоҳга яқинлашиш) шаклида кўрилган ва вақфининг мустаҳкам шартларидан бири сифатида қабул қилинган. Шу жиҳатдан вақф хусусида теран мuloҳазага эга бўлиш ва бу илоҳий илоҳий омонатга катта эътибор билан риоя қилиш зарур. Тарихда бу борада қатъий риоя қилинган.

Бу омонатта бепарволик қилинганида эса оқибати ачинарли бўлган. Чунончи, Солиҳ алайҳиссаломга мўъжиза сифатида берилган туюхеч кимга тегишли бўлмай, Аллоҳ таолонинг пайғамбари воситасида одамларга фойдаланиш учун тақдим этган бир омонати эди ва гўёки вақф моли ҳукимида эди. Сути тирикчилик манбаи, эгаси Аллоҳ таоло эди. Лекин адашган қавм бу туюни ўлдириб, омонатга хиёнат қилдилар. Алал-оқибат ҳалокатга дучор бўлишиди.

Халқ оғзида қисса сифатида айланган Сулаймон алайҳиссалом билан чумчук орасидаги мана бу ҳодиса ҳам жуда ибратлиdir. Бир куни Сулаймон алайҳиссалом чумчуқни оғринтириди. Шунда чумчук Сулаймон алайҳиссаломга таҳдид қилиб:

– Сенинг салтанатингни барбод қиласман! - деди. Сулаймон алайҳиссалом:

– Сен жуссангга бир қара аввал, яна менинг салтанатимни маҳв этишингни айтаяпсан!.. - деди. Митти қуш эса шундай жавоб қилди:

– Қанотларимни нам қиласман ва бир вақф ерининг тупроғига суртаман. Сўнг қанотларимга қотиб, қолган тупроқни саройингнинг томига ташийман. Мен ташиган вақф тупроғи сенинг саройингни чўқтиришга етади!..

Қиссадан ҳисса шуки, вақф молларига жуда ҳассос ва эътиборли бўлишимиз керак. Чунончи, катталаримиз “Вов”лардан эҳтиёт бўлинг (яъни “валлоҳи” дея ноўрин қасам ичишдан, масъулият, шуур ва ҳассосиятсиз волий бўлишдан, ҳаққини адо этолмайдиган васий бўлишдан ва мақсадига уйғун сарф қилинмаганида оғир ваболга олиб борадиган вақф молидан эҳтиёт бўлинг); масъулиятидан қўрқинг!..” дея таъкидлаганлар.

Бироқ бу ифодадаги маънони нотўғри тушун-маслик керак. Масалан, имкони ва лаёқати бўлатуриб, вақф хизматларидан четда туриш катта вабол ҳисобланади. Бу ерда қўркувдан мақсад, ушбу муассасалардан фойдаланадиганларнинг ҳаққига эҳтиёт бўлиш ва вақф молларини лаёқат билан ҳимоя қилишdir. Чунки вақф мулки — фойдаси умматнинг муҳтожларига тааллуқли бўлган қимматли қофоз ёхуд қийматли буюмларdir. Яъни, вақф қилинган мол эгасининг мулкиятидан чиқади ва ҳеч қачон сотилмайди, баҳшида этилмайди, мерос қолдирилмайди. Булар мақсадга мувофиқ равишда қўлланилиши, масаланинг жиддийлиги ҳар доим ёдда тутилиши учун умумий ҳолатда вақфномалар бошида ёки охирида хайрли дуо ҳамда дуоибад бўлади. Хайр дуо — вақф хизматида нуқсонга йўл қўймаганлар учун. Баддуо эса, вақфияда қўрсатилган хизматни ўрнига қўймаган, яъни вақфга ёмонлиги ва зарари теккан кишилар-

га аталган. Бундай кишилар учун кўп ҳолларда шундай баддуо жумлалари қўлланилади: “**Кимки бу вақфнинг шартларини бузса ёки ўзгартиrsa, Аллоҳнинг, пайғамбарларнинг, фариштадарнинг, одамларнинг ва бутун маҳлуқотнинг лаънатига учрасин!**”

Вақфнинг бошқарилиши ва ҳимоя қилиниши борасидаги муносабат исломда шу даражада аҳамиятлики, “Бир молни вақф қилган кишининг қўйган шарти Аллоҳ таолонинг ҳукми кабидир”. Сўзи дастур бўлади. Худди бир оятнинг ўзгартирилиши мумкин бўлмагандек, вақф учун молини берган кишининг ҳам сўzlари ўзгартирилмайди. Бир неча асрлар аввал қилинган вақфларнинг аксарияти ўз моҳиятини асраб, бугунгача етиб келгани мана шу асосий қоидага амал қилинганинг барокати сабаблидир.

Оlamларга раҳмат ва тенгсиз ўrnак шахсият сифатида юборилган Пайғамбар саллаллоҳу алайхи васаллам: “**Ердагиларга шафқат қилингки, қўқдагилар сизга шафқатли бўлсин!**” (Термизий, «Бир», 16) дея марҳамат қилганлар ва вақфнинг амалий намуналарини ўз ҳаётларида намоён этганлар. Маълумки, Ул зоти муборак алайҳиссалом ҳар соҳада умматга мукаммал ўrnакдир. Жумладан, Мадинаи мунаавварада эгаси топилган еттита хурмозорни, кейинроқ эса Фадак ва Ҳай-

бар хурмозорларидан ўзларига тушган ҳиссани Аллоҳнинг йўлида вақф қилганлар. Буни кўрган улуғ саҳобалар ҳам кўлларидағи кўплаб даромадли кўчмас мулкларни шу тарзда вақф қилганлар.

Ҳазрати Жобир розияллоҳу анхудан шундай ривоят қилинади:

“Ансорлар ва мұхожирлардан кўлида имкони бўла туриб, вақфи бўлмаган бирор киши қолмаганди” (Ибни Қудома, «ал-Муғний», V, 598). Буюк ислом уламоларидан Ибни Ҳазим ҳам шундай деган: “Абдуллоҳ ибн Умар розияллоҳу анху, Фотима розияллоҳу анхома ва бошқа саҳобалар Мадинага жуда кўплаб вақфлар қолдирганлар. Бу қуёшдан ҳам порлоқ ва машҳур ҳақиқатдирки, буни билмаган киши йўқ” (Мұхаммад Абдуҳ Яманий, «Фотиматуз Захро» 330).

Закот маъмурлари Холид ибн Валид розияллоҳу анхунинг зирҳларини ва бошқа курол-яроғларини тижорат моли деб ҳисоблаб, закотга оид кўришган ва у кишидан закот сўрагандилар. Шунда Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қилдилар: “...Холиддан (закот сўраб) унга зулм қиласизлар. Холид зирҳлари, барча курол-яроғ, аслаҳаларини Аллоҳнинг йўлида (жиҳод қилиш учун) вақф этган” (Бухорий, «Закот», 49, 33, «Жиҳод» 89; Муслим, «Закот», 11).

Пайғамбар алайҳиссалом ва У зотнинг номдор саҳобалари юрган йўлдан юриш борасида ниҳоятда қатъият ва ҳассосият намоён этган Усмонийлар ўз даврларида маълум бир меъёрларда давом этган вақф таъсис қилиш фазилатида юксак чўққиларни забт этганлар. Дарҳақиқат, вақфлар ҳолат ва руҳият жиҳатидан Усмонийлар даврида юксак чўққиларга чиқсан. Усмонийларда вақф — миллат шарофати билан топилган бойликларни яна ўша жамиятнинг ўзига фойдаланиш учун хизматга топшириш билан вафо муассасаси сифатида бунёд бўлган. Бу муассасалар — машруй йўллардан топилган мол-мulkни ўзи ва оиласига сарфлаш ўрнига омма фойдаланишига бериб, Аллоҳнинг розилигига эришиш мақсади билан барпо бўлган ташкилотлар саналади.

Чукур ва улуғ ҳислар билан исломни жуда чиройли англаб яшаган бу азиз миллат юрагидаги чексиз шафқат ва марҳаматни бутун дунёга вақфлар воситасида намоён этган. Улар мингларча вақф муассасаларини қуриб, жамиятни қамраб олган ва ҳеч бир жароҳатни малҳамсиз ташлаб қўймаганлар. Усмонийлар даврида қурилган вақфларнинг хизмат ва фаолияти кенг қамровли эди. Уларнинг жамиятга фойдали бўлиш мақсадида замон, замин, урф-одат ва қадриятларга кўра хилма-хиллик касб этиши тизимнинг барқарор (доимийлик) эмас, динамика билан (жонли, ҳара-

катли) ишлашига яққол мисол бўлади. Усмонийлар давлатида барпо этилган вақфларнинг турлари ва хизмат соҳаларини аниқ-тиниқ тадқиқ қилиб, санашнинг имкони бўлмаса-да, тасаввур уйғониши учун энг муҳимларидан бир нечтасини келтириш мумкин:

- Жомеъ, масжид, такка (дарвеш уйи), зовия (бошпана) ва мақбараалар қуриш ва уларни таъмирлаш;
- Мадраса, дорул ҳуффоз, дорил ҳадис ва бошқа илм муассасалари;
- Имаратхоналар, карvonсаройлар, кўшклар, ҳаммом ва дорушшифо хизматлари;
- Намозгоҳ, кутубхона ва мусофирихоналар;
- Кудуқлар, сув йўллари, тўғонлар, чашма ва ариқлар;
- Ош уйлари, бола эмизиш ва ўстириш масканлари;
- Асир ва қулларни озод қилиш;
- Фақирларни ёқилғи билан таъминлаш;
- Хўжайинлари озор бермаслиги учун хизматчиilar синдирган ёхуд заарар берган буюмларни тўлаш;
- Етим қизларга сеп-сидирға тайёрлаш;

- Қарздорларнинг қарзини тўлаш;
- Бева ва муҳтожларга ёрдам бериш;
- Мактабда ўқийдиган болаларга озуқ-овқат ва кийим-кечакдан ёрдам бериш;
- Фақир ва кимсасизларнинг жанозасини ўтказиш;
- Ҳайитларда болаларни ва ҳеч кими йўқ кишиларни хушнуд қилиш;
- Кекса ва кимсасиз аёлларни қўриқлаш...

Қоларвеса, хаёлга келиши мумкин бўлган ҳар бир соҳада вақф таъсис этган Усмонийлар ўз маданиятини “вақф маданияти” даражасида кўрсата оладиган ҳар қандай меъёр ва мезонда хайру ҳасанот бойлигини намоён этгандар.

Ҳақиқатдан ҳам вақфлар Усмонийлар маданиятининг аломати фориқаси саналади. Бу борада шу қадар ривожланиш кузатилганки, фақат одамларнинг эҳтиёжларини эътиборга олиш билан чекланиб қолмай, вақф муассасасида илдиз отган исломий муҳаббат, марҳамат ва шафқат ҳайвонот ва наботот оламини ҳам қамраб оладиган даражада кенгайган. Яраланган күшлар, касал ҳайвонлар ва иссиқ ўлкаларга учуб кетолмаган лайлакларга қараш учун ҳам даволаниш марказлари қурилган ва уларнинг сарф-харажатлари шу мақсадда

қурилган вақфларга мос равища йўналтирилган. Усмонийлар тупроқларида ўтказган даври мобайнида кўрганлардан ҳайратланган француз Жомте де Бонневал ҳайрону лол бўлиб: “Усмонийлар юртида ҳосил бермайдиган дараҳтлар иссиқда қуриб қолмаслиги учун ҳар қуни сугорадиган ишчиларга пул вақф қилган тентак туркларни ҳам кўриш мумкин”, деган.

Вақф таъсис этиш маънавий камолот кўзгуси бўлгани учун бу фаолият муршиди комилларнинг иршод ва руҳониятидан муносиб тарзда фойдалана олган жамият янада кенгроқ суратда жонлана олган. Чунки дигарғамлик, саховат, ихлос ва самимият комил маънода руҳий етуклик самарасидир. Усмонийлар ижтимоий ҳаётида такка (дарвешлар уйи) бир маънавий тарбия маркази сифатида кенг ёйилган муассаса эди. У ерлар халқ учун “шифоҳий маънавият”га айланган ва ахлоқий етукликка эришган марказ каби эди. Бу манбадан тошган маънавий файз эса вақф муассасини ижтимоий бирдамлик ва ўзаро ёрдамлашишни юксак даражага кўтарган жиддий ташкилот эди. Шу даражадаки, бу файзли, хайрли фаолиятларнинг натижаси бўлган муассасаларнинг кўпчилиги ҳар эҳтимолларга қарши ҳали ҳам мавжуд ва бугунги жамиятимизнинг жароҳатларига малҳам қўйишида энг асосий ташкилотлардан бири сифатида хизматда давом этаяпти. Ҳақиқатдан ҳам,

жомеъ масжидлари, чашмалар, ҳарбий бўлинмалар, шифохоналар, ҳатто ичаётган сувлар ва номларини санамаганимиз яна бир нечта хайрли хизматлар муборак аждодларимиздан бугунга қолган омонат ва хотиралардир.

Усмонийлар даврида вақфлар воситасида амалга оширилган хайрли хизматларнинг энг муҳим хусусиятларидан бири эса ёрдам берган ва ёрдам олганнинг бир-бирини танимаслигидир. Бунинг шарофати билан яхшилик эгалари ғойибона дуолардан насибадор бўлардилар. Қолаверса, бу ёрдам масжидлар ва дарвеш уйлари воситасида етказилгани учун халқ эътиқодининг қувватланишига ҳам васила бўларди.

Усмонийлар давлатида вақфларнинг ҳақиқий сонини аниқлаш жуда қийин. Аммо уларнинг 26.300 тага яқини аниқланганки, бу сон аждодларимизнинг ғамхўрлиги ва хизмат руҳиятининг юксаклигини намоён қилиш нуқтаи назаридан ибрат олса арзигулиkdir. (“Усмонийлар давлатида вақф қурган бир киши вақф шартларини қамраб олган вақфиясини қозига рўйхатга қўйдирганидан кейин, Истанбулда Дафтархонада тегисили бюроларда қайд қилдиради. Дафтархона регистрациясида битилган бу вақфиялар рўйхати бугун Анқарада Вақфлар боши бошқармаси архивида сақланади. Мазкур архивда йигирма

олти минг уч юз вақфия мавжуд. Аммо ҳар хил вилоят маҳкамаларига тааллукли бутун Шарийя қайд дафтарлари ва Тахрир дафтарлари кўздан кечирилганида, Усмонийлар даврида ташкил этилган вақфлар сонига яқин сифатида билиниши мумкин” (Қаранг: профессор, доктор Зиё Қозичи, «Исломий ва ижтимоий вақфлар», Истанбул, 1985, с 43-44). Мазкур вақфларнинг 1400га яқини аёллар томонидан ташкил қилингани, айниқса, диққатга сазовордир.

Аллоҳим!

Бизга лутф айлаган омонатларни муносиб тарзда адо этишни ва Яратган учун яратилгандарга хизмат қиласиган “вақф киши”ларидан бўлишни барчамизга насиб айла!

Амин!

ХИЗМАТДА ҲИДОЯТ ВА РАҲМАТ УСЛУБИ

Хизмат Аллоҳ таолога, Унинг ризолигига мувофиқ, яъни комил суратда бўлиши учун бир қанча сифатларга эга бўлиши лозим. Буларнинг бошида ният келади. Ният — Аллоҳ таолонинг розилигини қозонишдан иборат бўлсин. “Воҳ, жуда саховатли, сахий экан”, деган ҳаволи мақтоларни эшитиш, ғуурланиш учун адо этилмайди.

Хизмат мазмун-моҳиятига нафсоний ҳислар соя солмаслиги зарур. Хизмат марҳамат ва назоқат билан адо этилиши лозим. Хизмат қилинаётган кишини ранжитиб эмас, ундан миннатдор бўлиб бажарилиши мақсадга мувофиқ. Иброҳим Ҳаққий ҳақидаги қўйидаги воқеа нихоятда эътиборга сазовордир:

Рамазони шарифда ваъз ва насиҳат қилиш мақсадида Эрзурумнинг бир қишлоғига даъват қилиши учун бир ғайримуслимни ёллаб, эрзурумлик Иброҳим Ҳаққий ҳазратларини олиб келгани жўнатишди. Йўлга чиқдилар, миниладиган улов битта бўлганлиги учун Иброҳим ҳазратлари ҳазрати Умар розияллоҳу анхунинг Куддусга кетаётганда қули билан навбатма-навбат уловни мингандарини эслаб, ўзларига буни татбиқ қилдилар. Яъни биз ҳам навбат билан минамиш, дедилар. Ғайримуслим хизматчи бунга кўнмади, “Қишлоқдагилар буни билса, кира пулимни ҳам бермай қўйишади”, деб қабул қилмади.

Иброҳим Ҳаққи ҳазрат эса қулни хотиржам қилиб, “Болам, сўнгти нафасимизда ҳолимиз нима бўлиши номаълум! Сен қишлоқдагилар озор беришидан кўрқсанг, мен эса Қиёматда Аллоҳ хузурида бериладиган ҳисобдан кўркяпман”, дея навбат билан минишни таъкидладилар. Ҳикмати Илоҳий билан қишлоққа етиб борганларида навбат хиз-

матчыда эди. Унамаганига қарамай, ҳазрат отни етаклаб қишлоққа кириб бордилар. Халқ бу ҳолатни күриб, дархол хизматчини ўраб олишди ва бир зумда қиёмат кўпди: “Вой динсиз бетавфиқ, ёш бўла туриб оқсоқолни пиёда қўйиб ўзинг минганингни қара! Биз сенга шундай деганмидик?” Одамлар бири олиб, бири қўйиб ёлланган кишини койиб кетди.

Иброҳим ҳазратлари уларга вазиятни тушунтирганларидан кейин бир муддат тин олиб, хизматчига:

— Эй динсиз! Кўрдингми бу марҳаматни, энди динимизга кир, дея яна танбеҳ бердилар. Хизматчи бироз ўйланиб, шундай ибратли жавобни берди:

— Агар сиз ўз динингизга даъват қилаётган бўлсангиз, асло кирмайман! Аммо бу муборак инсоннинг динига даъват қилаётган бўлсангиз, бу динга ҳали йўлдалигимиздаёқ иймон келтиргман! - деди.

*Мен келмадим даво учун,
Менинг ишим севмоқ учун.
Дўстнинг уйи кўнгиллардир,
Кўнгил олмоққа келганман.*

Юнус Эмро.

Комил қалбли Аллоҳнинг дўсти томонидан воқеъ бўлган ҳидоят ва раҳмат услуби таҳсинга сазовор. Инсонга янада зиёдаси - унинг ўзига эътибор бериб муомала қилиш, бир маънода яратилганга Яратувчининг назари билан қарашдир. Шунинг учун солиҳ кўнгиллар инсонга Аллоҳнинг ер юзидағи “халифаси” деган назар билан қарайдилар. Ва яна унга илоҳий бир сир пулланганлигининг идроки билан муомала қиласидилар (“Ҳижр”, 29-оят).

Инсонлар гуноҳлар билан кирлансада, “бу гуноҳкор инсон”, дея орқасига бурилмайдилар. Солиҳ зотлар инсондан дарров умидини узишмайди ва унинг ҳам умидини уздиришмайди. Бу ҳолат инкор қилиб бўлмайдиган ақлий ва ҳиссий ҳақиқатлардир. Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло Қуръони каримда бизга энг кўп “Раҳмон ва Раҳим” исмини тақорорлади. Ҳаттоқи, марҳамати бутун маҳлуқотни ўз ичига олиб, “Ар-Раҳмон” исми шарифи билан бир сурा нозил қилиб, унинг биринчи оятини ҳам “Раҳмон” дея бошлади. Шунинг учун инсонга ана шу кўнгил деразасидан, яъни ҳидоят ва раҳмат услуби билан яқинлашиш илоҳий ризога энг мувофиқ, самарали ва ниҳоятда баракотлидир. Шунингдек, бу инсонда яширинган, олий гўзалликларни яшартирувчи хусусиятни ўз ичига олади. Чунки мазкур услугуб ҳам татбиқ қилувчига, ҳам татбиқ қилинувчига алоҳида латофат, ету-

клик, муҳаббат ва Холиққа рағбат хислатларини кўзғатувчи бир воситадир. Бу услуб мавлоноларни мавлоно қилган обиҳаёт бўлиб, маънавий дардларга шифо бўлган ҳаёт шарбати ҳисобланади. Шу сабабдан тасаввуфий муҳит Исломий таблиғ хизматларида унга оид услубнинг қўлланиши ҳар доим катта аҳамиятга эга. Онадўлининг ижтимоий аҳволи мўғул истилочилари туфайли емирилган даврларда етишиб чиққан Жалолиддин Румий ва Юнус Эмро ҳазратлари каби буюк тасаввуфчилар гўёки сулҳ, сокинлик ва ором булоқларига айлангани тарихий ҳақиқатдир. Ул муборак зотлар сарсон бўлган қавмларга, жароҳатли қалбларга, ҳорғин кўнгилларга шифо ва тасалли манбаи эдилар. Улар ғофил одамларга нисбатан соғайишни интиқ кутаётган беморларга қарагандек муомала да бўлардилар. Улар гина ва нафратдан, нафратлантиришдан узоқ әдилар. Шунинг учун:

**“Мен келмадим даво учун,
Менинг ишим севмоқ учун.
Дўстнинг уйи кўнгиллардир,
Кўнгил олмоққа келганман”, – дер әдилар.**

Бу буюк шахслар кўнгил олгани келганлари учун инсонларга кўнгил дарчасидан боқиб, атрофидагиларга доимо шафқат ва марҳамат туйғулари билан муомала қилганлари натижасида қанчадан-қанча инсонларнинг ҳидоятига сабабчи

бўлганлар. Агар улар шундай юксак фаросат ва ахлоқ билан эмас, аксинча, қўпол ва қўрс муомала қилишганида эди, инсонларга Ҳаққа даъват қилишнинг имкони ҳам, самараси ҳам бўлмасди. Бу илоҳий мақсад-муддаога ҳам тескари иш бўларди. Зеро, Аллоҳ таоло бандаларининг тушиб қолган ботқоқликларидан қутилишларини истайди. Бунинг учун дунёга минглаб пайғамбар юбориб, уларга энг муносиб услугуб билан даъват қилишларини буюрган. Аллоҳнинг барча солиҳ дўстлари ҳам инсонларнинг маънавий тарбиясида ўша набавий услубни давом эттирганлар.

Шафқат ва марҳаматнинг ягона манбаи бўлган Аллоҳ таоло бандаларининг даъватни қандай юритиш кераклиги ҳақида шундай деб сабоқ беради: **“Роббингнинг йўлига ҳикмат ва яхши мавъиза ила даъват қил...”** (“Наҳъ” сураси, 125-оят). **“Аллоҳга даъват қилган, солиҳ амалларни қилган ва «Албатта, мен мусулмонларданман!» деган кишидан ҳам гўзал сўзли ким бор?! Яхшилик билан ёмонлик баробар бўлмас. Сен яхшилик бўлган нарса ила дафъ қил. Карабсанки, сен билан орасида адовати бор кимса худди содик дўстдек бўлур”** (“Фуссилат” сураси, 33-34-оятлар).

Тавсия қилинаётган бу илоҳий услубни қўллаш натижасида тарихда қанчадан-қанча тикон

сингари руҳлар гулга айландилар. Зиндондек қоп-қоронғу қалблар нурға ғарқ бўлгандир. Жалолиддин Румий ҳазратлари иймонсиз ва гуноҳкор инсонларни тўғри йўлга солишда бу услубнинг аҳамиятини шундай деб ифодалайди:

“Қоп-қора занглаған темир артиб жилолантирилса, кирдан халос бўлади! Ойна темирдан бўлса, жилолангани сари порлайди, гўзаллашади, унда суратлар, шакллар кўринади”.

“Кўнгил шаҳрининг сувини лойқалатмагинки, унда ой ва юлдузнинг кезганини кўрасан! Чунки инсонлар анҳор сувига ўхшайди — суви лойқаланса, ҳеч нарсани кўролмайсан!”

Мавлоно Румийнинг таъбири билан айтганда, инсоннинг руҳи тиник сув кабидир. Ёмон ишлар ва гуноҳлар аралашгач, унда ҳеч нарса кўринмай қолади. Маънавият инжулари, ҳақиқат нурларини кўра олиш учун бу сувни тиндириш лозим. Шунинг учун тасаввуфнинг ғояси нафсоний туйғуларни тарбиялаб, жамиятни сакинат ва ҳаловатга етказишдан иборатдир.

Зоро, Аллоҳ субҳонаҳу ва таоло инсонни нозик туйғулар, закийлик билан зийнатлаган. Инсоннинг асл қиймати ўз табиатидаги бу жиҳатларни қалб оламида акс эттириб, ҳаётига татбиқ этиши билан чамбарчас боғлиқдир. Руҳоният тўла

қалблар — гўзал ахлоқ, солиҳ амал ва маънавият тажаллигоҳидир.

Бу билан банда энг гўзал суратда, яъни, “аҳсанни тақвим” ҳолида яратилганини намоён этади. Шундай экан, куфр, ширк ва гуноҳда қанчалик хаддан ошган бўлсада, хеч бир инсон хидоят даъватидан маҳрум этилмайди. Бунинг асри саодатдаги тенгсиз мисолларидан бири шундай ҳикоя қилинади:

“Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам амакилари ҳазрати Ҳамзани шаҳид этиб, ғам-қайғуга ботирган Ваҳшийни исломга даъват қилиш учун асҳобларидан бирини унинг ёнига жўнатдилар. Ваҳший эса Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламга жавобан: “Эй Муҳаммад, Сен: “Улар Аллоҳ билан бирга бирор илоҳга илтижо қилмаслар. Аллоҳ (ўлдиришни) ҳаром қилган жонни ноҳақдан ўлдирмаслар. Зино қилмаслар. Ким ана шуни қилса, уқубатга дучор бўлур. Қиёмат куни унинг азоби бир неча баробар кўпайтирилур ва у(азоб)да хор бўлиб абадий қолур” (“Фурқон” сураси, 68-69-оятлар), дея Аллоҳнинг ҳукмини баён этдингку, энди мени қандай қилиб Исломга даъват қила оласан? Мен буларнинг ҳаммасини қилдим. Менга энди қутилиш қаёқда?” деди.

Шунда Аллоҳ таоло:

“Сен (Менинг тарафимдан): «Эй ўз жонларига исроф (жабр) қилган бандаларим, Аллоҳнинг раҳматидан ноумид бўлманг! Албатта, Аллоҳ барча гуноҳларни мағфират қилас. Албатта, Унинг Ўзи ўта мағфиратли ва ўта раҳимли зотдир», деб айт” (“Зумар” сураси, 53-оят) оятини нозил қилди.

Ниҳоят, Ваҳший ояти каримадаги хушхабардан севинди ва “Раҳматинг нақадар буюк, Эй Роббим!” – деб тавбай насуҳ қилиб, дўстлари билан бирга мусулмон бўлди.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ёнидаги асҳоблар:

“Ё Расулуллоҳ! Бу афв ва марҳамат фақат Ваҳшийга хосми ёки барча мусулмонларгами?” – деб сўрашганда, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам:

“Барча мусулмонлар учундир” - дедилар (Хайсамий, “Мажмауз Завоид”).

Ҳазрати Ҳамза розияллоҳу анхуни Ухудда шаҳид қилган Ваҳший энди Ваҳший розияллоҳу анху бўлди. У гуноҳлари кечирилишидан умидвор ҳолида пайғамбарлик даъвоси билан чиққан Мусайламатул Каззобни ўлдириб, бир фитнанинг тўхтатилишига сабаб бўлди.

Тавбаи насуҳга йўналган кўнгиллар, бу ривојтда кўрилгани каби, чинакам комилликка далолат қилувчи сўзларни Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан эшитган эди. Қилган оғир гуноҳла-рига қарамасдан, Аллоҳ таолонинг “Эй менинг бандаларим”, деган илоҳий хитобини ҳам бутун олам У Зотдан тинглаган.

Шунинг учун ҳозирги қунимизда материалистик ва европалашиш балосига мубтало бўлган жамиятимизни Аллоҳнинг раҳмату марҳаматини назарда тутган ҳолда умид берувчи йўллар билан ҳақ йўлга даъват қилиш муҳим санади. Бу даъватни инсонлар ақлу тафаккурига мостарзда уларнинг қалбларига сингдириш орқали олиб бориш фойдалидир.

Зеро, кўпчилик ўз онгини хато тушунчаларга ишонтирган. Бундай ҳолатда уларни тортишиш, ғалва билан ишонтириб бўлмайди. Чунки хатоларга ўрганган ақл далилларни қабул қилишга тўсқинлик қиласди.

Шу боисдан инсонларни ҳақиқатга ошно қилиш учун аввало уларга яхши муомала билан яқинлашиб, ичларидаги олий туйғуларни жўштириш янада таъсирли услубдир.

Хато ва гуноҳларга ботган бир кишини танқид қилмай, айбларини юзига солмасдан, диний буйруқларни бажаришини талаб қилмай

туриб, энг аввало унинг кўнглидан жой олишга ҳаракат қилиш керак. Бунинг учун шахсий яқинлик ва сўз очишнинг таъсирили пойдеворини ҳозирлаб, меҳр-муҳаббатга йўғрилган алоқани ўрнатиш лозим. Қалб тайёр ҳолга келганидан сўнг хатоларни секин-аста тузатиш мумкин.

Шу маънода ҳадиси шариф ҳам бор. Расулulloҳ саллоҳу алайҳи васаллам: “Шафоатим умматимдан буюк гуноҳ қилганлар учун”, (Абу Довуд, “Суннат”, 20) дедилар.

Мавлоно Румий шундай дейдилар: “Дори даволаши учун bemor хаста киши бўлишини истайди. Қаерда бир касаллик бўлса, даво ўша ерга кетади. Худди қаер паст, чуқур бўлса, сув ўша ерга оқиб кетгани каби”. “Сенга марҳамат суви керак бўлса, сен ҳам шундай қил”.

Аммо малҳам шифо бўлиши учун аввали ярани микроблардан тозалаш зарур. Яъни гуноҳкор кўнгилларни тавба суви билан тозалаш зарурдирки, бундан кейин шафоат вожиб бўлсин.

Ҳадиси шарифда айтилганидек, “Гуноҳларига надомат билан тавба қилувчи киши ҳеч қачон гуноҳ қилмаган кишидайдир” (Ибн Можа, “Зухд” 30).

Бу ҳадиси шариф бир томондан хушхабар бўлса, иккинчи томондан ўша хушхабарни шарти

“надомат билан тавба қилиш” эканини билдираяпти.

Ҳидоят ва марҳамат услубидаги бундай қуттуғ вазифага барча пайғамбарлар риоя қилғанлари каби, уларнинг изидан кетган авлиёлар ҳам ҳассосият билан амал қилишган. Шунга биноан иймоннинг илк меваси марҳамат бўлиб, у қуидаги икки ўлчов ичида такомиллашган:

а) “Таъзимли Амриллоҳ” — Аллоҳнинг амрларини эҳтиром билан бажо келтириш.

б) “Шафқатли Ҳолиқуллоҳ” — Яратувчининг хурматидан яратилганларга шафқат ва марҳаматли бўлиш.

Аллоҳнинг дўстларидан Фудайл ибн Иёзнинг ахволи бунга мисолдир. У кишининг йиғлаётганини кўрдилар:

“Нега йиғлаяпсан?” дейиши. Шундай жавоб бердилар:

“Менга зулм қилган бир бечора мусулмонга ачиниб йиғлаяпман! Қиёматда разилу расво бўлишини ўйлаб эзилиб кетаяпман...”

Бу комил инсонларни Мавлоно Румий шундай изоҳлайди:

“Раҳмат денгизи жўшгач, тошлар ҳам оби хаёт ичади.

Юз йиллик ўлук мозоридан чиқади, ҳурлар ҳам ҳавас қилгудек гўзал малакка айланади”.

Ривоятларга кўра Иброҳим ибн Адҳам ҳазратлари бир мастнинг ифлос оғзини қусуқлардан тозалаб, ювиб қўйди. Бунинг сабабини сўраганларида:

“Агар улуг Аллоҳни зикр қилиш учун яратилган тил ва оғизни қусук ҳолда қолдирсам, ҳурматсизлик қилган қилган бўлардим”, дедилар.

Маст ўзига келгач унга:

“Хуросон зоҳиди бўлган Иброҳим Адҳам оғзингни ювиб қўйди...” дедилар.

Бу ҳолатдан хижолат бўлган мастнинг қалби уйғонди:

“Ундан бўлса мен ҳам тавба қилдим...” деди.

Бундай ҳолатга сабабчи бўлган Иброҳим Адҳамнинг тушларида шундай овоз эшитилди: “Сен биз учун унинг оғзини ювдинг! Биз сенинг учун унинг қалбини ювдик!”

Аллоҳ таоло “Аъроф” сурасида шундай деб марҳамат қиласи:

“Кечиримли бўл, яхшиликка буюр ва жоҳиллардан юз ўгир” (“Аъроф” сураси, 199-оят).

Албатта, бу илохий буйруққа итоат этишда бизга энг ўрнак инсон Пайғамбар саллаллоху алайҳи васалламдирлар. Расулулоҳ саллоллоху алайҳи васалламдаги кечиримлилик, раҳм-шафқат каби гүзал ахлоқларга мисол сифатида қуидаги воқеани айтиш мумкин:

Макка фатҳ этилган куни Пайғамбар саллаллоху алайҳи васаллам умумий афв ва омонлик эълон қилдилар. Йиллар давомида зулм ва душманликдан бошқа нарсани кўрмаган Макка тенгсиз, таърифсиз муҳаббат ва марҳамат ичида эди. Маккаликлардан Фудола исмли бир шахс бу қувончга соя солмоқчи бўлиб, Пайғамбар саллаллоху алайҳи васалламни ўлдириш ниятида ёнларига яқинлашди. Унинг ниятини фаҳмлаган Пайғамбар саллаллоху алайҳи васаллам ғазабланмай, шафқату марҳамат билан Фудоладан: “Сен Фудоламисан?” - деб сўрадилар.

Фудола: “Ҳа!” деди.

Пайғамбар саллаллоху алайҳи васаллам:

“Эй Фудола! Қалбингдаги нарсадан тавба қил ва истиғфор айт!” - дедилар ва муборак қўллари ни унинг кўксига қўйдилар. Бу муборак қўлнинг ҳароратидан Фудоланинг қалби иймон нурига тўлди ва Пайғамбар саллаллоху алайҳи васаллам бир зумда унга энг севимли инсонга айланди (Ибн Ҳишом, Ибн Касир).

Шубҳасизки бу ҳолга нисбатан “сени ўлдиргани келган сенда тирилсин!” дейилган ифода қўлланилди. Ислом тарихида бундай мисолларнинг сон-саноғи йўқдир.

Ҳазрати Умар ва бошқа кўплаб инсонлар бу гўзал услубнинг қийматли мевалариdir.

Мавлоно Румий шундай дейдилар:

“Аллоҳ таолонинг раҳмат дарёси тошгач, қуруқ ерларга ёмғир ёғиб, чанқоқ ерлар сувга қовушади. Эй ҳидоятга чақиравчи! Билгинки, қусурли кўзнинг давоси — ўткир нигоҳ. Нуқсонли кўзнинг давоси равшанроқ кўришдир.

Аллоҳнинг раҳмати билан тиник, ўткир нигоҳ бўлса, қахри хиралик, кўрмасликдир. Зеро, ҳадиси құдсийда: “Раҳматим ғазабимни ортиқдир” (Бухорий, “Тавхид”), дейилган.

“Аллоҳнинг раҳмати ҳар доим ғазабидан устундир. Шунинг учун ҳар бир пайғамбар ўзига қарши келганлардан ғолиб бўлган”. Шундай бўлгач, балони аритиш чораси ситам, зулм эмас, балки кечириш, марҳамат кўрсатишдир.

“Садақа балони даф қиласи” (Термизий, “Закот”, 28; Суютий, “Жомиул сағир”, 108).

“Шуни унутмаки, золимларни афв этиш мазлумларга зулм қилишдир. Ўғриларга, ёмон одам-

ларга раҳм қилиш заифларга меҳрсизликдир. Бу ўлчовни яхши билиш лозим, чунки Аллоҳ таоло “Фоғуур Роҳим”, яъни ўта кечиравучи, ўта марҳаматли бўлиш билан бирга, “Азизун унтиқом”, яъни зулм ва тажовузкор инсонларга қарши ўч оловучи иззат соҳибидир. Шунинг учун Расули акрам саллаллоҳу алайҳи васаллам бир ҳадиси шарифларида: “Жанжаллашган икки биродарингизни кўрсангиз, золимга ҳам, мазлумга ҳам ёрдам қилинг”, - дедилар.

Саҳобалар: “Золимга қандай ёрдам берамиз?”
– деб сўрадилар.

“Унинг зулмига монеъ бўлиб”, дедилар (Бухорий, “Икроҳ”, 7; Муслим, “Бирр”, 62)

Хулоса қилиб айтадиган бўлсак, бугунги кундаги мусулмонларнинг иймон ва исломи ярали қуш кабидир. Диққат-эътибор билан у яраларни боғлаш лозим. Яъни, уларга марҳамат ва муҳаббат билан яқинлашиш зарурдир.

Роббимиз, бизни доимо афв йўлини тутган, хидоят раҳбари бўлган солихлар қаторида айла! Амин!...

ХИЗМАТДА ҲАЛИМЛИК ВА ШАФҚАТ УСЛУБИ

Инсонга исломий ўлчовларда қараш, унинг гуноҳлар билан кирланганига эмас, балки аслига эътибор қаратиш керак. Ҳақиқий мусулмон гуноҳкор инсонни қаноти синган қуш каби шафқату марҳаматга муҳтоҷ деб қабул қиласиди. Унинг дарду ғамини аритиш ҳақида ўйлаб, соғлиги тикланишини дилдан истайди. Чунки Холиқ учун маҳлукқа кўрсатиладиган марҳамат ва шафқатга асосланган муносабат мўминларни камолот ва етукликка етказадиган энг қувватли воситалардир.

Ислом ифрат ва тафритга тушмасдан, яъни ўртачалик билан, айниқса, мўътадилликка суюнган услуг билан инсон тарбиясида ва динни етказишида таблиғ усусларида аслий бир дастур сифатида ўртачаликни қабул қилгандир. Бу дастур “ҳалимлик”, яъни муомалада мулойимлик билан юзага чиқади.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи вассаллам бошликларида барча саҳобалар ва солих инсонларнинг ҳаёти гуноҳкор инсонларга меҳрибонлик ва мўътадиллик билан қилинган муносабатларнинг сон-саноқсиз мисоллари билан тўладир. Саҳобалардан Абу Дардо розияллоҳу анху Шомда қозилик вазифасида эди. Бир куни одамлар бир гуноҳкорни сўкиб, хорлаётганини эшилди. Улар-

га: “Сиз қудуққа тушиб кетган бир одамни күрсанғиз нима қилар әдингиз?” деб сўради. Улар: “Қудуққа арқон тушириб, уни қутқаардик”, дейишди. Абу Дардо розияллоҳу анҳу: “Ундей бўлса, гуноҳ қудуғига тушган бу одамни нега қутқаришга ҳаракат қилмаяпсизлар?” - деб сўради.

Улар ҳайрон бўлиб, нима, сиз бу гуноҳкорга душманга қарагандек қарамайсизми? - дейишди. Абу Дардо розияллоҳу анҳу ушбу ҳикмат тўла жавобни бердилар: “Мен унинг шахсига эмас, гуноҳига душманман”.

Бу мисолда Абу Дардо ҳазратларининг берадиган насиҳати ниҳоятда аҳамиятли бўлиб, мўмин кўнгилларга ўрнашиши лозим бўлган нурли ёғуллардир. Бу ҳикматлар Аллоҳнинг амри ва розилиги билан Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам-нинг улуғ ахлоқида кўринган ва умматига таъсир қилган олий туйғулардир. Бу услугуб гуноҳкорни гуноҳга янада ғарқ қилмай, унга муросали муносабатда бўлиб, афв ва марҳамат билан афв дарёсида чўмилишига имкон яратишидир.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам Абу Жаҳлдек ашаддий мушрикка ҳам ниҳоятда муросали муомала қилиб, фақат иймонга келиб, саодат дарёсида покиза бўлишга чақирдилар. Дарҳақиқат, Аллоҳ таолонинг иймону тавбага маҳкам ёпишган банданинг аввалги гуноҳларини мағфират қилиб,

хатоларини савобларга айлантириши бизга йўл кўрсатувчи ҳикмат машъаласидир.

Ояти каримада шундай баён қилинади:
**“Магар ким тавба қилса, иймон келтириб,
солиҳ амал қилса, бас, Аллоҳ ана ўшаларнинг
ёмонликларини яхшиликларга алмаштирур.
Аллоҳ мағфиратли ва раҳимли бўлган зотдир”**
 (“Фуркон” сураси, 70-оят).

Бу улуғ марҳаматдан баҳраманд бўлмаганлар ҳам ўзларининг, ҳам инсониятнинг душманидирлар. Шафқат ва марҳаматни билмаган бундай ғоғиллар илоҳий насибаларининг йўлларини беркитган бечоралардир. Аммо марҳамат ва шафқат чўққисига етишган Румий, Юнус Эмро каби Аллоҳнинг дўстлари эса, инсоният дўсти бўлиб севилган, ҳатто ҳайвонот, паррандалар, қўйингки, бутун мавжудотга яхшилик қилувчи нур юзли жаннат боғчаларидир. Улар тиконлар ичida ҳам оламга гўзаллик баҳш этувчи, дарду аламларга шифо берувчи мўмиёдирлар.

Энг муҳими ана шундай гул табиатли бўлишdir. Яъни, бу дунё боғида тиконларни қўриб, тиконга айланмай, қиши совуклари каби совукларга баҳор қуёшидек илиқлик бериб, бутун оламга гул бўлишдирки, Мавлоно Румий бу ҳақда шундай дейди:

“Ой кечанинг қоронғусидан қўрқмай, қочмагани учун нурланди, ёғду соча бошлади. Гул эса тиконга сабр қилиб, хушбўйлик бўлди”.

“Бу ҳақиқатни гулнинг ўзидан эшишт. У нима деяпти? Тикон билан бирга бўлганим учун нима сабабдан ғамга тушишим керак? Нега ўзимни сикиб, дардга мубтало қиласай? Мен ахир кулишни тиконга муросали бўлганим учун қўлга киритдим-ку. Унинг сабабидан оламга муаттар ҳидлар таратиб, гўзаллик улашишни қўлга киритдим-ку!”

Ашраф ўғли Румий бундай даражага эришиш учун зарур бўлган услубни шундай таърифлайди: “Ул дўст учун заҳарларни шакар каби ютмоқ керак!”

Саҳобалардан бири жазо беравериб безор бўлган бир ароқхўрни лаънатлади. Буни эшиштан Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай дедилар:

“У одамни лаънатламанглар. Қасам ичиб айтаманки, бу одам ҳақида билганим шуки, у Аллоҳ ва Расулини севади” (Бухорий, “Худуд”, 5).

Марҳум Рамазон ўғли Маҳмуд Сомий ҳазратларининг бир талабаси бошига тушган қийинчилик сабабидан заифликка тушиб, маст ҳолда устозининг эшиги олдига келади. Эшикни очган одам:

“Бу қандай ҳол! Қаерга келганингни била-япсанми?” - деб озор бергач, ҳолиnochор бечора одам шундай жавоб берди:

“Мени марҳамат билан кучоқлайдиган бошқа эшик бормидики, у ерга кетсам”, - деб чорасиз-лигини баён қилди. Воқеага гувоҳ бўлган Сомий ҳазратлари дарҳол эшик олдига келиб, талабасини ичкарига қабул қиласди ва унинг вайронга бўлган қалбини шафқату марҳамат билан қайта тирилтириб, обод қиласди. Аллохнинг дўстларида шу нарса кўринадики, “Яратилганларга Ҳолик назари билан қарай олиш” сифати уларда намоёндир.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам шундай марҳамат қиласдилар:

“Жоним қўлида бўлган Зотга қасамки, бир-бiringизга марҳаматли бўлмагунингизча жаннатга киролмайсиз”.

Саҳобалар:

“Ё Расулуллоҳ! Ҳаммамиз марҳаматлимиз”, – деганларида, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам:

“Мен айтган марҳамат, сиз ўйлагандек, фақат бир-бiringизга марҳамат эмасдир. Аксинча, барча яратилганларни ўз ичига олган марҳаматдир. Ҳа, барча яратилганларни ўз ичига олган марҳаматдир” (Ҳаким, “Мустадроқ”, 4. 185).

Инсон асл ғоясидан қанчалик узоқлашса ҳам, “инсон” бўлгани учун, барибир, шараф эгасидир. Унинг ўз аслидан беҳабар, гуноҳ лойига тушиши гўёки Каъба деворидаги Ҳажарул-асваднинг ерга тушиб кирланмоғи кабидир. Бу ҳолатга лоқайд караб турадиган мўминни тасаввур қилолмайсиз.

Бундай ҳолга тушиши билан Ҳажарул-асваднинг қадри йўқолиб қолмайди, албатта. Ҳар қандай мўмин дарҳол уни олиб, артиб-тозалаб, ўз ўрнига қўйишга шошилади. Кўз ёшлари билан ювиб, унинг жаннатдан чиққанини ёд этиб, қадри баланд эканини ҳис қилиб, ўрнига қўйишда бошқалар билан мусобақалашади. Инсон ҳам жаннатдан чиққан. Қилган гуноҳлари уни қанчалик ерга урса ҳам, унинг ўзидағи қадру қиммат боқийдир. Дарҳақиқат, иқтидорли доктор ҳеч қачон ўз беморига “нега касал бўлдинг”, деб танбех бермайди. Касаллик bemornining ўз айби сабабли юзага чиқса ҳам, бу касалликни bemorinинг ожизлиги, билими етишмаслигидан деб, узрли жиҳатига қарайди. Касаллигига сабаб бўлган нарсалар хусусида ғазабланмай, bemornining изтиробларини кўз ўнгига келтириб, вақт ўтказмай меҳр-шафқат билан ёрдамига шошади ва ўзини бунга масъул деб билади.

Ҳақиқий мутасаввур ҳам жамият ичидағи касалхонада кезиб, даволаниб юрган меҳрибон шифокорнинг ҳиссиёти билан яшайди. Ҳиссиёти

эса йўлдан адашганлар учун жон озуқасидир. Бундай жон озуқаси сифатида динида адашган инсонни гуноҳ лойларидан тозалаб, покизалашнинг ўзи улуғ саодатdir. Ҳазрати Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам Ҳайбар фатҳида ҳазрати Алига шундай танбех бердилар:

“Эй Али! Бир одам сенинг сабабингдан ҳидоятланмоғи сен учун энг қимматли дунё неъмати бўлган қизил туяларга эга бўлганингдан ҳам яхшироқдир” (Бухорий, “Жиход”, 143).

Бу ҳақиқат Мойда сурасининг 32-оятида шундай ифода қилинади: **“Ким бир жонни тирилтирса (ўлимдан сақлаб қолса) барча инсонларни тирилтирган кабидир”**.

Бу – иймон масаласидир. Инсоннинг тушунчалари, туйғуларининг энг ёмони куфрdir. Бундай ҳолатдан қутқаришнинг йўли эса мулойимлик билан тушунтиришdir. Аллоҳ таоло Мусо алайхиссаломни Фиръавн ҳузурига жўнатаётганида юмшоқлик билан етказишни амр қилди. Зеро, даъватчининг муваффақияти ҳам шунга боғлиқ бўлиб, бу амал гўзал амали солиҳdir. Мулойим гапиришга буюрган Роббимиз Фиръавннинг золимликларидан огоҳ бўлиб турса ҳам, яна мулойимлик билан етказишга амр қилди.

Шунинг учун қаршимиздаги инсон Фиръавндек золим бўлса ҳам, бизнинг бурчимиз осмоқ,

кесмоқ эмас, ҳиссиётга берилмай, оқиллик билан босиқлик билан етказиш, Илохий таълимотга амал қилишдир.

Аллоҳ таолонинг: “Эй Мусо! Фиръавнга мулойим сўзла” амрини яхши англа!”

“Зеро, қайнаган ёққа совуқ сув қуйсанг, ўчоқни ю қозонни ишдан чиқарасан...”

Оли Имрон сурасининг 159-оятида бу ҳақиқатни шундай баён қилинади:

“Аллоҳнинг раҳмати ила уларга мулойим бўлдинг. Агар қўпол, қалби қаттиқ бўлганингда, атрофингдан тарқаб кетар эдилар. Бас, уларни афв эт. Уларга истиғфор айт...”

Бундай услубни ишлатиш фақат гуноҳкорлар ва кофирлар учунгина эмас, исломда яшаётган ахли иймонлар учун ҳам зарурдир.

Зеро, камчиликни тузатиш учун ширин сўз билан хато айтилса, қабули осонроқ бўлади. Кўполлик, дил оғритишлар эса хунук оқибатларга олиб келиши мумкин. Кўполлик билан танбех берилса, ҳатто ўз фарзандига бўлса, фарзанд ҳам кўтаролмай қолиши мумкин. Бундай услугуб билан айтилган тўғри сўз ҳам пичоқдек озор бериб, тескари натижа кўрсатиши мумкин.

Ҳазрати Мавлоно:

“Бир хатонг сабабли сенга озор берган отанг бўлса ҳам, сенинг кўзингда бир ваҳший, тишлаб, узиб олувчи каби кўринади...”

Бундай кўринишининг сабаби унинг бераётган жафоси таъсиридандир. Даданг етказган озор сенинг фойдангга бўлган ҳолда, бераётган озори сабабидан унинг кўнглидаги марҳаматни сенга ваҳший қилиб кўрсатаяпти...”

Дарҳақиқат, инсоннинг руҳий ҳолатини унут-маслик керак. Қанча қўп гуноҳга ботган бўлса ҳам, яратилиши, азизлиги билан қадрли инсон эканлигини ҳис этган ҳолда муомала қилиниши лозим.

Ҳадиси шарифда: “Инсонга гуноҳ жиҳатидан мусулмон биродарини назарга илмаслиги кифоя қилади” (Муслим, “Бирр”, 32), дея марҳамат қилинади. Мана шунинг учун қаттиққўлликни ўзига, ғамхўрликни эса бошқага қилиш лозим.

Сураи “Хужурот”да шундай маънолар бор:

“Эй иймон келтирганлар! Кўп гумонлардан четда бўлинглар, чунки баъзи гумонлар гуноҳдир. Жосуслик қилманглар. Баъзиларингиз баъзиларингизни ғийбат қилманглар. Сизлардан бирорталарингиз ўзининг ўлган биродарининг гўштини ейишни яхши кўурми? Ҳа, ёмон кўрасизлар...” (“Хужурот” сураси, 12-оят)

Хадиси шарифда эса: “Мўмин одамларни ёмонлайдиган, лаънатлайдиган, ёмон гапирадиган, хунук муомала қиладиган бўлмайди”, (Термизий, “Бирр”, 48) дея марҳамат қилинади.

Бундай олий таълимотлар остида яшай оладиган идеал инсонлар ҳеч қачон дунёни охиратдан ажратмаган, буюк ахлоқ ва фазилат соҳиби бўлган қаҳрамонларидир. Мавлоно Румий шундай дейдилар:

“Кел! Кел! Ким бўлсанг бўл, яна кел! Кофир, оташпаст бўлсанг ҳам, бутпаст бўлсанг ҳам кел! Бизнинг даргоҳимиз умидсизлик даргоҳи эмасдир. Юз марта тавбангни бузсанг ҳам яна кел!”

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам жамоат ичидаги бир инсоннинг ҳатоларини кўрсалар ҳам, ўша одамни ранжитмаслик учун гўё номаълум бир одамга айтиётгандек ҳамма фойдаланадиган қилиб, менга нима бўляптики, сизларни шундай ҳолда кўряпман, деб ҳатони ўзларига олиб айтардилар (Бухорий, “Манокиб”, 25; Муслим, “Солат”, 119).

Бу шундай бир услубки, унда инсон ерга урилмасдан ва хижолатга қўйилмасдан тўғри йўлга солинади. Чунки Аллоҳнинг йўли қўнгил синдириш эмас, балки қўнгил олишдир.

Юнус Эмро:

*“Кўнгил Илоҳнинг тахти,
Илоҳ кўнгилга боқди.
Икки жаҳон бадбахти,
Ким кўнгил синдирса”, –дейди.*

Дарҳақиқат, айбу камчиликлари сабабли озор кўрган, хўрланган бир қанча инсон мана шундай муносабат кўрганидан сўнг қайтадан раҳмат лаззатига муюссар бўлганлар.

Нақл қилинишича, Жунайд Бағдодий ҳазратларининг бир талабаси бор эди. Бир куни уни хижолат бўладиган ҳолда кўриб қолишиди. Хижолат бўлган талаба даргоҳдан кетиб, қайта келмади. Орадан бир қанча вакт ўтиб, кўнгил хонаси хароб бўлган бу талаба бозорда Жунайд Бағдодийга кўзи тушди. Устозига кўзи тушиши билан у ердан тезлик билан узоқлаша бошлади. Ҳолатни сезиб турган Жунайд Бағдодий ёнидагиларга қараб:

“Сиз бораверинг, мени уйимдан бир қўшим қочди!” деб, талабасининг орқасидан кетди. Устози келаётганини кўрган талаба тезлик билан қоча бошлади. Қоча-қоча охири боши берк кўчага кириб қолди ва беихтиёр бошини деворга уриб олди. Ҳоли ўзгариб, ранги оқариб, бошини эгиб устози олдида хижолатдан ерга қаради. Жунайд қуддиса сирруху:

— Болам, қаёққа кетаяпсан, кимдан қоча-япсан?! Устознинг ҳиммати, ёрдами шундай қийин кунларда бўлиши керак эмасми?! - деб, уни даргоҳига қайтариб олиб келди. Устозининг оёқларига йиқилган талаба кўз ёшлари билан тавба қилди.

Мана бу ҳол иршоддаги устознинг ҳар қанча айбу нуқсонли бўлса ҳам, талабасига чин оталик меҳрини бериб, тарбиялашига ёрқин мисолдир. Бошқа бир томондан қараганда, кечириш, ёмонлик қилганга яхшилик билан жавоб қайтариш ва дуо қилиш, бу – инсонийликдандир. Бунга Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламни Тоифда ўзларига тош отиб озор берганларнинг ҳақларига қилган дуоларини мисол қилиб келтириш мумкин.

Хадиси шарифларда “Сизга яхшилик қилганларга яхшилик қилиш, ёмонлик қилганларга ёмонлик қилиш фазилат эмасдир. Ҳақиқий фазилат, сизга ёмонлик қилганларга яхшилик қилишлик”, (Термизий, “Бирр”, 63) дея марҳамат килинади.

Зоро, яхшилик қилинган одам душман бўлса, дўстга айланади. Ўртача ҳолда бўлса, яқинлашади. Яқин бўлса, муҳаббати зиёдалашади. Бугун моддий ҳаётнинг шафқатсиз бўронларида қолиб кетган инсонларнинг улкан маънавий инқирозлар қаршисида динга мурожаат қилишлари сабаби ҳам ана шундадир. Исломни танитишда тасаввуф қонун-қоидаларидан фойдаланиш эса янада сама-

рали натижалар беради. Бугунги кунда ғарб оламида ҳидоятга эришганларнинг кўпчилиги руҳиятидаги бўшлиқни тўлдириш учун Мавлоно Румий ва Ибн Арабий каби буюк мутасаввуфларнинг асарларига мурожаат қилмоқдалар. Шунингдек, ғарб оламида ривожланаётган Исломий асарлар бошида яна тасаввуфий асарлар келмоқда.

Шунинг учун кунимизда:

“Кел! Кел! Ким бўлсанг ҳам кел! Бизнинг даргоҳимиз (бўлган Ислом) умидсизлик даргоҳи эмас. Юз марта тавбангни бузган бўлсанг ҳам кел!” деган Мавлоно Румийнинг бутун инсониятга қарата айтилган кўнгил камолотига кучли эҳтиёж бор.

Мавлоно ҳазратларининг бу ғамхўр чақириғидаги ғоя инсонни ўз асл жавҳари билан танишириб, уни шафқат, марҳамат, ғамхўрликнинг файзли заминида хатоларидан қутқариб, Ислом билан шарафлантиришдир. Мақсад — у кишининг ички оламини тузатиш. Зеро устанинг қўлига бузилган, носоз жиҳозлар келтирилади. Бундай зотларнинг кўнгил даргоҳлари ҳам устахонага ўхшайди, унда қилинадиган иш - янгилини тузатиш бўлгани учун даъват янада хатокор инсонларга қаратилиши лозим.

Хусусан, диний ҳаёт инсонларда заифлашган, диний ўлчовлари нуқсонга учраган вақтларда

атрофдагилар унга нисбатан тасаввуфий меҳрибонлик, марҳамат ва ғамхўрлик билан муомала қилиш лозимдир. Зеро, бундай муомала гуноҳ, фитна ва исён ҳар томонидан қуршаб олган одамга хатоларидан қутилиб, покланишига йўл очувчи энг самарали йўллардан биридир.

Шуни ҳам айтиш жоизки, гуноҳкорга қилинган меҳрибончилик уларнинг жамиятга салбий таъсир кўрсатадиган, одамлар тинчини бузадиган камчилик ва одатларига қўз юмиш, уларга фақатгина кечиримлилик назари билан қараш керак дегани эмасдир. Албатта, диний мезонлар доирасида яшаган инсонларнинг гуноҳкорга “ўпкаланиш” туйғуси билан қарашлари ҳам нотўғри эмас. Уларнинг гуноҳкорлардан узок туришлари, гуноҳкорларга улфат бўлиш натижасида қалбларида туғиладиган заарлардан сақланишлари зарурдир. Зеро, ҳаётини ғафлатда яшаб ўтказадиган инсонларда гуноҳлар ёқимли бир мусиқа сингари нафсларига хуш ёқади ва бунинг оғирлиги ҳис қилинмай, таб тортмай қилинаверади. Шунинг учун гуноҳкорнинг гуноҳини енгил санаш бир томондан Илоҳий мезонларга зид бўлса, бошқа томондан қалбни ўша гуноҳлар билан булғашга олиб келиш сабабидан омма учун ҳалокатлидир. Яъни, гуноҳкорга бўлган ғамхўрликни гуноҳга юкламаслик лозим. Гуноҳга бўлган душманликни ҳам гуноҳкорга сачратмаслик керак.

Сўзларимизнинг ниҳоясида демоқчи бўлганимиз:

“Осонлаштиринг, қийинлаштирианг! Хушхабар беринг, нафратлаштирианг”, (Бухорий, “Илм”, 11) деган ҳадиси шарифдир.

Албатта, диннинг ўзига зарар бермаслик ва чегараларини ошиб ўтмаслик шарти билан.

Эй Роббимиз! Кўнгилларимизни Илохий ҳикматларга тўлдир, ҳақиқий ишқ аҳлидан қил, икки жаҳоннинг сирларига ошно айла! Қалбларимизни Аллоҳ розилиги учун маҳлуқотга шафқат, марҳаматли айла! Гуноҳу нуқсонларимизни савобу гўзалликларга айлантирип! Амин!...

ХИЗМАТДА ОДОБ ва ЎЛЧОВЛАР

Хизмат қиласынан кишининг күнгли камтар, тупроқ каби бўлиши керак. Тупроқ устида юрган жонзорлар уни босади ва устига ахлатини тўкади. Лекин тупроқ у ахлатларни тозалаб, бир-бираидан гўзал набототлар ўстириб, устида кезиб юрган барча маҳлукотни парваришлайди. Қуёш учун иситии нақадар осон бўлса, юксак руҳлар учун одамларга раҳм қилмаслик, хизматдан қочиши, уларнинг изтироб ва қайгулари олдида ҳиссиз қолиши ва атрофига яхшилик сочмаслик шундай имконсизdir.

ХИЗМАТДА ОДОБ ВА ҮЛЧОВЛАР

Хизмат — Аллоҳ таолонинг бандаларидан талаб қилган бандалик вазифаси. Мўмин банданинг ҳаёти маҳлукотга, яъни яратилганларга хизмат қилиш билан баракага тўлади. Теранлик ва маънога эга бўлади. Ислом ахлоқининг муҳим бўлимини ташкил қиласиган хизмат — нафснинг худбинлигидан фориғ бўлиб, ғамхўр суратда яралмишларга юзланиш ва Аллоҳнинг розилигини исташдир.

Нафсоний манфаатни қўлга киритиш тушунчасидан узоқ ҳолда Аллоҳнинг розилиги учун қилинган хизмат самимий хизмат бўлиб, Роббига этишиш иштиёқининг ифодасидир.

Шунинг учун барча хизматлар моҳияти, кайфияти жиҳатидан энг мукаммал суратда ижро этилиши керак. Бунинг учун эса хизматнинг ўзига хос одоб ва үлчовларга риоя қилиш керак бўлади. Яъни, моддий ёки маънавий бир хизматни адо-

этишда ғайрат кўрсатиш аҳамиятли бўлганидек, уларнинг қандай маънавий кайфиятда ва қандай савияда қилингани ҳам жуда муҳимдир. Зеро, хизматнинг баракали ва Аллоҳ (наздида) мақбул бўла олиши фақат мана шунга боғлиқдир. Шунинг учун улуғ инсонлар:

“Хизмат муҳим, лекин хизматда одоб янада муҳимроқдир”, дея хизмат маълум одоб ва усулларга риоя қилинган ҳолда адо этилиши лозимлигини таъкидлаганлар.

Зеро, Аллоҳ таоло қилаётган амалларимизнинг холис бўлиши билан бирга, уларни қандай тақво ичида қилаётганимизга ҳам назар ташлайди. Яъни, муомала ва ибодатларимизни адо этганимизда қалбимизнинг ҳолати инобатга олинади. Шунинг учун моддий жиҳатдан фақир, аммо қалби бой инсон яримта хурмо билан ҳам жаннатга эга бўлгани ҳолда, моддий жиҳатдан бой инсон қалбининг йўқсиллигидан, яъни қалби хаста, ғофил бўлгани сабабли бутун бойлигини сарф қилса ҳам оқибатда зарар кўриши мумкин.

Демак, қилинган ибодатларни Аллоҳ таоло хузурида қабул бўлиши кўнгилдаги ихлос ва ишқнинг жўшқинлигига боғлиқ экан.

Ташки томондан катта кўринган қанчадан-қанча солиҳ амаллар маънавий ҳолати сабабли ниҳоятда кичкиналашса, ана ўша маънавий

ҳолатидан кичик кўринган амали солиҳлар еру осмонга сифмайдиган олий бир ютуққа айланиб, абадий нажотга сабаб бўлиши мумкин.

Шундай экан, бу борадаги энг муҳим жиҳат – маънавий ҳолат, туйғулардир. Яъни, ибодатда кўнгилнинг риоя қилиши керак бўлган одоб ва ўлчовлар борки, бу ҳақиқат хизматда янада яққол кўзга ташланади. Дарҳақиқат, Қуръони каримда ҳазрати Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга ихлос ва тақво билан бунёд этилган Қубо масжидида намоз ўқиш буюрилган бўлса, мунофиқларнинг фитна-фасод устига қурилган масжиди Диорни бузишга амр қилингандир.

Ташқаридан қаралганда ҳар иккиси ҳам масжидdir, аммо ички томондан қаралса, ер билан осмон қадар, ғарб билан шарқ, жаннат билан жаҳаннам ораси қадар фарқ бордир. Мана шундан ҳам билиб олиш мумкинки, одобларига риоя қилинган хизматлар билан бу ўлчовларга риоя қилинмай адo этилган хизматларнинг фарқи жуда улкан экан.

Демак, хизматга мувофиқ бўлиш учун инсон илм, ирфон, лаёқат, викор, соғлом хулқ-авторга эга бўлиш лозим экан.

Буларнинг зидди бўлган носамимий ва ғофилона қилинган хизматлардан баракали натижа кутиш бефойда.

Шунинг учун хизмат қиласайпман деган банда ўзини етук деб ҳисобламаслиги, ўзига бино қўй-маслиги керак. Аксинча, руҳияти соғлом бўлиши учун кибрни, бойлигини, шуҳратини эмас, бутун борлигини фидо қиласидиган фидокор мўмин бўлиши лозим. Дарҳақиқат, Аллоҳ йўлида хизмат қиласидиган инсон шодлигу ғамда бирга бўлиб, ёлғиз-кимсасиз ғарибларнинг бошида турадиган, инсонларга дармон бўлишни шиор қиласидиган одам бўлади. Ҳар соҳада вазифаларини муҳаббат билан адо этишни билган, умид ва иймон манбаи бўлган бир кўнгил инсонидир.

Демак, хизмат қилувчи одам қўйидаги сифатларга эга бўлиши керак:

1. Хизмат аҳамиятини ҳис қилиш

Хизмат аҳли барча нарсадан аввал хизмат қилиш ўзи учун буюк бир ғанимат ва Аллоҳнинг берган лутфу марҳамати эканини тушуниши керак. Ва бу тушунчани хизматнинг биринчи дастури деб қабул қилиши зарур. Бир неъмат давомли бўлиши учун давомли шукр, тафаккур қилиш, Аллоҳга ҳамду сано ва миннатдорчилик хислари билан яшаш керак.

Хизматларнинг энг улуғи бўлган аълои калиматуллоҳ мўминларга омонат қилинган буюк мударрис вазифадир.

Куръони карим ва суннати Набавия Аллоҳ ва Расулининг бизларга омонатидир. Ҳурматли саҳобалар ва аждодларимиз бу муборак омонатни 1400 йилдан бери қандай сақлаб бизга етказган бўлса, биз ҳам келажак наслларга шундай етказишимиз керак.

Бу хизматлар бизнинг охират сармоямиз, ва иншааллоҳ, жаннатга василамиз бўлади.

Умрини Аллоҳнинг маҳлукотига хизмат қилиш учун атаган мумтоз бир инсон бўлган марҳум падари бузрукворим Мусо ҳазратлари қуддиса сирруҳу хизмат қадри ва аҳамиятини шундай ифодалайдилар:

“Мўмин одам ибодат ва яхшиликни катта ва кичигига қарамай, имкон топиши билан ихлос билан барчасини қилишга ғайратли бўлиши керак. Чунки буюк хизматларни қилган кўпчилик одамлар баъзи кичик кўринган хизматларга бепарво бўладилар. Ҳолбуки, Аллоҳ таолонинг розилиги қаерда, қайси амалда эканлиги билинмайди.

Хизмат қилиш имконияти ҳар кимга ҳам насиб этавермайди. Кўпчилик хизматга қодир

бўлишига қарамасдан, вақт ёки имконлари бўлмагани сабабли хизмат қилишдан насибалири узилган. Хизмат қилаётганлар хизматни неъмат билиб, тавозеларини кўпайтиришлари, ҳатто бу неъматга восита бўлаётганларга, яъни хизмат қилинаётганларга ташаккур, миннатдорлик ҳисси ичида бўлишлари лозим”.

Имоми Раббоний ҳазратлари бу ҳақда шундай дейдилар:

“Бир инсон бошқа кишилар камолотига сабаб бўла олса, бир қанча кишилар ҳам бир одамнинг камолотига сабаб бўла олиши мумкин. Зеро, ҳар қандай устоз талабаларининг камолотига сабабчи бўлаётган бўлса ҳам, унинг талабалари ҳам устозларининг камолотига сабабчи бўлаётгани айни ҳақиқатдир”.

Аллоҳ таолонинг бизга берган неъмат эҳсонларини ҳис қилиб, уларни Унинг йўлида сарфлашга файрат қилишимиз керак. Мана шу иймонимиздаги садоқатнинг аломатидир.

Бу ҳақда сураи “Ҳужурот”нинг 15-оятида шундай дейилади: “**Албатта, ҳақиқий мўминлар Аллоҳга ва Унинг Расулига иймон келтирган, сўнгра шубҳа қилмаган ва Аллоҳнинг йўлида моллари ва жонлари ила жиҳод қилгандарид. Ана ўшалар, ўшаларгина (иймонида) содиқлардир**”.

Бошқа томондан, молининг закотини берган одам моли билан қилинадиган хизматни адо этган бўлади. Аммо Аллоҳ таоло инсонга берган қобилият ва имконларнинг нисоб миқдорини тайинлаш мумкин бўлмагани сабабли охирги нафасимизгача, тоқатимиз етганича ўзимизни Аллоҳ йўлида хизматга бағишлишимиз чиройли амалдир. Зеро, унинг кайфияти Аллоҳга маълум, бизга мажхулдир, яъни ноаниқдир. Шунинг учун гайратимизни, тоқатимизни охиригача хизмат ва ҳиммат учун сарфлашимиз керак.

Аллоҳ таоло: “Аллоҳ ҳеч бир жонни тоқатидан ташқари нарсага таклиф қилмас...”
 (“Бакара” сураси, 286-оят) дея марҳамат қиласи.

*Менга кафандир ётоқ,
 Сенга тобутдир ҳовуз.
 Сен ҳаракат қил, мен кетайин
 Сўнгги Пайғамбар андозамиз”.*

Нажиб Фозил Қисакурак

Шунинг учун ҳар бир мўминнинг вазифаси қилаётган хизматлари билан қаноатланмай, яна нима қила оламан деган ўйда давомли равишда ўзини тафтиш қилишдан иборат бўлиши керак. Бунинг жонли мисолларидан бирини қуйида келтирамиз:

Саҳобалардан Абдуллоҳ ибн Умму Мақтум розияллоҳу анҳу кўзлари ожиз бўлгани учун урушга боролмас, аммо бу улуғ саҳоба байроқни кўтара оламанку, деб Қодисия жангига қатнашди. Бу - хизматга талабгор бўлишнинг бир кўринишидир. Мўмин одам заифлик ва имконсизликларига қараб асло маъюс, ноумид бўлмаслиги керак. Ҳеч қачон Аллоҳ йўлидаги хизматларини ниҳоясига етди деб ўйламаслиги зарур. Умрининг охирига қадар, давомий хизмат ҳаяжони ичидаги яшамоги лозим.

“Ва сенга аниқ нарса (ўлим) келгунича Роббингга ибодат қил” (“Хижр” сураси, 99-оят).

Бу оят тақозоси билан ҳар бир мўмин кўз очиб юмгунча вакти, имкони бўлса ҳам ана ўша вақт ва имконни бандалик бурчини адо этишга сарфлаши кераклигини англамоги лозим. Қуйидаги ҳадис биз учун нақадар гўзал ибрат бўлади:

Ухуд жанги охирлаб қолганида Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам шаҳидлар ва ярадорларни текширишни буюрдилар. Хусусан, Аллоҳнинг Расули саллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобалардан Саъд ибн Роби розияллоҳу анҳунинг аҳволи қандайлигини билиш учун саҳобалардан бирини уруш майдонига юбордилар. У киши изласа ҳам тополмади. Ниҳоят сўнгги бир умид билан: “Эй Саъд! Мени Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи

vasallam жүннатдилар, сени тириклар ичидами ёки шаҳидлар ичидә эканлигингни хабар беришимни буюрдилар”, - деб, шаҳидлар ва ярадорлар томонга қараб овоз берди. Сүнгги нафасларини яшаётган Саъд розияллоху анху Расулуллоҳ саллаллоху алайҳи васаллам суриштираётганини эшитиб, бор кучини тўплаб: “Мен энди ўликлар орасидаман!” дея олди.

Излаётган саҳобий Саъднинг олдига югарди. Унинг вужуди зарбалардан илма-тешик бўлиб кетганди. У кишидан паст овозда шу сўзлар эшитилди: “Аллоҳга қасамки, кўзларингиз қимирлаб турган муддатда Пайғамбаримизни душманлардан қўримасангиз, Унга бир мусибат етишига фурсат берсангиз, сиз учун Аллоҳ ҳузурида қўйиладиган бирон узр йўқдир!” (Иbn Абдулбир, “Истиаб”, 590)

Саъд ибн Робининг умматларга қаратага васият ўрнида айтган бу сўзлари айни вақтда унинг фоний ҳаётдан видолашиб сўзи ҳам бўлди.

Холид ибн Валид эса жон бериш асносида ўзини тафтиш қилаётиб, шундай деди:

“Ҳаётим Аллоҳ йўлида от кишинаши ва қилич овозлари орасида ўтган бир жангчиману, ожизлар каби ётоқда ўлишим накадар ғамлидир! Мени оёққа тургазинг, ҳеч бўлмаса қиличимга суюниб туриб жон берайин”.

Ўзини сарҳисоб қилишдаги ҳиссиётни кўринг. Бу ҳиссиётни Аллоҳ йўлидаги хизматнинг барча соҳаларига қўшиш мумкин. Хизмат ахли бўлган ҳар бир мўмин бу туйғулардан зарур хулоса чикариб, уларни ўз ҳаракатларининг идеал ўлчови қилиши лозим. Хизмат қилиш имкони туғилиши билан дарҳол, бепарво бўлмай ижрога ўтиш керакки, бунинг масъулиятини ҳис қилиши лозим. Хизматга бепарво бўлиш абадий ҳаётга улкан таҳлика туғдиришини идрок этиш керак.

Хизмат пайғамбарлар ва авлиёлар маҳкам тутган шундай фазилатки, ушбу улуғ зотлар касал ҳолларида, ҳаттоқи ўлим тўшакларида ҳам хизмат имконини бой бермаганлар. Бундай ҳолатлар хизматга қандай муносабатда бўлиш кераклигига ахли ирфон учун кифоядир.

2. Қалбни маънавий ҳислатлар билан зийнатлаш

Хизматдаги инсоннинг қалби файз ва рухониятга тўла бўлмоғи лозим. Кўнгил уфқимизнинг очилиши фақатгина маънавий озуқалар ёрдамида рўй бериши мумкин.

Бу етуклик натижасида эса англаш, сезиш ва туйғуларимиз теранлашади. Баҳовуддин Нақшбанд, Азиз Маҳмуд Худойи, Фаззолий, Румий

каби Аллоҳнинг дўстлари фақатгина зоҳирий илм билан машғул бўлиб, маънавий илм билан шуғулланмаганларида эди, асрлар мобайнида кўнгил самоларимизда сурайё юлдузлари каби порламаган бўлар эдилар.

Аллоҳнинг бу буюк дўстлари воқеаларни қалб дарёсидан ўтказиб, ишқ ва муҳаббат билан мушоҳада юритганлар, инсонларнинг ҳидояти учун ҳатто жаҳонга подшоҳ бўлганларга раҳбарлик қилганлар. Зеро, улар зоҳирий илмлар билан ақл ва мантиқ билимларининг устини ёпиб турган сирли пардаларни очиб, илоҳий ишқ ва муҳаббатга эришганлар.

Валиюллоҳларнинг фоний вужудлари асрлар мобайнида тупроқ остида бўлишигига қарамасдан, файз, руҳоният ва кўнгилга ошно асарлари билан бугунги кунимизгача келганлари каби бундан кейин ҳам хизматлари билан барҳаётдирлар.

Хизматнинг энг унумли гояларидан бири ҳисобланган ҳидоятларга сабаб бўлиш раҳбарлик қилувчи инсоннинг маънавий ҳолатига боғлиқ кайфиятдир. Исломни шахсий ҳаётимизда қанчалик татбиқ қила олсак, бошқа одамларга ҳам ўша даражада таъсир қилишга имконимиз бўлади. Қалб — илоҳий сирларга очилган деразадир. Бу

воситани ўз ўрнида қўллай олганларга узоқлар, абадийликлар аён бўлади.

Тавҳид иқлимига кира олиш бандани абадият сайёҳига айлантиради.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг умр йўлларига қараганимизда, илоҳий ваҳийнинг Унинг қалбига нозил қилинганига гувоҳ бўламиз. Бу ҳолат ояти каримада шундай баён қилинади: **“Албатта, у (Куръон) Роббул оламийннинг туширганидир. Уни Рухул Амийн олиб тушди. Сенинг қалбингга, огоҳлантиргувчилардан бўлишинг учун. Очиқ-ойдин араб тилида”** (“Шуаро” сураси, 192-195-оятлар).

Қалбга нозил қилинган Куръон Расулуллоҳнинг ахлоқи, феъл-атворини гўёки жонли Куръонга айлантирганди. Саҳобалар бу ахлоқ феълига маҳлиё бўлиб, бундай феъл-атвор Ислом шахсиятини, исломий ҳаёт тарзини энг аввал қалби Набавийдан олган эдилар. Ҳидоятдан аввал ёввойи, ваҳший бўлиб яшаган инсонлар Расулуллоҳнинг хусну хулқлари билан зийнатланиб, муомалалири мукаммаллашиб, дунё тарихида фазилатнинг юксак мақомларига эришган инсонларга айландилар. Аллоҳнинг динига хизмат қилишни ўзига мақсад қилган мўминлар ҳам саҳобаларнинг шусингари фазилатли ҳолидан намуна олиб, ушбу кутлуг сирлардан насиба олсалар нур устига аъло

нур бўлади. Қалбларини Қуръон файзи билан зийнатлаш учун ғайрат қилишлари лозимдир. Қалб файзидан маҳрум бўлган хизмат чўлга тўкилган бир кўза сув кабидир.

Қуруқ ерга экилган дон қуш-қумурсқаларнинг қорнида йўқ бўлганидек, файздан маҳрум хизмат ҳам самарасиздир. Қалб нури билан қилинган хизмат уруғлари эса келажакнинг, истиқболнинг чинорларидир. Шунинг учун хизмат ахли бўлган инсон шахсий ҳаётининг маънавий озуқасига эътиборини қаратиши лозим. Ибодатларда руҳониятга, ахлоқ ва муомалада ҳассосликка, ғамхўрликка эътибор бераб, руҳан етукликка қовушиш ҳолатидадир. Бундай ҳолга эга бўлиш бандани илоҳий муҳаббатга эриштиради.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам ҳадиси шарифларида шундай дейдилар:

“Аллоҳ тақвони, қалби бой, ўзини ибодатга берган, шону шуҳратдан узоқ турган ва нафсини ислоҳ қилиш билан машғул бўлган бандасини севади” (Муслим, “Зухд”, 11).

Хизмат қилувчининг кўнгли тупроқ каби бўлмоғи лозим. Тупроқ устида юрган мавжудодлар уни тепкилаб, эзib юришади, бунинг устига ахлатларини ҳам унинг устига тўқадилар. Тупроқ эса буларнинг барчасини поклайди. Сўнг ҳар хил гўзал ўсимликларни ўстириб, устида босиб

юрганлар учун турли егуликларни етиштириб, уларни озиқлантиради.

Ҳақиқатда хизмат аҳлининг қўнгли ҳам тупроқдек бўлиб, қалбидағи барча гўзалликлар, манзаралар қиёфасида хизмат қилинаётганларга аксланиб ўтиши лозимдир. Бундай бўлиш учун қуидаги тўрт асосга эътиборни қаратиш керакдир:

a) Қалбнинг доимий равишida Аллоҳ билан бирга бўлиши.

Аллоҳ таоло ояти каримада марҳамат қилади: “**Албатта, осмонлару ернинг яратилишида ва кеча-кундузнинг алмашинишида ақл эгалари учун белгилар бор.** Аллоҳни тик турган, ўтирган ва ёнбошлаган ҳолларида эслайдиган, осмонлару ернинг яратилишини тафаккур қиласидиганлар: «Роббимиз, буни бекорга яратганинг йўқ, Ўзинг поксан, бизни ўт азобидан сақлагин» (“Оли Имрон” сураси, 190-191-оятлар), “... Аё, Аллоҳнинг зикри ила қалблар ором топмасми?” (“Роъд” сураси, 28-оят)

Аллоҳни зикр қилиш фақатгина оғизда тақрорлаш эмас. Аллоҳни идрок этиш билан ҳиссиятларимизга, қалбимизга сингдириш демакдир. Қалб ана шу ҳолда таскин топади. Аллоҳга яқин

бўлишнинг инсонга берган саодати ана шундай зоҳир бўлади.

Аллоҳ билан бирга бўлиш туйғуси хизмат аҳлининг қалбига ўрнашгач, хизмат қилиш асносида учраган ҳеч қандай машаққат уни енголмайди. Барча машаққатлар унга осон кўринади ва хизмат завқу шавқ билан бажарилади. Завқ билан қилинган хизматлар ҳам ижобатли, ҳам эгасига завқ беради. Бунинг учун қалб моддиятдан ва моддиятга бўлган муҳаббатдан покланиши керак. Ва Мавло, яъни Аллоҳ муҳаббати билан туғилмоғи лозим. Ибн Арабийнинг “Мишкотул Анвор” асарида шундай ҳадиси қудсий бор: “**Эй одам ўғли! Сени ўзим учун, нарсаларни эса сен учун яратдим. Мосуво учун ўзингни ҳалок этма!**”

*б) Қалбнинг Аллоҳ ва Расулиниңг
муҳаббати билан тўла бўлиши*

Хизматда муҳаббат тараққиётининг бошланишидир. Муҳаббат аслида ҳамма нарсанинг бошидир. Қалб шу нуқтадан кейин маънавий очилишни ҳамда гўзалликларни томоша қилишни бошлайди. Аллоҳ ва Расулиниңг севгиси кўнглимиздаги барча севгилардан юқори бўлиши лозим. “...**Иймон келтирганларнинг Аллоҳга муҳаббатлари қаттиқдир**” (“Бақара” сураси, 165-оят), “**«Агар ота-оналарингиз, болаларингиз, ака-укала-**

рингиз, жуфтларингиз, қариндош-уругларингиз, касб қилган молларингиз, касод бўлишдан қўрқсан тиҷоратларингиз ва хуш кўрган масканларингиз сизга Аллоҳдан, Унинг Расули ва Унинг йўлида жидду жаҳд қилишдан маҳбуброқ бўлса, у ҳолда, Аллоҳ Ўз амрини келтиргунча кутиб туринг. Аллоҳ фосиқ қавмни ҳидоят қилмас», – деб айт” (“Тавба” сураси, 24-оят).

Қалб Аллоҳ ва Расулининг муҳаббати билан тўла бўлса, ана ўшанда барча гўзалликлар кўнглимизда акс этади. Аллоҳ ва Расули сатрлардан эмас, кўнгилдаги муҳаббатдан танилади. Севган одам севганига қанча муҳаббатли бўлса, шунчалик ошиқ бўлади ва шунга яраша тақлид қиласди.

Зеро, ишқ ва муҳаббат икки қалб орасидағи боғлиқликдир. Севганлар севиклиларини ҳеч қачон кўнгилларидан чиқармайдилар, тилларидан туширмайдилар. Севганларига молларини, жонларини сева-сева фидо қиласдилар.

Демак, Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламни севиб, Унинг муҳаббатига сазовор бўлиш учун тилимиз саловати шариф билан айланиб турсин, дилимиз У Зот билан робита ҳолида бўлсин.

Қалб — Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламдан қанчалик андоза олса, шу даражада камолотга эришади.

Аллоҳ “Аҳзоб” сурасида шундай деб марҳамат қиласи: “**Батахқиқ, сизлар учун, Аллоҳдан ва охират кунидан умидвор бўлганлар учун ва Аллоҳни кўп зикр қилганлар учун Расулуллоҳда гўзал ўрнак бор эди**” (“Аҳзоб” сураси, 21-оят). “**Албатта, Аллоҳ ва Унинг фаришталари Набийга саловот айтурлар. Эй иймон келтирганлар! Сиз ҳам унга саловот айтинг ва салом юборинг**” (“Аҳзоб” сураси, 56-оят).

Саҳобаларда шу икки оятга итоат зоҳир бўлар эди. Муҳаббатнинг манбаига, Аллоҳ ва Расулига етишганлар Қиёматгача Муҳаммад саллаллоҳу алайҳи васалламнинг сараланган умматлари бўлиб яшайдилар. Фоний ҳаётларидан сўнгра ҳам хайру дуолар билан ёдга олинадилар. Бундай ҳолга эришган ҳисобсиз ошиқларидан иккисининг ҳоли қўйидагичадир.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам динни ёйиш, ўргатиш учун атрофдаги қабилаларга муаллимлар жўнатардилар. Аммо баъзи муаллимларга хиёнат қилинарди. Рожи воқеасида бу воқеа юз берди.

Адал ва Қора қабилалари

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламдан Исломни ўргатадиган муаллим сўрашди. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам ўн кишилик бир гурӯхни жўнатдилар.

Карвон Рожи мавқейига боргач, тузоқقا туширдилар. Саккизини шахид қилишди, иккисини асир олиб, Маккалик мушрикларга топширишди.

Асир олинган саҳобалар Зайд ва Ҳубайб розияллоҳу анхумо эди. Иккисини ҳам шахид қилишди. Аввал Зайддан сўрашди:

“Ҳаётингни сақлаб қолиш учун сенинг ўрнингда Пайғамбаринг бўлишини хоҳлармидинг?”

Зайд бу саволни берган Абу Суфёнга ачиниб қаради ва: “Мен бола-чақам билан бўлиб, Пайғамбарни бу ерда бўлишини хоҳлаш у ёқда турсин, У кишининг оёғига тикон киришига асло рози бўлмайман”, дедилар.

Абу Суфён бундай муҳаббат қархисида қотиб қолди:

“Во ажабо, мен дунёда Муҳаммаднинг саҳобалари Уни севганчалик бир-бирини севган икки кимсани кўрмадим”.

Сўнгра Ҳубайбнинг олдига келдилар, унга динидан кечса кутилиб қолишини айтдилар.

Ҳубайб розияллоҳу анху:

“Дунёларни берсангиз ҳам динимдан кечмайман!” дедилар.

Зайд розияллоҳу анҳудан сўралгандарни у кишидан ҳам сўраб, худди ўша жавобни олдилар.

Ҳубайб розияллоҳу анҳунинг шаҳид қилинмасдан аввал биргина орзуси бор эди:

“Ҳазрати Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга муҳаббат тўла салом юбориш!” Аммо кимдан юборардилар бу саломни, ёнида бирорта ҳам мусулмон йўқ эди.

Кўзларини ғамли ҳолда осмонга қаратиб, илтижо қилиб:

“Аллоҳим! Бу ерда саломимни Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламга етказадиган ҳеч ким йўқ. У Зотга саломимни Сен етказ!” - деди.

Ўша вақтда Мадинада саҳобалар билан ўтирган Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам: “Ва алаҳиссалом”, деб жавоб бердилар.

Саҳобалар: “Кимнинг саломига жавоб қайтардингиз, эй Расулуллоҳ!” - деб сўрадилар.

“Биродарингиз Ҳубайбнинг саломига”, деб жавоб бердилар.

Ниҳоят кофирлар икковларини ҳам қаттиқ исканжалар билан шаҳид қилишди. Ўлим лаҳзалирида Ҳубайб шундай деди:

“Мусулмон ҳолда ўлсам бўлди, қандай ўлишнинг нима фарқи бор?” (Бухорий)

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга бўлган муҳаббат сабабидан У кишининг мактубларини ташиш шарафига эга бўлиш учун ёш саҳобалар ҳатто мусобақа қилишарди. У кишининг бир орзуси ушалиши учун турли хил фидокорликлар қилишарди. Тоғу чўлларни ошиб ўтиб, минг машаққат билан подшоҳ ва қироллар ҳузурида буюк ишонч, иймон жасорати билан ҳар қандай ҳолатни бўйинларига олиб, довюраклик билан ўша мактубларни равон-тиник ўқишилари У зотга бўлган улуғ муҳаббатнинг кўринишларидир. Бу —саҳобаларнинг иймон, ишқ ва жасоратларидир!...

Саҳобалар дуч келган ҳолатлар бизни даҳшатга туширап экан, улар ҳатто сесканиб ҳам қўймасдилар. Уларнинг бутун фикру хаёли Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васалламнинг назарларига тушиш, У зотни рози қилиш эди. Мана шундай Пайғамбарга бўлган муҳаббат билан кўнгилларни обод қилиш муқаддас хизматларнинг баракали уруғидир.

в) Қалбнинг дин биродарлар муҳаббати билан тўлиши

Қариндош-биродарлик бор ерда шафқат ва марҳамат ҳам бўлади.

Аллоҳ таоло Қуръони каримда шундай деб марҳамат қиласиди: “**Албатта, мўминлар биродардирлар, бас, икки биродарингиз ўртасини ислоҳ қилинг, Аллоҳга тақво қилинг, шоядки, раҳим қилинсангиз**” (“Хужурот” сураси, 10-оят).

Ҳадиси шарифда шундай дейилади: “**Иймон келтиргунийнгизча Жаннатга киромайсиз. Бир-бирингизни яхши қўрмагунча иймон келтиrolмайсиз. Сизга бир нарсани айтайинки, уни қилсангиз бир-бирингизга муҳаббатли бўласиз. Ўзаро саломни ёйинг.**” (Муслим, Имон, 93)

“Етти гуруҳ одам борки, Аллоҳ таоло ҳеч сояй ўқ бўлган Қиёмат кунида Ўз аршининг соясидан жой беради. Бу Аллоҳ учун севиб, Аллоҳ учун ёмон кўрганлар (ўша еттини биридир)...” (Бухорий, “Аzon”, 36)

Ҳадиси қудсийда: “**Мен учун бир-бирини яхши кўрганларга, Мен учун бир-бирини хурмат қилганларга, Мен учун бир-бири билан самимий дўст бўлганларга, қариндош дўстлари билан алоқани узмаганларга ва Мен учун бир-бирини зиёрат қилганларга Менинг ҳам муҳаббатим ҳақ бўлади**” (Аҳмад ибн Ҳанбал, “Муснад”, 229).

Яна бир ҳадиси шариф: “**Бир киши бошқа қишлоқдаги биродарини зиёрат қилгани йўлга**

чиқди. Унга Аллоҳ таоло кузатиб бориши учун йўлда бир фариштани ҳамроҳ қилди. Фаришта зиёратга кетаётган кишидан: “Қаерга кетяпсан?” - дея сўради.

– Фалончи биродаримнинг зиёратига кетаяпман, - дея жавоб берди киши.

– У қариндошинг бўладими? - деб сўради яна фаришта. Киши:

– Йўқ, - деди. Фаришта яна савол берди:

– Ундан сенга фойда борми?

– Йўқ, - деди зиёратчи.

– Бўлмаса нега кетаяпсан? - деб сўради фаришта. Зиёратга кетаётган киши фариштага мана бу ибратли жавобларни берди:

– Мен уни фақат Аллоҳ учун яхши кўраман. Шунинг учун зиёратига боряпман.

– Мен Аллоҳ юборган элчиман, - деди унга фаришта. - Биродарингни фақат Аллоҳ учун яхши кўрар экансан, Аллоҳ таоло ҳам сени яхши кўради... (Ахмад ибн Ҳанбал, “Муснад”, 2. 292)

Хизмат аҳлининг бир-бирини яхши кўриши қалбларни бир-бирига ошно қилади, бу ошнолик хузурли, файзли ва барокали бўлиб, кучларига куч қўшади.

Дарҳақиқат, муҳаббат ва ҳамжиҳатлик бор экан, ҳал қилиб бўлмайдиган қийинчилик йўқ.

Аллоҳ таоло бир-бирларига муҳаббатли бўлиб, қўлни қўлга берган, елкама-елка бўлгандар ҳақида ояти каримада шундай деб марҳамат қиласи: “**Албатта, Аллоҳ Ўз йўлида худди жисс бинодек бўлиб, сафда туриб уруш қиладиганларни яхши кўради**” (“Софҳ” сураси, 4-оят).

Тарихда иймон ва муҳаббат билан бир-бирларини қўллаганлар зафарларининг ҳад-ҳисоби йўқ. Бунинг бир мисоли — Чаноққалъа уруши.

Ниҳоятда кучизлашган, заиф ҳолда бўлган ҳарбийлар иймон кучи билан зафар қозонишган. Бу илоҳий ёрдамни ҳатто душманлар тан олишган. Масалан инглиз генерали Ҳамилтон:

“Бизни туркларнинг моддий кучи эмас, маънавий кучи мағлуб қилди. Биз осмондан тушаётганларга гувоҳ бўлдик”, – деган эди.

Илоҳий муҳаббат билан иймон, ихлоси баланд жангчиларга юқоридаги оятнинг кўриниши намоён бўлган эди. Зоро, уларга шаҳид бўлиш саодат, ғозийлик шараф эди. Аскар, яъни Мехметчик иймон ва Куръон тўла кўкси билан душманни қаршиларди. Мингбоши Лутфи Бей:

“Ё Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам, Китобингиз кетаяпти, ёрдам!” деб ҳайқиарди.

Урушда ҳарбийларнинг олдида гўё авлиёлар байроқ кўтариб туришар, шаҳидларни эса Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам кутиб олардилар.

д) Биродарликни задаловчи муносабатлардан тийилиши

Аллоҳ таоло мўминларга бир-бирларини биродарлик меҳрларини задалайдиган, масхаралаш, ғийбат қилиш, айбини кавлаш, ёмон гумон қилиш каби хунук ахлоқларни ҳаром қилган. Бундай ахлоққа булғангандарни Куръони карим қаттиқ қоралайди: “Эй иймон келтирганлар! Кўп гумонлардан четда бўлинглар, чунки баъзи гумонлар гуноҳdir. Жосуслик қилманлар. Баъзиларингиз баъзиларингизни ғийбат қилманлар. Сизлардан бирорталарингиз ўзининг ўлган биродарининг гўштини ейишни яхши кўуруми? Ҳа, ёмон кўрасизлар. Аллоҳдан кўрқинглар! Албатта, Аллоҳ тавбани кўп қабул қилувчи ва раҳимлидир” (“Хужурот” сураси, 12-оят), “Ҳар бир обрў тўкувчи ва айбловчига «вайл» бўлсин. У мол жамлади ва уни санаб турур” (“Хумаза” сураси, 1-2 оятлар).

Шунга биноан, хоҳ тил билан, хоҳ кўл билан инсонларни хафа қилиб, кўнгилларни яралашга одатланганлар жаҳаннамга хукм қилинганлар-

дир. Бундай оқибатдан сақланиш учун Ислом мўминларни кечиравчи, айбини беркитувчи, ҳатто бир-бирларига яхшилик сўраб дуо қилишларини ташвиқ этади. Ҳадиси шарифда:

“Бир-бирингизни камситиш, масхараплаш каби ёмон ахлоқларга тушиб қолманг. Аламингизни бир-бирингиздан олманг. Бир-бирингизнинг айбингизни очманг. Бошқаларнинг сўзларига яширин қулоқ солманг... Эй Аллоҳнинг бандалари! Биродар бўлинг!” (Муслим, “Бирр”, 30) дея марҳамат қилинади.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам асҳоблар орасида мўминларга намуна бўлган биродарликка асос солғанлар. Маккадан Мадинага кўчган муҳожирларга ансорийлар билан ораларидаги тенгсиз биродарлик, тарихнинг шоҳид бўлган бир намунасиdir. Дарҳақиқат, ансорийлар муҳожир биродарлари учун бор нарсаларини фидо қилган эдилар. Муҳожирлар ҳам қалб бойлиги билан: **“Молу мулкинг ўзингга муборак бўлсин, биродарим, менга бозорнинг йўлини кўрсат етади.”** – дердилар. Аллоҳ таоло уларнинг бу биродарлик меҳрини эътироф этиб, Қуръони каримда абадий хабар сифатида бизга марҳамат қиласди: **“У(муҳожир)лардан аввал бу жой(Мадийна)да яшаган ва иймонга (ихлос қилганлар). Улар юртларига ҳижрат қилиб кел-**

ганларни севарлар ва уларга берилган нарсаларга қалбларида ҳасад қилмаслар. Ва гарчи ўзларининг ҳожатлари бўлса ҳам, уларни ўзларидан устун кўярлар. Ким ўз нафсининг баҳиллигидан сақланса, ундан кишилар, ҳа, ўшалар ютувчилардир” (“Ҳашр” сураси, 9-оят).

Ҳазрати Ҳузайфа розияллоҳу анҳудан ривоят қилинган мана бу ҳикоя асҳобларнинг ўзаро ғамхўрлигини кўрсатувчи ўрнакдир: “Ярмук жангига эдик. Тўқнашиш шиддатли, ўқ ва найзалининг зарбаси билан яраланган мусулмонлар қайноқ қумлар устида жон бера бошладилар. Бу орада мен ўзимни қўлга олиб, амакимнинг ўғлини излай бошладим, уни охирги нафасларини олаётган ярадорлар орасидан топдим. Қон кўли ичида ётган амакимнинг ўғли имо-ишора билан ҳам зўрға истагини билдирарди. Қўлимдаги сув идишни кўрсатиб: “Ичасанми?” – дедим. Албатта, хоҳлар эди. Лаблари қуриб, ёрилиб кетган эди. Мен идишнинг оғзини очдим, сувни энди бераман деганимда атрофдаги ярадорларнинг ичидан Икриманинг овози эшитилди: “Сув! Сув! ... бир томчи бўлса ҳам сув!..” Амакимнинг ўғли Ҳорис бу фарёдни эшитиб, ўзидан воз кечди ва кўзу қоши билан сувни Икримага беришимни ишора қилди. Қайноқ қумлар устида ётган шаҳидларни оралаб, Икриманинг олдига чопиб бордим

ва сувни узатдим. Икrimанинг қўли сув идишга етмаган ҳам эдики,

“Аллоҳнинг розилиги учун бир томчи сув!...”
деган овоз эшитилди.

Бу фарёдни эшиитган Икrimа қўлини тортиб олди-да сувни Иёшга беришимни ишора қилди. Ҳорис каби у ҳам сувни ичмади. Мен сув идишини қўтариб шаҳидларнинг орасидан Иёшга етган вақтимда унинг сўнгги сўзларини эшиитдим. “Илоҳий иймон учун жонимизни фидо қилишдан қочмадик. Энди биздан шаҳодат бўлиш мартабасини дариф тутма. Хатоларимизни афв айла!” Иёш шаҳодат шарбатини ичаётган эди. Сувни қўрди, аммо вақти қолмаган эди. Бошлаган калимаи шаҳодатини тугата олди холос.

Дарҳол ортга қайтдим, югуриб-югуриб Икrimанинг олдига келдим. Не кўз билан кўрайки, У ҳам шаҳид бўлган эди. Энди амакимнинг ўғли Ҳорисга етказиб берай дедим. Югурга-югурга етиб келдим. Аммо не иложки, У ҳам руҳини таслим қилган эди... Афсуски, сув тўла идиш билан уч шаҳиднинг ўртасида қолдим” (Ҳоким, “Мустадрок”, 3. 270).

Хузайфа розияллоҳу анҳу давом этиб: “Ҳаётимда бир қанча ҳодисага рўбарў келдим. Аммо уларнинг ҳеч бири менга бу қадар таъсир қилмаган, ҳаяжонтирумаган эди. Ўзаро қариндош

бўлмагани ҳолда уларнинг бир-бирларига нисбатан ғамхўрлиги ва шафқатли ҳоллари энг буюк иймон жилоси сифатида хотирамда чуқур из из қолдирди.

Мұхабbat куруқ даъводан иборат бўлмайди. Мұхабbat — биродарнинг дардини ҳис қилиб, эхтиёжларини қондириш, фидойилик ва қўлидаги неъматни баҳам кўришdir. Юқоридаги мисолда баён қилингандек, ҳақиқий биродарлик — машаққатли вақтлардаги биродарликдир. Ҳадиси шарифда шундай деб марҳамат қилинади: “Бир-бирларига раҳм қилган, бир-бирларини севган ва бир-бирларига шафқат кўрсатган мўминларнинг бир вужуд каби эканлигини кўрасиз! Бири азоб, изтироб ичида бўлганида, бошқа аъзолари ҳам уйқусиз бўлиб ҳарорат ичида унинг изтиробини ҳис қиласилар” (Муслим, “Бирр”, 66).

Ҳазрати Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам саҳобалардан:

“Асҳобим! Бугун бир етимнинг бошини силадингизми? Бирон касални зиёрат қилдингизми? Бирон жанозада қатнашдингизми?” деб сўrap эдилар. Пайғамбаримиз бу саволлари билан ижтимоий ҳаётда бой қалбга эга бўлиб, кўнгли ҳамхўр бўлиши зарурлигини ифодалар эдилар. Бундай хизматларнинг Аллоҳга яқин бўлишга восита экани ҳадиси қудсийда шундай

баён этилади: Аллоҳ таоло шундай дейди: “Эй Одам боласи! Мен бемор бўлдим, Мени зиёрат қилмадинг!”

Банда ҳайрон бўлиб: “Сен оламлар Роббиси бўлсанг, мен қандай зиёрат қила оламан?” - дейди. Аллоҳ таоло: “Фалон бандам касал бўлди, зиёрат қилмадинг. Уни зиёрат қилсанг, Мени унинг ёнида топар эдинг, буни билмасмидинг? Эй Одам боласи, Мен оч эдим тўйдирмадинг”, - дейди.

Банда: “Сен Оламларнинг Роббиси бўлсанг, сени қандай тўйдирап эдим?” - дейди. Аллоҳ таоло: “Фалон бандам сендан таом сўради, бермадинг. Агар унга емак берганингда эди, берганингни менинг ҳузуримда, албатта, топар эдинг. Буни билмайсанми?” Аллоҳ тало яна: “Эй Одам боласи! Сендан сув сўрадим, бермадинг” - дейди. Банда: “Эй Роббим! Сен оламларнинг Роббиси бўлсанг, сенга қандай қилиб сув бера оламан?” - дейди. Аллоҳ таоло: “Фалон бандам сендан сув сўради, бермадинг. Унга сув берсанг эди, савобини ҳузуримдан топар эдинг. Буни билмасмидинг?” - дейди.” (“Инсон” сураси, 8-10-оят) (Муслим, “Бирр”, 43)

Алалхусус, хизмат аҳли бир-бирига нисбатан гина, ҳасад ва совуқ муносабатда бўлиш каби хизматнинг файзу ҳаяжонини йўқотадиган ман қилинган туйғулардан тозаланиши, кўнгилларга файз берадиган ва уларни камолгага етказадиган

муҳаббатнинг баракали заминидан насибадор бўлиши лозим.

*г) Қалбнинг Аллоҳ учун Унинг
махлукотига севги, шафқат ва марҳамат
 билан тўла бўлиши*

Қалб илоҳий файзлар билан тўлгач, Аллоҳ учун бутун маҳлукотга хизмат қилиш орзуси туғилади. Дўстликнинг марказига Аллоҳ ва Расулининг муҳаббатини ўрнаштирганлар бутун маҳлукотлар билан дўст бўладилар. Бундай хизмат одамининг юраги кенгайиб, барча яратилганларни ўз ичига оладиган, яъни бутун маҳлукотни яхши кўрадиган даргоҳга айланади.

Хизмат қалб бойлиги билан барокатли самаралар беради. Инсон бу ҳолга етишгач, муҳаббатхонасига айланиб, муҳаббат билан экилган уруғлар абадийликка юз тутади. Шунинг учун ўзимизни Аллоҳ ва Расулининг муҳаббати билан тирилтириб, ҳаётимизни шунга биноан дастурлаштиришимиз керак.

3. Ихлос ва событқадамликни муҳофаза қилиш

Ихлос ва событқадамлик хизмат аҳлининг ажралмас сифати бўлиши керак. Ҳақиқий хизмат

эгаси бўлиш Аллоҳ таолонинг бандасига улуғ лутфу марҳаматдир. Бу улуғ неъматнинг қадрини билиб, қилинаётган ҳар ишда ихлос ва событқадам бўлишга ғайрат кўрсатиши керак. Акс ҳолда бу неъматни қўлдан чиқариши мумкинлигини унутмаслик лозим.

Аллоҳ йўлидаги хизматларда минг бир вазифани зиммасига олганлар бу борада янада эътиборли бўлишлари лозим. Дарҳақиқат, баланд тоғ тепасига тирмашиб чиқаётган одам ҳам оёғини қўйган ерига, ҳам ушлаётган нарсасига эътиборли бўлиши лозим. Зоро, чўққиларда нотўғри қадам қўйиш хавфли.

“...Мухлислар буюк бир таҳлика билан рўбарўдирлар” (Байҳакий, “Шуабул иймон” 5. 345).

Ихлос билан хизмат қилаётганлар шайтоннинг васвасаларидан илоҳий ҳимоя остидадирлар. Зоро, ояти каримада шундай дейилади: “**У** (шайтон): «Сенинг иззатинг ила қасамки, мен уларнинг барчасига иғво қиласман. Магар улардан халос қилинган бандаларинггина (иғвога учмас)», деди» (“Сод” сураси, 82-83-оятлар).

Ихлос хизматнинг соғлом бўлишида энг муҳим шартлардандир. У бор ерда тафриқа, манманлик ва эҳтирослар йўқолади. Нафс томонга бориш йўллари ёпилади. Хизмат йўлидаги тўсиқлар озаяди. Ҳалоллик ва ихлоснинг бара-

касидан хайр-эҳсон қилувчиларнинг мол-давлати асрлар бўйи давом этиб келмоқда. Вақти-вақти билан тўхтатиб қўйилса ҳам, бошқа бири чиқиб янгидан давом эттиради.

Ихлоснинг ғолиб бўлишидан шубҳага тушмаслик лозим. Зеро, ихлосли ғайратлар сақланади ва зое бўлмайди. Ихлосли ва сабрли одамлардан ташкил топган оз сонли ҳарбийлар ўзларидан неча баробар кўп бўлганлар устидан, Аллоҳнинг изни билан, ғолиб бўлганларки, бу ҳам ихлос зафарларнинг асоси эканини кўрсатмоқда. Бадр жангидаги зафар бунга яққол мисол бўлади. Хунайн жангига эса Ислом аскарлари сонининг кўплигидан ғурурланганлари сабабли ихлосга нуқсон етди ва қўшин жанг аввалида енгила бошлади.

Аммо Расулulloҳ саллоллоҳу алайҳи васалламнинг саҳобаларига танбех беришлари ва йўл кўрсатишлари натижасида туйғу ва тушунчаларни янгидан жонлантириб, ихлосу событқадамлик билан мусулмонлар зафарга эришлар. Хизматда ихлоснинг энг аҳамиятли белгиларидан бири – мукофотни фақат Аллоҳдан кутишdir.

Бунинг энг гўзал намуналарини пайғамбарлар ва валиюллоҳлар бошларидан кечирганлар. Куръони Каримда ҳар бир пайғамбарнинг тилидан нақл қилинадики: **“Мен сизлардан бунинг учун ҳақ–ажр сўрамайман. Менинг ажрим**

фақатгина Роббул оламийннинг зиммасида-дир” (“Шуаро” 109, 127, 145, 164, 180; “Юнус” 72; “Худ” 29-оятлар).

Ёсин сурасидаги “Қишлоқ аҳли” қиссаси ҳам бунинг энг жонли мисолидир. Ҳак динга даъват учун Антокиога жўнатилган уч элчига у ернинг халқи қарши бўлиб, уларни тошбўрон қилиб ўлдириш билан қўрқитдилар. Уларнинг бу таҳдидларидан хабар топган Ҳабибиннажор югуриб келиб халқига шундай дейди: **“Шаҳар четидан бир киши шошилиб келиб: «Эй қавмим, юборилган пайғамбарларга эргашинг! Сиздан ажр-ҳақ сўрамайдиган, ўзлари ҳидоятда бўлган шахсларга эргашинг!»** (“Йаасийн” сураси, 20-21-оятлар).

Дарҳақиқат, хизмат қилувчи инсон ҳам дунёларга ҳарис бўлмасдан, моддий фойдасини ўйламай, илохий розиликни мақсад қилган тақдирда ҳам Аллоҳнинг, ҳам хизмат қилаётган инсонларнинг севгисини қозонади. Куйидаги ҳадис бу ҳақиқатни шундай ифода қиласи. Саҳл ибн Саъд розияллоҳу анҳу ривоят қиласи:

«Бир киши Пайғамбар соллаллоҳу алайҳи ва салламнинг олдиларига келиб:

“Ё Расулуллоҳ, менга шундай бир амални ўргатингки, уни қилсан Аллоҳ ҳам, инсонлар ҳам

мени яхши кўрсинг”, деди. Расулуллоҳ саллоллоҳу алайҳи вассаллам:

“Дунёдан юз ўгир (унга берилма), Аллоҳ сени яхши кўради. Инсонлардаги нарсалардан беҳожат бўл, улар сени яхши кўради”, дедилар» (Ибн Можа, “Зухд”, 1).

Хулоса қилиб айтганда, ҳар бир ишни Аллоҳнинг розилиги учун бажариш тушунчаси хизмат ахлиниңг қалбида ҳис қилиш ҳолига келиши керак.

Хизматда бўлган инсонлар Аллоҳ насиб этган бу йўлда пайғамбарлар, сиддиқлар, шаҳидлар ва солиҳлар ортидан эргашишлари, улардан айрилмасликлари керак. Ишончда, сўзда, амалда – ҳар хусусда Аллоҳнинг розилигига мувофиқ ҳаракат қилиш Қуръони каримда шундай ифодаланади: **“Албатта, «Роббимиз Аллоҳ», деган мустақим, яъни тўғри йўлда бўлганларнинг олдиларига (ўлим вақтида) фаришталар тушиб, (дер): «Қўрқманглар, маҳзун ҳам бўлманглар, ўзингизга ваъда қилинган жаннат хушхабарини қабул қилинглар”** (“Фуссилат” сураси, 30-оят).

Хизмат қилувчи одам биринчи навбатда теварак-атрофидаги инсонларга намунали хулқи билан ўrnак кўрсатиши керак. Зоро, инсонлар одоб-ахлоқли, ҳар томонлама намуна бўла оладиган инсонларга ҳавас билан қарайди, улардан

ибрат олиб, ортларидан эргашадилар. Ислом тарихида бунга мисоллар кўпдир. Масалан, Аббосийлар даврида чегаралари кенгайган ўлкаларнинг барча бойликлари пойтахт Бағдодга оқиб келар эди. Юқори табақада дунёга майл қилганларнинг завқу сафога, ҳашаматли ҳаётга берилганларнинг ҳисоби ҳам анча ортган эди. Ҳалифа Маъмуннинг қизига уйланган бош вазир Ҳасан ибн Саҳилнинг ўн тўққиз кун давом этган никоҳ тўйи бу исроф ҳашаматли ҳаёт мубталолигидан эди.

Давлат хазинасидан кўнгил завқи учун ишлатиларди. Давлат эга бўлган бойлик ва ҳашамат жуда кўпларнинг кўнглини асир қилган эди. Бундай ҳолга тушганлар, ҳеч шубҳасизки, атрофдагиларга намуна бўла олмаган, ортларидан ўчмас из ва ижобий хотиралар қолдира олмаган эди. Шу билан бирга, ўша даврларда Бағдодда инсонларни Аллоҳга даъват қилган, нафсларини поклашга интилган, кўнгилларни Қуръони карим ва суннатга мувофиқ яшашга унданган, ўзини Аллоҳ йўлига атаган ва тақвадорлик билан яшаган Ҳақ дўстлари ҳам бор эди. Абдуллоҳ ибн Муборак, Суфён Саврий, Фузайил ибн Иёз, Жунайд Бағдодий, Маъруф Карҳий ва Бишр Ҳофий ҳазратлари каби... Улар кайфу сафога берилиб, тобора эриб бораётган кишилардан фарқли равишда, юксак ахлоқ, фазилат, латофат ва файзли хизматлари билан ажралиб турардилар.

Дунё зеб-зийнатлари Аллоҳ дўстларининг кўнгилларини сотиб ололмаган, ҳеч бир мавқе ва мақом уларни муборак ғоя ва муқаддас вазифалардан чалғита олмаган эди. Султонлар, вазирлар, давлат арбоблари халқнинг бадан ва жисмларига ҳукмронлик қиласиди, Аллоҳнинг дўстлари эса кўнгилларига таҳт қурган эдилар. Улар ҳеч қандай моддий манфаат ортидан кетмасдан, халққа фидокорона хизмат қилишар, комил иймон билан муслимларга таъсир кўрсатар эдилар. Аббосийлар халифаси Ҳорун ар Рашид ўз салтанати ичida Ракка шаҳрида яшар эди. Бир куни у ерга Абдуллоҳ ибн Муборак келдилар. Бутун шаҳар халқи уни кутиб олиш учун шаҳар ташқарисига чиқишиди. Ҳалифа шаҳарда ёлғиз қолди. Бу манзарани айвончадан кузатиб турган Ҳорун ар Рашидининг жорияси:

– Бу қандай ҳолат, нима бўлайяпти? – деб сўради.

– Хурросондан бир олим келди – Абдуллоҳ ибн Муборак, халойиқ уни кутиб олишга чиқди, – дея жавоб берди одамлар. Шунда жория:

– Ҳақиқий султонлик мана шу, Ҳоруннинг султонлиги эмас! Чунки Ҳоруннинг султонлигига миршаб бўлмаса ишчилар ҳам бир ерга жамланмайди, – деди.

Дарҳақиқат, тарихда солиҳ инсонлар ўз ахлоқлари билан жамиятдаги маънавий дараҷа ва исломнинг викорини кўрсатиб берганлар. Роббимиз Аллоҳ таоло ҳам қувватли иймон ва юксак ахлоққа мувофиқ, уларни севган ва қиёматга қадар келадиган мўминларга севдиргандир. Аллоҳ Қуръони каримда шундай деб марҳамат қилади: **“Албатта, иймон келтирган ва яхши амалларни қилғанларга Роҳман муҳаббат пайдо қилур”** (“Марям” сураси, 96-оят).

Шунинг учун хизмат аҳли амин (ишончли), содик сифатларга эга бўлган бир пайғамбарнинг уммати эканликларини ҳис этиб, сўзида ва амалларида тўғри, ишончли бўлишлари лозим. Буларнинг барчаси событқадамлик билан ойдинлашади.

4. Шафқатли, марҳаматли ва кечиримли бўлиш

Комил мўмин кўнгил инсони бўлади.

Марҳамат ва ғамхўрлик унинг маълум сифати ва табиатидир. Марҳамат – мўминнинг қалбида ҳеч қачон ўчмайдиган бир оташ кабидир. Инсон руҳининг ета оладиган етуклик осмонига чиқиш йўли марҳамат ва хизмат зинапояларидан кўтарилишидир. Марҳамат иймонимизнинг бу оламда

шоҳиди бўлган ва бизни қалбан Роббимизга яқинлаштирадиган илоҳий бир жавҳардир.

Хизмат аҳли Аллоҳ таолонинг Раҳмон ва Раҳим исмларини кераклича тафаккур қилиши ҳамда ўзи хизмат қилаётган инсонга нисбатан шафқат ва марҳаматли бўлиши лозим. Зоро, хизмат – марҳамат ишидир. Барча яхшиликлар марҳамат, шафқат ва тавозеъ билан қилинган хизматлар натижасида қўлга киритилади. Марҳаматнинг энг етук аломати хайру эҳсон қўлининг очиқ бўлишидир. Бу жиҳатдан хизмат аҳли мард бўлишлари лозим. Зоро, буюк ахлоқ ва сифатлар бир-бирларини тўлдириб келади. Марҳаматли инсон мард, мард инсон тавозели, тавозели инсон эса ҳақиқий хизмат аҳлидандир.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам:

“Аллоҳ таоло марддир, эҳсон соҳибидир. Мардликни ва юксак ахлоқни севади...” - дедилар.
(Суютий, “Жомиус сагир”, 160)

Шунингдек, ёмон ахлоқ ва жирканчли сифатлар ҳам бир-бирига боғлиқдир. Марҳамат ва шафқатдан узоқ бўлган инсон кибрли бўлади, кибрли инсон эса хизматдан узоқдир. Шунинг учун гўзал ахлоқ билан сифатланмаган қўпол, кўнгил оғритувчи дағал услугуб билан қилинган хизматлардан ҳам яхши натижа қутилмайди. Таълим беришда бу, айниқса, жуда аҳамиятлидир.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга қаратада “Оли Имрон” сураси 159- оятда: “**Аллоҳнинг раҳмати билан уларга мулойим бўлдинг. Агар қўпол, қалби қаттиқ бўлганингда, атрофингдан тарқаб кетар эдилар. Бас, уларни афв эт...**” дейилгани бежиз эмас.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам Оиша онамизга шундай дедилар:

“**Эй Оиша! Аллоҳ меҳрибондир (шафқатлидир). Меҳрибонлик билан бўлган мумомалани севади. Қаттиқлик ва бошқа нарсаларга бермаган савобни меҳрибонлик билан қилинган мумомалага беради**” (Муслим, “Бирр”, 77).

Яна бир ҳадиси шарифда:

“...**Аллоҳ таоло хушуъ тўла, марҳаматли, инсонларга яхшиликни ўргатиб, Аллоҳга итоат этишга чақирган ҳар бир қалбни севади. Қаттиқ, бекорчи нарсалар билан машғул бўлган, рухи яна қайтишини билмаган ҳолда бутун кечани уйқу билан ўтказган ва Аллоҳни жуда ҳам оз зикр қилган ҳар бир қалбни ёмон кўради**”, - дедилар. (Дайламий, “Муснад”, 1. 158).

Диннинг зоҳирий қисми ақл билан, ботиний ички қисми, яъни асли қўнгил билан айтиб ўрганилади. Инсонларни тарбиялаш завқ билан, марҳамату муҳаббат билан амалга оширилса,

баракали натижаларни қўлга киритади. Чунки куч-кувватга тобеъ бўлмаган қанча инсон, муҳаббат ва марҳамат билан ром бўлади.

Дарҳақиқат, муаллимга нисбатан ҳис қилинган муҳаббат, унга бўлган боғлиқлик ўргатган нарсаларига бўлган алоқани маҳкамлайди. Шунинг учун, айниқса, талабага таъсир қилиши учун шафқат ва муҳаббат билан бўлган муомала талаб қилинади. Чунки инсон муҳаббат ва марҳамат қархисида таслим бўлади. Шу жиҳатдан қарасангиз, ер юзидаги асл фотихлар қалбларни фатҳ қила олганлардир.

Севги ва марҳаматдан маҳрум, манманликка ружу қўйган бошқарувчилар эса қўл остидаги-ларнинг кўнгилларига ҳукм қила олмаганликлари учун юзаки итоатга маҳкумдирлар. Шунинг учун улар инсонларнинг ҳаётларига заҳар сочадилар. Шу сабабдан муваффақиятлари ҳам оз бўлади.

Бундайлар эртами–кеч нафрат гирдобида ғарқ бўладилар. Марҳамат ва шафқатдан маҳрум манфаатпараст бир инсонни бошлиқ қилиш инсиятга зулм қилиш билан баробардир.

Зулм — ҳақиқат, адолат, марҳамат ва севгидан маҳрумликнинг асоратидир. Бундайлар ҳар доим зулмга майл қила оладилар. Марҳамат қилиш эса муҳаббатнинг мевасидир. Севги асосига қурилмаган оила ҳузур, сокинлик, барака тополмагандек,

муҳаббатсиз хизматдан ҳам хайрли натижалар кутилмайди. Хизматга муҳтож инсонлар ярадор қуш қабидирлар. Уларга фойда бериш шафқату марҳамат билан бўлиши керак.

Бундай хизматда шафқат услубини кўлга киритиш учун бизлар ҳам тарбияга муҳтожмиз. Бу тарбиянинг ўзи эса, тасаввуфий одоб ва дастурларга амал қилишдир. Яъни маънавий тарбия билан кўлга киритилади.

Дарҳақиқат, хизмат қиласиган инсонда “менлик”, “ўзига бино қўйиш” ўрнига ишқу муҳаббат, марҳамат ўрнашмоғи керак. Муҳаббат ва марҳамат билан мукаммалликка эришганлар доимо атрофларида моддий ва маънавий ёрдамга муҳтож истироб чекаётганлар бўлишини истайдилар. Зоро, улар қийналаётганларнинг изтиробини кўнгилларда ҳис қиласилар. Барча таълим-тарбия масканарида билим билан бир қаторда маънавий таълим, шафқат ва фидокорлик ҳам ўргатилиши, деворлар ортида қуруқ билимдан кўра марҳамат ва хизматнинг ишқу ҳаяжони кўпроқ бўлиши керак.

Талабасига муҳаббатни ўргатмаган ҳиссиз муаллим — жамоатига иймоннинг завқини тоттирмаган имом, мурғак юракларга Куръон севгисини ўрнаштира олмаган устоз, ишчисига, кўл остидагиларга марҳамат қанотларини очолмаган

раҳбар, улар – кўнгиллари илоҳий раҳматдан маҳрум бўлган маънавий камбағаллардир. Бемор, ногирон, ҳеч кими йўқ инсонларнинг олдида ҳисиз, туйғусиз бўлганлар ҳам хизматдан насибаси йўқ худбин кимсалардир.

Эсдан чиқмаслик лозимки, Аллоҳ таоло кўнгли синиклар ва мазлумларнинг ёнидадир. Бу дунёда инсоний адолатдан минг бир хийла билан қочиб қутқарганлар шундай кун келади-ки, “Ҳокимлар Ҳокими” бўлган Аллоҳ таолонинг ҳузурида чорасиз ҳолда бош эгиб ҳисоб беради-лар. Гоҳида жазо берувчи, гоҳида жаллод кўринишидаги кибридан ёнига яқинлашиб бўлмайдиган, Куръон ўрганишга ҳаракат қилган, аммо кўнгилларга совуқлик эккан гоғил муаллим ва бошқарувчиларнинг ғайратлари фақат беҳуда ҳорғинликдан иборат бўлади, холос. Барча мўминлар, айниқса, хизмат қилиш омонати елқасига юклангандар ҳазрати Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг шу даҳшатли танбехларини эсдан чиқармасликла-ри лозим:

“Сизга жаҳаннам аҳлининг кимлар экан-лигини айтиб берайми? Қалби қаттиқ, қўпол, баҳил ва кеккайиб юрадиган кибрли кимсалардир” (Бухорий, “Имом”, 9).

Чаманзорлар манзараси энг қўпол ва нодон инсонни ҳам кўнглини равшан этгани каби, инсон-

ларга раҳбарлик қилаётган одамлар ҳам шундай гул табиатли бўлиши, энг қаттиқ қалбларни ҳам юмшатиб, энг тунд чеҳраларни ҳам оча олиши лозим.

Аллоҳ таолонинг сифатларидан бири кечи-рувчи, яъни “Faafur” исми шарафидир. Шунинг учун хизмат аҳли ҳам кечиримли бўлмоғи лозим. Ояти каримада шундай дейилади: **“Кечиримли бўл, яхшиликка буор ва жоҳиллардан юз ўғир”** (“Аъроф” сураси, 199-оят).

Афв этиш Аллоҳни севиб, Унинг ахлоқи билан хулқланишнинг табиий натижасидир. Холиқнинг назари билан маҳлуқотга қарааш афвнинг заминини тайёрлайди. Афв буйруғини ёзувчи эса қалбdir. Қалби илоҳий завққа тўлишини хоҳлаганлар кўнгил боғчаларидан марҳамат ҳушбўйликларни тарқатганлардир. Зеро, кечириб, ўзимизнинг кечирилишимизга замин ҳозирлай оламиз. Кечирмаган инсон ўзини ҳалок қилган ҳисобланади. Афв қилиш жазо беришга қодир бўла туриб бир кимсанинг гуноҳини кечира олишдир. Нафс истагига тўсиқ бўлиб афв қилиш қандай ҳам гўзалдир. Макка фатҳидаги умумий афв фармони қандай ҳам улуғ таблиғдир. Айниқса, хизмат аҳли инсонларнинг айбларини фош қилувчи эмас, балки айбу нуқсонларни беркитгувчи бўлиши лозим.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам:

“Ким биродарининг айбини беркитса, Аллоҳ ҳам қиёмат куни Унинг айбини беркитади. Кимки мусулмон биродарининг айбини очса, Аллоҳ ҳам Унинг айбини очади. Ҳатто уйида бўлса ҳам, уни айби билан расво қилади” (Ибн Можа, “Худуд”, 5).

“Ким мўмин биродарини камчилиги билан айбласа, у камчиликни ўзи қилмагунча ўлмайди” (Термизий, “Қиёмат”, 53).

5. Маслаҳат билан ҳаракат қилиш

Хизматда маслаҳат билан ҳаракат қилиш илоҳий амр ва муҳим суннатдир. Аллоҳ таоло Расулига хитоб қилиб: **“...Улар билан ишларда машварат қил. Азму қарор қилганингдан сўнг Аллоҳга таваккал қил. Албатта, Аллоҳ таваккал қилувчиларни севадир”** (“Оли Имрон” сураси, 159-оят), деб Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам шахсида барча мўъминларга маслаҳатнинг аҳамиятини билдирган. Мўминларнинг муҳим масалаларда бир-бири билан маслаҳатлашишлари кераклигини “Шууро” сурасининг 38-оятида баён қиласиди: **“...ишлари ўзаро шууро ила бўлган...”** Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам муҳим деб билган барча ишларида саҳобалар билан маслаҳатлашар эдилар.

Расулуллоҳ саллоллоҳу алайҳи васаллам ҳар бир мавзу, ҳодиса борасида ваҳий билан таъкидлаб турилганига қарамасдан, умматларига ўрнак бўлиши учун маслаҳатлашардилар. Дарҳақиқат, Бадр ва Ҳандақ жангларида душман билан қаерда ва қандай курашиш кераклигини маслаҳат билан тайин қилганлар. Инсон доимо ҳиссиёти таъсири остида бўлади. У билан тушунади ва қарор қабул қилади. Шунинг учун хизмат аҳлининг маслаҳат билан ҳаракат қилиши хизматларнинг тўғри ва баракали бўлишини таъминлайди. Лекин маслаҳат қилинадиган кишиларнинг ақлли, билимли ва тақводор бўлишлари билан бирга, тадбирли, бирлашиб ҳаракат қилишга қобилиятли бўлишлари ҳам муҳим шартлардан биридир. Зоро, бир қанча ақлнинг бир ақлдан кўра тўғрироқ қарор қабул қила олиши очик-ойдин ҳақиқатдир. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам бу ҳақиқатни шундай баён қиласидилар:

“Истихора қилган зааррга учрамас, маслаҳат қилган пушаймон бўлмас, иқтисод қилган фақирликка тушмас” (Ҳайсамий, “Мажмауззовоид”, 2. 280).

Маслаҳатлашиш бир вақтнинг ўзида хизматда буюк муҳаббат билан елкама-елка бўлишга воситачилик қиласиди. Бошқа тарафдан, хизмат аҳлининг манманлик туйғусини йўқотиб, хизматда хизмати билан керилиш оғатидан сақлайди.

Маслаҳат қилмаслик эса ўзининг атрофидаги биродарларидан устун кўриш маъносига бўлиб, бу – кибр ва ўзига бино қўйиш касалликларининг аломатларидир. Сўнгра маслаҳат натижаси, албатта, баён этилиши керак. Носамимий, шунчаки бош силкиб қўйиш билан қилинган маслаҳатлар фойда бериш ўрнига зарар келтиради. Маслаҳатлар ўша ишга аҳил одамлар билан қилинадики, ҳар ким ўз фикрини очик баён қилиши лозим. Ҳақиқат юзага чиқсин. Ва албатта, табибга алоқадор масалада хукуқшунос билан маслаҳатлашилмайди. Маслаҳатлашаётган одамнинг иқтидори кифоя қилмайди. У одам ахлоқи гўзал, ҳар хил ғаразлардан ҳоли бўлиши керак. Акс ҳолда адаштириши мумкин. Бир хизмат инсони хизматдаги биродарларининг хизматини ҳам қадрласин. Уларга имкон берсин, фақат ўзим қиласман, деб бергиси келмаган тезда чарчаб қолади, юраги сиқилади, қараши ўзгаради. Бошқаларни назарга илмай қўяди. Бошлиқ бўлишга ҳарис бўла бошлайди.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам бундайлар ҳакида шундай деб марҳамат қиласидилар:

“Аллоҳ таоло менга: Бир-бирингизга нисбатан шундай кичик кўнгилли бўлингки, ҳеч бир одам бошқасига ҳаддидан ошиб зулм қиласин. Шунингдек, ҳеч бир кимса бошқасига керилиб,

манманлик қилмасин”, -деб ваҳий қилди” (Муслим, “Жаннат”, 64).

Шунинг учун ҳақиқий етук хизмат инсони фоний борлиқдан ажралган ҳолда ўзини хизмат карвонининг энг охирида деб билган қўнгил эгасидир.

6. Хизмат қилинаётган кишини яхши таниш

Яратилганлар ичida энг азиз, энг муҳими бўлган инсонга ҳурмат-эҳтиром билан муносабатда бўлинади. Зеро, инсоннинг қалби назаргоҳи илоҳийдир.

Шунинг учун инсонга қилинадиган хизматларда ҳассос муомала лозимки, хизматнинг самараси ва ажри жиҳатидан энг муҳимдир. Қўполник билан дил оғритиб қилинган хизматдан ажр ҳосил бўлмагани каби, ҳаттоки гуноҳкор бўлишига олиб келиши мумкин. Чунки қўнгилни синдириш ашёни синдиришга ўхшамайди. Синган нарсани ўнглаш мумкин, аммо қўнгилники қийин иш. Бузиш, йиқитиш, синдириш осон, тиклаш эса мушкул. Шундай улуғ инсонларнинг сўзи бор:

“Ўзини билган шу уч қисмдир:

1. Аллоҳнинг куч-қудратига мафтун бўлиб,
шамолни ҳам хафа қилмаганлар.

2. Ислом ва сифатларини ҳам сўзлашдан ҳаё
қиласидиган даражада йўқликни ҳис қилганлар.

3. Аллоҳнинг бандаларини хор-факир кўр-
масдан, етук тавозеъ билан тура оладиган, яратил-
ганларга Аллоҳнинг шафқату марҳамати билан
қарай олганлар.

Йиқитмоқ одамларга,
Тиклаш каби қиймат берарми?
Аммо сен кўрсатавер
Мана бу Қубба дея,
Икки йиқилар Сулаймония.

***

Аммо кел кўтарайлик
Пойдеворин у замон,
Бир Сулаймон яна лозим
Янгидан битта Синон.

Мөхмәд Ақиғ Әрсой

Хизматларда хизмат қилинаётганни яхши
таниш ҳам ниҳоятда аҳамиятлидир.

Ўз вақтида бой бўлиб, тақдир тақазоси билан
камбағалликка учраган, аҳволини айтишга ҳаё
қилган одам билан эҳтиёжларини бемалол айтиб

сўрашга ўрганиб қолган одамга қилинган хизмат бир хил бўлмайди.

Шу мақсадда ҳар бир мусулмон одам пайғамбарлардаги фатонат (қалбга боғлиқ ақл, фаросат ва қалб кўзи очиклик) сифатидан насиба олиб, ақл неъматидан унумли фойдаланиши керак.

Кимга нимани, қайси вақтда, қаерда ва қандай гапиришни, қандай муомала қилиш кераклигини билиши лозим. Масалан, Жаъфар ибн Абу Толиб розияллоҳу анхұнинг Ҳабашистон қироли Нажошийга ислом ҳақида маълумот берар экан, қўллаган нозик услуби ниҳоятда ибратлидир.

Насроний Нажоший Қуръондан бир нечта оят ўқишини сўраганида у инкор қилувчиларга танбех бўлган “Кафирун” сурасини эмас, ҳазрати Исонинг онаси ҳурмат билан тилга олинган “Марям” сурасидан ўқиб берди. Ўқилган оятлардан ниҳоятда таъсирланган Нажоший қўлидаги таёқ билан ерни чизди ва: “Бизнинг динимиз билан сизнинг динингиз бир-бирига шунчалик яқин эмиш!” -деди.

Бир муддатдан кейин эса у ислом билан шарафланди.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам хизмат омонатини ўз аҳлига бериш учун муҳаббатини яхши танир эди. Масалан, қўшинга қўмондон

бўла оладиган саҳобани элчи сифатида жўнатмагани каби; илм, таблиғ учун қобилиятли бўлган асҳоби суфғани ҳам қўмандон қилмас эдилар.

Ўз навбатида, таълим-тарбияга алоқадор шундай сўзлар борки, уларни эслатиш фойдадан ҳоли бўлмайди. Энг қийин иш – инсон тарбиясидир. Зеро, тарбия қилинмаган нафс инсонни доимо ёмонликка чақириб туради. Аллоҳ таоло инсон табиатига фожирлик, фосиқлик, тақво ва парҳезгорликни жо этган. Кичикликданоқ уларнинг барча намоён бўла бошлайди. Инсон саодати гуноҳлар йўлини тўсиб, тақвони кучайтириш орқали юзага чиқади. Бунинг йўли эса тарбиядир. Аммо энг ваҳший ҳайвонни тарбиялаш ўз нафсиға кул бўлган инсонни тарбиялашдан осонроқдир. Шунинг учун ҳам инсонларни тарбиялаш пайғамбарларнинг касбидир.

Тарбиячи ҳиссиётли ва кучли туйғуларга эга бўлиши керак. Чунки устоз ўз талабаси билан алоқа боғлар экан, унинг туйғуларини қадрлаши, англаши, унинг ҳолатига қараб муомала қилиши лозим. Бу доктор билан бемор ўртасидаги алоқага ўхшайди. Унутмаслик керакки, кимнингдир муаммосини сиз еча олсангиз, ўша инсон сизга хайриҳоҳдир. Инсонларнинг истеъдодлари бир-бираидан фарқли бўлган каби, заиф томонлари ҳам ҳар хилдир. Шу сабабли тарбиячининг руҳшунос

каби муомала қилиши мақсадга мувофиқ. Бирорга фойдали бўлган бир сўз ёки муносабат бошқасига зарар етказиши мумкин. Шунинг учун хулқ-автори муносиб бўлган тарбиячиларни танлашимиз керак. Қаттиқ бир жисмни букишда қўполлик қилинса, синиб қолгани каби, ахлоқсиз бирор инсонни бу иллатдан қутқаришда шошилмаслик лозим.

Шунинглек, бирор инсонни тарбиялаш учун энг аввал унинг қобилиятларини сабр ва синчковлик билан ўрганиб чиқиш керак. Тарбия берувчи талабасининг хулқ-автор ва истеъдодини қўлидаги тасбех доналаридек яхши билса ва шунга муносиб равища тарбияласа, тезда ўз мақсадига эришади. Масалан, шоирликка истеъдоди бўлган одамни инсон руҳининг теранликларига йўналтириш фойда беради. Бошқарувчиликка истеъдоди бор одам эса ҳар бир ишни ўз аҳлига бериш керак, деган набавий суннатга мувофиқ равища адолат билан иш юритишга ўргатилиди. Жамият учун зарур бўлган бошқа истеъдод эгалари билан ҳам ҳар бирининг таълим-тарбиясига алоҳида ёндашувни тақозо этади.

Тарбия хизматлари инсоннинг бадани, руҳи, ақли ва қалби орасидаги ҳассос ўлчовга эътибор бериб режалаштирилиши лозим. Инсоннинг фақатгина ақлига хитоб қилинса, манфаат,

мақом, ҳою ҳаваслар кучайиб, руҳий камолотга эришишга бепарволик қилинади. Ундей тарбия билан етиштирилган инсон бойлик, шону шухрат, шаҳватнинг қулига айланиб қолиши мумкин. Ақл билан бирликда унинг қалби ҳам тарбияланса, табиатида бор бўлган ҳусусиятларни Аллоҳ йўлига йўналтириш осонлашади. Одам шунга эътибор бериши керакки, қалба кириб бормаган билим ирфонга айланмайди. Ирфондан маҳрум билим эса эгасини адашишга олиб бориши мумкин. Маънавий туйғулар ва фазилатлар билан қуролланмаган инсон давомли равишда ёмонликка буюрадиган нафсининг ихиёрига ташлаб қўйилган бўлади.

7. Мўътадилликни муҳофаза қилиш

Ҳар бир ишда бўлгани каби, хизматда ҳам мўътадилликка риоя қилиш энг муҳим нарсадир. Хизмат аҳлининг бола-чақасини, ота-онасини ва ризқини, касби корини бир тарафга ташлаб қўйиши нотўғри бўлгани каби, буларни баҳона қилиб хизматдан узоқлашиш ҳам тўғри эмасдир. Аллоҳ таоло бандаларига мўътадилликни тавсия қиласди: “Шунингдек, сизларни одамлар устидан гувоҳ бўлишингиз ва Пайғамбар сизларнинг устингиздан гувоҳ бўлиши учун ўрта миллат қилдик. Сен аввал юзланган қиблани фақат ортга бурилиб кетадиганлар киму Пайғамбарга

эргашувчилар ким эканини билиш учунгина қилғанмиз. Гарчи бу иш Аллоҳ ҳидоятга солгандардан бошқаларга оғир бўлса ҳам. Аллоҳ иймонингизни зое қилмас. Албатта, Аллоҳ одамларга меҳрибон ва раҳимлидир” (“Бақара” сураси, 143-оят).

Ҳадиси шарифда эса шундай дейилади:

“Ишларнинг яхшиси мўътадил бўлганидир”
(Балҳақий, “Шуабул имом”, V 261).

Яна бир ҳадиси шарифда:

“Қай бирингиз одамларга намоз ўқиб берса, енгил ўтказсин. Албатта, уларнинг ичидан заифи, каттаси ва ҳожатлиси бор. Қачон ўзи намоз ўқиса, хоҳлаганича чўзсин”, дейилади (Бухорий, “Илм”, 28).

Бу оят ва ҳадислардан хулоса қилиш мумкинки, дунёвий ва ухровий ҳар бир ишда мўътадилликни муҳофаза қилиш Аллоҳ ва Расули қўйган бир ўлчовдир. Бу ўлчовга риоя қилинган тақдирда, ёлғиз ёки жамоат бўлса ҳам, ижтимоий ҳузур, сокинлик ва интизомнинг юзага чиқиши ҳақиқатдир. Шунинг учун хизмат аҳли ўлчов инсони бўлиши керак. Масалан, бир воиз аzon айтилиши билан ваъзини тугатиши лозим. Бутун жамоатнинг ҳиссиётини эътиборга олиб, уларнинг ибодат ҳузурига тўсик бўлмаслиги керак. Зоро, вақти зиқ бўлган одамларнинг, ҳусусан, миршаб биродар-

ларимизнинг ҳолатларини кўз ўнтига келтирмоғи керак. Шу нуқтаи назардан хизмат инсони кўнгли ва ақли басират нури билан порлаган, теран фаросатли бўлиши керак. Мұхаббатида, нафратида, илтифотида, танқидида, мақтоворида ва ёмонлашида ўлчовни унутмасдан, ўрта йўл устида туриши лозим.

Шунингдек, хизмат аҳли самимий, кибрсиз, тавозели ва ўзини хор қилмайдиган бўлиши керак. Хизмат аҳлининг қўл остида бўлган кишиларга нисбатан меҳрибон, одил ва инсофли бўлиши, қилолмайдиган ҳеч бир вазифани юкламаслиги, ҳар кимга куч-имкониятига қараб иш буюриши лозим. Адолатни кўзлаган ҳолда ҳар ким билан иқтидорига яраша муомалада бўлиш керакки, барчани бир хил кўриш тўғри эмасдир. Бу ҳақда оятда шундай дейилади: **“Улар орада сарсондирлар. На анавиларга қўшила оладирлар ва на манавиларга қўшила оладирлар. Аллоҳ кимни йўлдан адаштиrsa, ҳаргиз унга йўл топа олмассан”** (“Нисо” сураси, 143-оят).

Мўътадилликка риоя қилиш бошқарувчиликда, айниқса, муҳимдир. Бу иш бошқарувчининг қобилиятини ва фаросатини кўрсатади. Мисрда волийлик вазифасини мувваффақият билан бажараётган Амр бин Ос розияллоҳу анхудан бу зафарининг сабаби сўралганида, шундай жавоб берди:

“Атрофимдаги ҳар битта одам билан орамизда бир ип бордек ҳис қиласман. Бу ип узилиш даражасига яқинлашгач, уни бир оз бўшатаман, бўшаброқ кетганини ҳис қилганимда эса тортиб қўяман. Шундай қилиб, барча инсонлар билан алоқаларимда мувозанат ичида давом эттираман”.

Тартибсизлик номи билан зулм қилиш, албатта, тўғри эмас, аммо пала-партишлик ҳам тўғри эмас, чунки бу мол, хизмат ва вақт исрофига сабаб бўлади. Исроф эса фалокат чақирувчидир.

Андалус фотихи Ториқ ибн Зиёд Испанияга кирап экан, устида ямоқ кийимлари бор эди. Лекин қўнгил ва руҳининг шиҷоати ҳамда эришган зафарлари кўзларни қамаштиради. Натижада унинг бу ахволи ёрқин бир маданиятга восита бўлди.

Андалуснинг тарихдан ўчишида эса хукмдор Абдуллоҳ Сағир мағлуб бўлиб ватанини ташлаб чиқиб кетар экан, отининг эгарлари ва жиҳозлари соғ олтиндан эди. Демак, муваффақият ва имконларда мўътадилликни йўқотиб, исроф бошланган ерда йўқ бўлиш ҳам бошланади. Бундан кейини чораси топилмайдиган пушаймонликдир. Абдуллоҳ Сағир онаси билан давлатидан узоқлашар чоғида Подил тепасида туриб охирги марта Форнотага қаради, оловлар ичида ёнган бир инжу каби Ислом санъатининг обидаси бўлган Алҳамро

саройини томоша қилиб туриб беихтиёр қичқириб-қичқириб йиглай бошлади. Унинг бу ҳолини кузатиб турган онаси қошларини чимириб, ушбу тарихий сўзларни сўзлади:

“Йигла, эй ғофил, йигла! Эркаклар каби мудофаа қилолмаганинг шу муборак юртинг учун энди хотинлар каби йигла!...”

Мазкур ҳодиса сабабли ушбу тепалик ”Арабнинг сўнгги охи” ёки ”Арабнинг оҳ тепаси” маъносидаги ном билан эсланадиган бўлди.

Бу ибратли тарихий ҳақиқатдан келиб чиқадиган хулоса шуки, муносиб сақланмаган омонатлар исроф қилингандир, исроф қилинган омонатлар эса зое қилингандек.

Дарҳақиқат, Андалус давлати йиқилгандан сўнгра фақатгина Испания тупроқлари қўлдан бой берилмади, балки ислом маданиятининг ёрқин дурдоналари бўлган қанчадан-қанча асарлар ҳам йўқ қилинди, бир миллион нусхага яқин қўлёзмалар ёқилиб, кул бўлди. Шунинг учун хизмат инсони устидаги омонатларни муносиб тарзда сақлаши керак. Ўз шахсий мол ва мулкини исрофдан қанчалик асраб-авайласа, унга омонат топширилган умумий мол-мулк, таълим ва хизматларда ҳам исрофдан ниҳоятда сақланиши керак. Исрофни фақатгина қўлимиздаги мол-мулкни ноўрин

қўллаш дебгина тушунмаслигимиз керак. Ояти каримада айтилган:

“Аллоҳ исроф қилгувчиларни севмас”
 (“Аъроф” сураси 31-оят). Бу танбехни ҳаётимизнинг ҳамма саҳифаларида тушунишимиз керак.

Ўз вазифасининг аҳамиятини ҳис қилган ҳар бир муаллим асло талабасининг вақтини ва қучини исроф қилмайди ва қилмаслиги керак. Билишимиз лозимки, умримизни бехуда ўтказиш ҳам исрофдир. Кўлимиздаги омонатларни муҳофаза қилмаслик – исроф. Инсон таълимида уни тўғри йўлда сабитқадам қилиб етиштираслик эса исрофларнинг энг буюидир. Шунинг учун инсоннинг таълим-тарбиясида ниҳоятда зийрак бўлиш талаб қилинади.

Исломнинг асли саодатдаги ҳолатини барпо этувчи кучли шахсиятларни етиштириш бугуннинг энг муҳим вазифалариданdir. Акс ҳолда неча миллиардлик инсоният орасидаги ҳақиқий инсонга бўлган чанқоқлик қондирилмайди...

Бугунги вазифа шу охир замонда инсонни етиштириш... Янги туғилган наслларнинг ичига тушган беҳисоб ёнгинлардан ҳеч бўлмаса бир қанча авлодларни қутқариб қолиши... Ким билади, балки қўлимизнинг узатган кишилар балки эртанинг фотихлари, Ёвузлари, Сулаймонлари, Синанлари

бўлар. Балки пири комиллар, Оқ Шамсиддинлари, Азиз Маҳмуд Худойилари бўлиши мумкин.

Бир миллион шундай доҳийлар етиштира олган тақдирда, буюк миллат бўлади ва ҳаётини давом эттира олади.

Дарҳақиқат, Усмонийлар беклиги Онадўлида қурилган энг кичкина беклик бўлишига қарамай, етиштириб чиқарган буюк шахсиятлар ёрдами билан кенгайди, улғайди ва уч қитъани ўз ичига олган буюк бир чинор бўлди...

Кейинчалик эса буюк империя бўлишига қарамасдан, дунёқарashi тор, яъни фақат шахсий манфаатига маҳлиё бўлган миллатнинг истиқболи эмас, ўз мавқеини тушунадиган, шахсияти заифлика учраган кимсаларнинг қўлида кичиклашди, заифлашди ва натижада тарихнинг баҳтсиз саҳифаларида қолди...

Вазифаси нуқтаи назаридан ҳақиқий хизмат инсони моддий ва маънавий хазина бон кабидир. Зоро, ҳамма нарсанинг эгаси Аллоҳ таолодир. Бизларга берилган зоҳирий ва ботиний нима бўлса, ҳаммаси Унинг лутфидандир. Ҳаммасининг бир куни ҳисоби бордир. У ҳисботнинг натижаси азоб бўлмаслиги учун Аллоҳ таоло бизга шундай танбеҳ бериб огоҳлантиради: “**Аллоҳга рўбарў бўлишни ёлғон деганлар, шубҳасиз, зиёнга учрадилар. Ҳаттоқи, тўсатдан қиёмат келиб**

қолганда, устларига гуноҳларини орқалаб олган ҳолларида: «У(дунё)да қилган камчили-кларимизга ҳасрат-надоматлар бўлсин», дерлар. Улар орқалаган нарса қандай ёмон-а!” (“Анъом” сураси, 31-оят), “Эй Одам болалари, ҳар бир ибодат чогида ўз зийнатингизни олинг. Еб-ичинг ва исроф қилманг. Чунки У исроф қилувчиларни севмас” (“Аъроф” сураси, 31-оят), “Албатта, исрофчилар шайтонларнинг биродарлари бўлғанлар. Шайтон эса, Роббига ўта ношукр бўлғандир” (“Исрө” сураси, 27-оят).

Исрө – нафсимиз кўйида сарфлаганларимиз, ўринсиз моддий-маънавий ишлатганларимиздир. Аммо Аллоҳ учун қилинган сарфлар исроф эмасдир. “Сендан хамр ва қимор ҳақида сўрарлар. Сен: «Иккисида катта гуноҳ ва кишилар учун манфаат бор ва гуноҳлари нафларидан каттадир», деб айт. Ва сендан нимани нафақа қилишни сўрарлар. Сен: «Ортиқчасини», деб айт. Аллоҳ шундоқ қилиб сизга Ўз оятларини баён қиласди. Шоядки, тафаккур қилсангиз” (“Бакара” сураси 210-оят).

Хуллас, энг яхшиси мўътадилликни қўлдан чиқармаслиқдир. Моддий ва маънавий омонатлар ва хизматларда ўлчовни, мувозанатни, мўътадилликни қўлдан чиқармаслик лозим. Исрофдан ниҳоятда сақланиш керак. Мўътадилликни

бузадиган энг мұхим сабаблардан бири, ғазаблан-маслиkdir. Ғазбланиш ожизлик, ақл үлчови-дан ташқарига чиқиши, заифлик ва лаёқатсизлик, нафсга әрк беришdir. Шунинг учун хизмат аҳли ғазабини юта оладиган бўлиши керак.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам бир куни саҳобаларига:

“Сизлар кимни паҳлавон деб атайсиз?” - деб сўрадилар.

Саҳобалар: “Ҳеч ким курашиб енга олмаган одамни”, - дейишгач, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам: “Йўқ! Ҳақиқий паҳлавон – ғазаби келганда нафсига ҳоким бўла олган кишидир”, - дедилар.

Дарҳақиқат, сўнги пушаймонликка сабаб бўлган аксарият қарорлар ғазаб вақтида берилган қарорлардир.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам: “Ҳеч ким икки одам орасида ғазабланган ҳолда ҳукм бермасин”, - дедилар (Муслим, “Ақдия”, 16). Насиҳат сўраган бир саҳобага эса пешма-пеш: “Ғазаблан-ма!” - дедилар (Бухорий, “Адаб”, 76).

Инсоннинг ҳар хил ҳолатлари бор – гоҳида кувноқ, гоҳида дарғазаб бўлади. Бирор ноҳақлик юз бермасин, деса жаҳли чиққан вақтида қарор қабул қилмасин. Ғазбланиб турган одам

Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васалламнинг тавсиясига биноан турган бўлса ўтиурсин, ўтирган бўлса ёнбошласин, шунда ҳам тинчланмаса, таҳорат олсин. Ўзини тутиб, тинчланиб олганидан кейингина қарор қабул қилсин. Зоро, ўпкаланиш вақтида мувозанат бузилади, фикрлаши сустлашади. Инсон ҳақларига риоя қилинмайди.

Хизмат аҳли ҳар доим мувозанатни, назоратни, фаҳму фаросатни қўлдан чиқармаслиги керак. Айниқса, тарбия хизматларида одамлар орасида ўзининг руҳий ҳолатига қатъий аҳамият қаратиши муҳим. Масалан, руҳий ҳолати яхши бўлмаган учувчига учишга рухсат берилмаганидек, кайфияти ёмон, ғазабланган ҳолдаги муаллимнинг ҳам дарсга киришига имкон берилмаслиги, аввал ўзини босиб олиши, тинчланиши керак. Сабоқ вақтида панд-насиҳатлар сокинлик билан айтилиши зарур. Дилни оғритиб қўйишдан сақланиш муаллимнинг бурчидир. Бақир-чақир, озорлар заифлик кўринишлари бўлиб, ҳеч кимга, айниқса устозларга ярашмайди. **«Юришингда мўътадил бўл ва овозингни пасайтири. Чунки овозларнинг энг ёмони эшакнинг овозидир»** (“Лукмон” сураси, 19-оят), дея Аллоҳ таоло қандай сўзлаш кераклигидан сабоқ бермоқда. Бир кишида номаъқул иш кўрилганда ранжимай, мулойимлик билан алоҳида ҳолатда айтиш керак.

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам:

“Менга нима бўлдики сизларни шундай кўра-
япман”, - деб, беозор танбех берганлар.

Мана шундай етук ахлоқ ичида етишган одамлар халқнинг энг паст табақасидан давлат бошлиғига қадар етиб бордилар. Шайх Адабали ҳазратларининг Усмон Ғозийга ва барча давлат хизматчилариға, ҳар бир бошқарувчи шахсга қара-
та шундай ибратли насиҳат қилди:

“Эй ўғил! Бексан! Бундан сўнгра ғазабланиш
бизга, босиқлик сенга...

Зўравонлик бизга, кўнгил олиш сенга...

Айблаш бизга, чидаш сенга...

Ожизлик, хато бизга, хуш кўриш сенга...

Муросасизликлар, тўқнашувлар бизга, адолат
сенга...

Ёмон сўз, бепошна оғиз, ноҳақлик бизга;
кечириш сенга...

Эй ўғил!

Бундан сўнг бўлиш (парчалаш) бизга, бутун-
лаштириш сенга...

Тамбаллик бизга, огоҳлантириш, ғайратлан-
тириш сенга...”

Мана шу насиҳатлар хизмат аҳлининг ёдидан чиқармайдиган ўлчовлариdir.

8. Қуръони карим таълими билан боғлиқ хизматларга биринчи даражада аҳамият бериш

Инсониятга ҳидоят раҳбари бўлган Қуръони карим Аллоҳ таолонинг биз бандаларига жўнатган омонатидир. Бу омонатни ўзимиздан бошлаб, Аллоҳнинг бандаларига етказиш энг муҳим хизматларнинг бошидадир. Ҳадиси шарифда:

“Сизнинг энг хайрлигинги Қуръони каримни ўрганиб ва ўргатганингиздир”, - дейилган (Бухорий, “Фазоилул Қуръон”, 21).

Бир инсонга қилинадиган энг катта хизмат Унинг абадий порлок келажакни қўлга киритишига ёрдам беришдир. Бунинг йўли эса қуръоний туйғулар билан ахлоқланишдир.

Қуръон изтиробли руҳларга, хориган кўнгилларга шифо ва тасалли берувчи илоҳий ҳикматлар манбаидир. Қуръони каримда: “**Эй одамлар! Сизга ўз Роббингиздан мавъиза, қўксингиздаги нарсага шифо, мўминларга ҳидоят ва раҳмат келди**” (“Юнус” сураси, 57-оят), дейилиши бежиз эмас. Қуръони карим қиёматга қадар бутун инсониятнинг эҳтиёжларини қондира оладиган раҳбар

ва ҳидоятдир... “Шубҳасиз, бу Қуръон энг түғри йўлга олиб боради: солиҳ амаллар қилган мўъминларга ўзлари учун буюк бир мукофот борлигининг хушхабарини беради”.

Қуръони карим раҳбарлиги қиёматга қадар давом этадиган китоб бўлганидан, Унинг сояси остидаги ҳар бир мўъмин ўлимни келгунига қадар у кўрсатган йўлда яшашга ҳаракат қилиши керак. Қуръон раҳбарлигига содик қолиб, бу улуғ омонатни инсониятнинг ҳидояти ва ҳузурига восита сифатида келажак наслларга етказишни ўзига вазифа деб билиши керак. Бу вазифанинг нақадар улуғ эканини Асли саодатда бўлиб ўтган қуйидаги ҳодиса баён баён қиласи.

Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам талабарига биноан Рол, Заквон, Усая ва Банилиҳён қабилаларига ансорийлардан қорилар деб аталган етмишга қадар муаллимни жўнатган эдилар. Булар Бирримаъуна деб номланган ерга боргандарида, бу қабилаларнинг аҳолиси хиёнатга қўл уриб, уларни шаҳид қилдилар. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга бу хабар етиб келгач тўлиқ бир ой у қотилларни баддуо қилдилар. Ўзини Тоифда тошбўрон қилганларни ҳам баддуо қилмаган раҳмат ва шафқат пайғамбарининг Қуръон ҳофизларига қилинган хиёнатга қарши дуоибад қилишлари Қуръон хизматига тўсқинлик қилиш-

нинг ниҳоятда оғир гуноҳ эканлигини англата-ди. Шунингдек, Қуръон хизматкорлигини ихлос билан адо этиш Аллоҳ Расулининг назаридаги шарафли иш эканига ҳам очиқ-ойдин далил-дир. Пайғамбаримиз саллаллоҳу алайҳи васал-ламнинг Қуръони каримга бўлган эътиборлари У зотнинг маънавий тарбиялари остида камолга етган саҳобаларнинг ҳам кўнгил дунёсида Қуръон муҳаббатининг чукур ўрнашишига хизмат қилди.

Зотирриқо жангига саҳобалардан Аммор ибн Ёсир билан Аббод ибн Бишр розияллоҳу анху Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам-нинг хузурларига келиб, кўнгилли ҳолда тунги навбатда туришларини айтишди. Талаблари қабул бўлгач, Аммор дам олди, Аббод навбатда турди. У намоз ўқирди, ана шу лаҳзаларда яширинча яқинлашган бир мушрик унга ўқ отди. Аббод ўқни чиқариб намозда давом этди. Иккинчи ва учинчи ўқлар теккач, ўқларни чиқариб, саждасини қилиб кейин Амморни уйғотди. “Тур, мен яраландим”, деди. Қоровулларнинг икки киши эканини пай-қаган мушрик қочиб кетди. Қон ичидаги биродарини кўриб: “Субҳаналлоҳ, биринчи ўқдаёқ мени уйғотсанг бўларди”, деди. Аббод эса намозга ва Қуръонга бўлган муҳаббатини баён қилиб шундай деди:

“Эндигина биринчи сурани бошлаган эдим, уни тугатмай намозни бузишни истамадим. Ўқлар пайдар-пай келгандан кейин саждамни қилиб, сени уйғотдим. Аллоҳга қасамки, агар қўриқчилигимни йўқотаман, демаганимда, сурани ярмида қолдириш, намозимни бузишдан кўра ўлимни танлаган бўлардим”.

Куръони каримга бўлган ҳурмат, иштиёқ ва муҳаббат кўнгилларни тирилтирас экан, унга нисбатан бепарволик ва ҳурматсизлик қалбни қорайтирадиган гуноҳлардан биридир. Зоро, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламга умматнинг гуноҳи кўрсатилганда, энг буюк гуноҳ ўрганилган Куръонни унутиш эканини кўрдилар (Абу Довуд).

Шунинг учун ҳам ўзимиз ва авлодларимиз билан Куръонни ўрганиб, унга амал қиласлий, доимо Куръоннинг файзу баракаси билан яшайлий, акс ҳолда энг оғир гуноҳкорлардан бири бўлиб қолишимиш ҳеч гапмас. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам: “Умматимнинг устига шундай замонлар келадики, қорилар қўпаяди, фақиҳлар озаяди, илм сугуриб олинади... Кейинроқ яна шундай бир замон келадики, инсонларнинг ўқиганлари бўғизларидан пастга тушмайди” (Ҳоким, “Мустадрок”, IV, 504).

Аллоҳ таоло ояти каримада: “**Албатта, осмонлару ернинг яратилишида ва кеча-кун-**

дузнинг алмашинишида ақл эгалари учун белгилар бор. Аллоҳни тик турган, ўтирган ва ёнбошлаган ҳолларида эслайдиган, осмонлару ернинг яратилишини тафаккур қиласидиганлар: «Роббимиз, буни бекорга яратганинг йўқ, Ўзинг поксан, бизни ўт азобидан сақлагин» (“Оли Имрон” сураси, 190-191-оятлар), дея марҳамат киласиди. Ушбу ояти карималар хақида Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам:

“Аллоҳга қасамки, бу оқшом менга шундай оятлар нозил қилиндики, уларни ўқиб, улар ҳақда тафаккур қилмаганларнинг ҳолига вой бўлсин”, - деганлар (Ибн Ҳиббон, “Сахих”, 2. 386).

Бошқа бир ривоятда эса:

“Оғизларидагини гапириб, У ҳақда тафаккур қилмаганларнинг ҳолига вой!...” - дедилар (Ибни Ҳиббон, “Сахих”, 2. 386).

Демак, Қуръон таълими унинг буюк маънолар оламидан тафаккур қилиш билан улуш олиш орқали камолотга етишади. Акс ҳолда тафаккурдан узоқ ва шуурсиз мутолаалар, ҳадиси шарифда келтирилганидек, “бўғиздан пастга тушмайди”, яъни қулнинг кўнгил оламига ҳеч қандай фойдаси бўлмайди.

Ҳақ ва ҳақиқат йўлидаги энг муҳим восита – Қуръони карим хизматидаги ғайратлардир. Бугун-

ги замонимизда умматни Қуръони каримга боғлиқ хизматларни ривожлантириш орқали ўз асл ҳолига қайтариш мумкин. Аллоҳ таолонинг ўз нурини тўлиқ қилиш ҳақидаги ваъдасини инсонларнинг қўли билан юзага чиқаришига таянадиган бўлсак, барчамиз ушбу ваъданинг рўёбга чиқиши йўлида фидокорлик билан ҳаракатланишимиз лозим. Акс ҳолда бу хизматларда бепарволик қилганлар масъул бўладилар.

Аллоҳ Расулининг ёнида барча сафарларда иштирок этиб, фақатгина Табук ғазотида қатнаша олмаган ўша уч кишига келган илоҳий жазо юқоридаги сўзларимизга мисол бўлади. Бундай ҳолатларда жазоланишдан қутилиш учун иймон ва исломнинг ғалабаси учун курашиш, шахсий ва дунёвий ишлардаги фидокорлик билан ўлчаб бўлмайдиган ҳимматга эга бўлиш талаб қилинади. Зоро бу шонли иймон хизматидан насибадор бўлишдек шарафлироқ яна нима бор? Шу билан биргаликда, ғайрат кўрсатмасдан, фақатгина илоҳий ёрдам келишини қутиш ислом руҳиятига зиддир.

Инсонлар селда оқиб кетаётган хасу ҳашаклар сингари замоннинг ялтирилтур матоҳлари ортидан эргашиб, дунёю охиратини унутаётган бир вақтда иймонимизни бус-бутун сақлаб қолишимиз учун куфр, динсизлик, айшу ишрат, фахш

ва бошқа балолар селидан бирор томчининг эгни-
мизга сачрамаслиги учун ўзимиз, яқинларимиз,
оила аъзоларимиз билан Қуръони каримни ўрга-
нишимиз, унинг нури, файзи, баракасидан наси-
бадор бўлишимиз керак.

Қуръон нуридан узоқ бўлганлар зулмат йўлов-
чиларидир. Қуръон доимо ҳамроҳимиз бўлиши,
ҳар бир одимимизда унинг буйруқ ва қайтариқла-
рига риоя этишимиз, унинг асосида хулқланиши-
миз лозим. Бунга тескари иш тутсак, буюк йўқо-
тишга учраймиз. Буни абадий порлоқ келажакни
ўткинчи лаззатларга алмашиш, десак ҳам бўлади.

Қуръонга бўлган эҳтиёжимизни ҳеч қачон
унутмаслигимиз керак. Айниқса кичик ёшдаги
болаларимизда Қуръони карим ва диний билим-
ларга эҳтиёж катта бўлади. Коинотнинг энг
шарафлиси бўлган инсон наслини маънавий туй-
ғулар ва Қуръон нуридан бенасиб бўлиши жуда
ачинарли ҳолатdir. Шу боисдан ота-она фарзанд
тарбиясида фақатгина унинг еб-ичиши ва кийини-
шига эмас, балки руҳий озуқлар билан келажакка
тайёргарлик кўришига ҳам эътибор қаратишла-
ри лозим. Бироқ диний билим фақатгина оилада
берилмайди. Дунёвий билимларни мактабларда
малакали ўқитувчилардан олганлари каби, диний
билимларни ҳам ўз аҳлидан олишлари лозим.
Зоро, теварак-атроф болаларни чалғитувчи нар-

саларга тўла бўлган бугунги кунда Куръон муалифларининг ҳам зиммасига жуда оғир ва улкан масъулият юкланмоқда. Бунда энг аввало ўқувчининг қўнгли устозининг муҳаббати билан тўла бўлишига эришиш лозим. Бунинг учун эса устоз болаларга алиф, бо дея ҳарфларни ўргатишдан аввал митти юракларга Аллоҳ ва Расулуллоҳнинг муҳаббатини жо этмоғи керак. Исломнинг бор назокат, зарофати ва гўзалликлари мурғак қалбларга нақш сингари муҳрлансин.

Аллоҳ қаломининг таълими илоҳий ҳитобни тингловчиси бўла олиш ҳаяжони билан бошланиши керак. Шундай қилиб, митти юраклар алиф-бонинг бошқа ҳарфлардан фаркини билиб, ҳаёти давомида ҳурмат-эҳтиромда бўладилар. Қалбдан бу азиз китобнинг маъноларига ошно бўлиб, илоҳий сирларнинг нуроний хазинасига айланадилар.

Бегуноҳ қўнгиллар Аллоҳ таоло, Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам ва Куръони карим муҳаббати ҳамда руҳонияти билан тўлган вақтда ибодатлар ҳам завқ, ҳам ҳушу билан камолот сари юксакликка йўл олади. Қалбларидаги иймонлари қувватлангани учун қўнгил дунёлари ҳам бойиб боради. Куръони каримни ўзгача лаззат билан тиловат қиласидилар. Буйруқ ва қайтариқларига эътиборли бўладилар. Куръон ва Пайғамбар

ахлоқи билан хулқланадилар. Бундай авлодга эга бўлиш ҳар бир ота-онанинг энг буюк орзуси ва абадий ютуғидир. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам бу ютуқни шундай деб таърифлаганлар:

“Аллоҳ таоло Жаннатдаги солиҳ бандасининг даражасини юксалтиради. Ҳайратга тушган банда: “Эй Роббим! Бу савоблар менга қайси амалим учун берилди?” - деб сўрайди. Аллоҳ таоло: “Фарзандингни сен учун қилган истиғфори ва дуоси учун”, - дейди (Аҳмад ибн Ҳанбал 2. 4509. Ибн Можа “Адаб”. 1).

Бошқа бир ҳадиси шарифда: “Инсон ўлгач, утгадан бошқа барча амалларининг савоби узилади. Улар садақаи жория, ундан фойда олинадиган илм, орқасидан дуо қиласиган солиҳ фарзанд”, (Муслим, “Васият”, 14. Термизий, “Аҳком”, 36) дейилади.

Қуръони карим хизмати ниҳоятда эътибор ва закийлик талаб қилган қўнгил иши, Аллоҳнинг бандасига берган улуғ лутфу марҳаматидир.

9. Ўзини илм ва хулқда давомли ўнглаб бориш

Киши гўзал тарзда хизмат қўрсата олиши учун ўзини мунтазам равишда ҳам илм, ҳам ахлоқ жиҳатдан такомиллаштириб бориши керак. Етарлича билим ва тажрибага эга бўлмаган, ахлоқи,

маънавиятини такомиллаштирумаган ҳамда ўз ишининг аҳли бўлмаган киши хизматини мукаммал тарзда бажара олмайди. Бошқа томондан қараганда, такомиллашиш ва ўзгариш – Аллоҳ қўйган илоҳий қонуниятдир. Ҳаёт ўзгаришларига мослашолмаган ҳар битта борлик тарих саҳифала-ридан ўчирилиш ва йўқолишга маҳкумдир. Хизмат аҳли ҳам бу илоҳий қонуниятга риоя қилиб, ўзини комиллаштириб боришни вазифа деб билиши керак. Дин, қилиниши зарурроқ бўлган бир хизмат, бугунги кунда аҳамиятини йўқота олиши мумкин бўлгани каби хизматнинг бажариш кайфияти ҳам фарқли бўлиши мумкиндир. Буларни фарқлай олиш хизмат аҳлининг давомли ўз илмини, билимини, маънавиятини етуклаштирган тақдирдагини мумкиндир. Мавлоно Румийнинг қуидаги сатрлари айтиладиган гапни ҳам доимо янги бир услуг билан айтиш лозимлигини баён қиласди:

“Тунга оид қанча сўз бўлса,
Тун билан баробар кетдилар сўзим.
Энди янги кун, ундей бўлса
Янги сўзлар сўзламоқ лозим”.

Ҳазрати Али розияллоҳу анху: “Болаларингизни ўз замонингиз эмас, улар яшайдиган замонни назарда тутиб етиштиринг”, - дейиш билан

яшаладиган даврнинг ҳақиқатларини эътиборга олишга ишора қилдилар.

Демак, хизмат аҳли қуидаги масалаларда ўзларининг устида ишлашга аҳамият беришлари лозим:

a) Илмий Баркамоллик

Хизмат аҳли, аввало, абадий келажагини таминалайдиган билимларга эга бўлиши керак. Нотўғри тушунчаларга тушиб қолмаслик учун ақидасини мукаммал қилиши талаб этилади.

Ибодат амалларида илохий ўлчовларга амал қилиш учун илмиҳол билимларини эгаллаши керак. Аллоҳ таолонинг розилигига мувофиқ банда бўлиш учун Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ҳаётини ҳассосият билан ўрганиб чиқиши лозим.

Инсониятга ҳидоят раҳбари, кўнгилларга шифо бўлиб тақдим қилинган Қуръони каримни қалбининг файз манбаи ҳолига келтириши керак. Уни давомли ўқиб, хукмларини ўрганиб, у билан амал қилишни ўзига вазифа сифатида белгилаб олмоғи лозим.

Хизмат аҳли ўз шахсиятини камолга етказиш билан бирга, маданиятини оширишга воси-

та бўладиган китобларни ўқишига ҳам бепарво бўлмаслиги керак. Адабий, тарихий асарларни ўқиб, мунтазам равишда билимларини ошириши, дунёқарашини кенгайтириши лозим.

Хизматда ўзига берилган Қуръони карим қиссалари, Пайғамбар ва аҳли тасаввуф насиҳатлари, Али розияллоҳу анхүнинг волийларига юборган тавсиялари ва кўнгил аҳли бўлган зотларнинг насиҳатларини вазифа қилиб вақти-вақти билан ўқиб туриши керак.

Бу мутолаалардан ташқари, илм мажлисларига қатнашиш, тақводор олимларнинг сұхбат ва мажлисларида қатнашиш имконини ҳам қўлдан чиқармаслик керак.

б) Маънавий Камолга Етишии

Хизмат қилувчи инсон хизматида давом этган муддатда маънавий юксалиши керак. Кўнгилни Роббига муносиб ҳолда бериб ихлос, одоб ва тавозе билан бандалик вазифасини мукаммал кўринишда бажаришга ғайрат қилиши лозим. Хизмат аҳли рухан юксалмаса, тараққий этолмаса хизматлар аксига айланади. Чунки фаросат эгаси бўлмаган инсон самарали хизмат қила олмайди. Аллоҳнинг ёрдами бўлмаса хизматлар самара бермайди. Шунинг учун илоҳий муҳаббат

ва ёрдамга эга бўлишимиз учун кўнгилларимизни тақво туйғуси билан такомиллаштиришга аҳамият қаратишимиз лозим. Яхши бир хизмат қилиш учун фаросат эгаси бўлишга Аллоҳнинг ёрдами билан эришиш мумкинdir. Бу Аллоҳнинг суюнган бандаси бўла олишига боғлиқdir. Бунинг йўли эса ҳадиси қудсийда баён қилинади: “...Бандам ўзига буюрилган фарзлардан ҳам севимли бир нарса билан Менга яқин бўлолмайди (яъни фарз фарз амаллар билангина яқин бўлади). Нафл ибодатлар билан яқинлашишда давом этади: ниҳоят уни яхши кўраман. Бандамни севгач, мен унинг эшитар қулоги, кўрадиган қўзи, ушлайдиган қўли ва юрадиган оёқлари бўламан. Мендан нима сўраса албата бераман. Мендан паноҳ сўраса, уни қўриқлайман” (Бухорий, “Риккок”, 38).

Қалбнинг маънавий тириклигини муҳофаза қилиб ривожланиш назаргоҳи илоҳий бўлган кўнгилнинг соғлом ҳолга келишига боғлиқdir. Бу эса қуидагиларга риоя қилиш билан бўлади.

1. Ризқ ҳалоллигига эътибор бериш.
2. Банда ва махлукот ҳаққига риоя қилиш.
3. Давомий истиғфор ва дуо қилиш.
4. Қуръони карим ўқиш ва ҳукмларига риоя қилиш.
5. Ибодатларни хушуъ билан бажариш.

6. Кечаларни бедор ўтказиш. Кечаларимиз қанчалик ёруғ бўлса, кундузимизга таъсир қилади. Саҳарлар энг қимматли онлардир.

7. Зикр билан муроқабада давом этиш.

8. Ўлимни эслаш.

9. Солиҳ ва содиқлар билан бирга бўлиб, фосиқ-фожирлардан узоқ туриш.

10. Илмига амал қилган олим ва орифлар билан бирга суҳбатида давом этиш.

11. Инфоқ аҳлидан бўлиш.

Хуллас, инсонни тарбиялаб етиштирувчи муаллим ўз кўнглини текшириб, даргоҳ ҳолига келтириши зарурдир. Кўнгил олами даргоҳ ҳолига келмаган инсонларнинг девордан фарқи йўқдир. Булар бир муддатдан сўнг йиқилиб, йўқ бўлади. Кўнгилларини инсонларга очганлар эса Мавлоно Румий ва Юнус Эмро ҳазратлари каби қиёматга-ча мактабларидағи азалий-абадий дарслари билан яшаб, давом этадилар.

в) Маслакни Такомиллаштириши

Хизмат аҳли хизматнинг эҳтиёжи бўлган билим, тажрибага эга бўлиши керак. Бунга лаёқати бўлмаса мақсадга етолмайди, аксинча зарар

келтириши ҳам мумкин. Энг гўзал ва соғлом қилинган хизматлар ҳеч қачон зое бўлмайди.

“Албатта, Биз иймон келтирган ва яхши амаллар қилғанларнинг, гўзал иш қилғанларнинг ажрини зое қилмасмиз” (“Каҳф” сураси, 30-оят).

Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи вассаллам:

“Аллоҳ таоло ўз ишини чиройли, пухта қила-диган кишини яхши кўради”, - дедилар. (Байламий, Муснат 1. 157)

Шунинг учун хизмат қилувчи хизматини энг чиройли кўринишда адо этишни ўрганиши керак. Қилаётган хизматларини эҳсон туйғулари ичida, яъни Аллоҳ кўриб тургандек қилиши илоҳий муҳаббатга васила бўлади. Хуллас, ўзимизни ҳам илм, ҳам ахлоқ жиҳатидан мунтазам равишда ўнглашимиз, зоҳирий ва ботиний хулқ-атворимизни мукаммаллаштиришимиз лозим. Иқтидорли, яхши насл, яъни илм ва ахлоқ жиҳатидан тарбияланганлар ўzlари каби етук шахсларни тарбиялаб чиқарадилар.

Буюк ва улуғ ғояларни фақат комил шахслар билан амалга ошириш мумкинлигидан, келажак авлодлар етук феъл-атворли, маҳоратли қўлларда тарбияланиши лозим. Дарҳақиқат, бир жамиятда омонатларни елкасига оладиган ишончли инсон

бўлса, ушбу жамиятнинг аъзоларини чўққиларга етказиш осон. Бундай етук сифатли шахслар бўлмаса, бу жамиятда инсон инқирози бошланади. Бошсиз тана тик тура олмаганидек, етук инсонларсиз юксалиш мумкин эмас. Шунинг учун энг муҳим масала улуғ характерли ва комил хусусиятларга эга инсонлар етиширишдан иборатдир. Куйидаги ривоят ҳам бунга ёрқин мисол бўлади:

Бир куни ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу дўстлари билан ўтирган эди. Улардан ҳар ким ўз орзу-истакларини айтишни сўради. У ердагилардан баъзилари: “Мана шу хона тўла пулим бўлса Аллоҳ йўлида инфоқ қилсам” - деб ниятини баён қилди.

Яна бири: “Уй тўла гавҳарларим бўлса, уларни Аллоҳ йўлида сарф қилсам”, - деб орзу қилди.

Ҳазрати Умар: “Янада кўпроғини орзуланг!”
– дегач, улар:

“Аллоҳ таолодан бундан бошқа нима ҳам сўрай оламизки?!?” - дедилар.

Шунда ҳазрати Умар розияллоҳу анҳу:

“Мен эса мана шу уй тўла Абу Убайда ибн Жарроҳ, Муоз ибн Жабал ва Ҳузайфа ибн Ямон каби одамлар бўлишини ва уларни Аллоҳнинг тоати учун омил қилишни орзу қилар эдим”, - дедилар (Бухорий, “Тарих ас сағр”, 1. 54).

10. Мағлубиятларни ўз нафсидан, муваффақиятларни эса Аллоҳдан деб билиш

Аллоҳ учун қилинган хизматларга менлигни аралаштираслик мухимдир. Хизмат аҳлининг энг кўп эътибор берадигани муваффақиятни ўзидан эмас, Роббидан деб билишдир. Аллоҳ таоло Бадр жангидаги зафар ҳақида: “**Уларни сиз ўлдирмадингиз, балки Аллоҳ ўлдирди. Отган пайтингда, сен отмадинг, балки Аллоҳ отди. Ва мўминларни гўзал синов ила синаш учун (шундай қилди). Албатта, Аллоҳ эшитгувчи ва билгувчи зотдир**” (“Анфол” сураси, 17-оят) деб ҳақиқий Фоил Ўзи эканини баён этди. Бу ҳақиқатни яна бир мисолда кўришимиз мумкин:

Ҳазрати Мусонинг мўъжизалари олдида Фиръавн чорасиз қолди. Бу ҳолдан кутилиш учун энг уста сеҳргарларни чақиртириб:

“Мусо устидан ғолиб кела оласизми?” деб сўради. Сеҳргарларнинг бошлиғи шундай деди:

“Бу ишни ер юзида биздан ҳам яхши биладиган кимса йўқ! Яъни, осмондан сеҳримизни бузувчи бир куч тушмагунча уни, албатта, енгамиз, биз янада кучли, янада қувватлимиз!”

Мусобақанинг байрам куни ўтказилишига қарор берилди.

Ўша куни ҳамма йифилди. Халқ сабрсизлик билан кутиб турар эди. Сехргарлар ип ва арқонларини майдонга ташлаганларида ҳар бири илонларга ўхшаб ҳаракатлана бошлади. Бу воқеа Қуръони каримда шундай баён этилади: “**У: «Йўқ. Сизлар ташланг», деди. Бирдан уларнинг арқонлари ва асолари унга сехрларидан худди ҳаракатланаётгандек бўлиб кўринди. Бас, Мусо ичида хавф ҳис этди. Биз: «Кўрқма, албатта, сен устунсан. Кўлингдаги нарсани ташлагин, уларнинг қилган ҳунарини ютиб юборур. Уларнинг қилган ҳунари сехргарнинг ҳийласи, холос. Сехргар қаерда бўлса ҳам, зафар топмас», дедик”** (“Тоҳа” сураси, 66-69-оятлар).

Мусо алайҳиссалом асосини отдилар. Асо аждарҳога айланиб, сехргарларнинг ҳамма нарсларини ютиб юборди. Аммо қорнида ҳеч бир ўзгариш бўлмади. Бу башарий иш эмас, илоҳий қудрат эди. Сехргарларнинг ясаганлари эса кўзбўямачиликдан иборат эди, холос. Мусо алайҳиссаломнинг асосидаги бу ҳолат вақтида сехргарларнинг бошлиғи ёнидагина шундай деди: “Асо бу ишларни қиласар экан, Мусога қара, ажабо, ажойиб ҳол ичида...”

Мусо алайҳиссаломнинг ранги бир ҳолдан иккинчи ҳолга кирап, асо эса ишини давом этти-

парди. Бу ҳолатни кузатган сеҳргар бошлиғига деди:

“Мусонинг ранги ўзгарайти, аммо асо ишида давом этяпти...” Бу ҳолатни кузатиб турган сеҳргарлар бошлиғи:

“Бу Мусонинг иши эмас, Аллоҳнинг ишидир. Зеро, ҳеч бир сеҳргар ўзи қилган сеҳрдан қўрқмайди. Худди шунингдек, ҳеч бир санъаткор ўз санъатидан қўрқмайди. Ундай бўлса бу – илоҳий бир ҳодисадир.” деди ва иймон келтирди. Бошқа сеҳргарлар ҳам унга эргашдилар ва иймонга кирдилар... Бу ҳодисадан ҳам шуни англаш мумкинки, бирор масалада нафсимизни аралаштирумасдан, фақат Аллоҳнинг розилигини кўзласак, Аллоҳнинг лутфи билан муваффакиятга эришамиз. Мусо алайҳиссалом сеҳргарлар билан учрашгандарида қобилияти заиф қўриниб, бирлаҳза қўркувга тушдилар. Лекин Аллоҳга илтижо қилиб, Унинг буйруғига бўйнусунган ҳолда ҳаракат қилиши натижасида Аллоҳнинг ёрдамига етишиб, сеҳргарларни ожиз қолдирди. Шу сингари бизнинг ҳам вазифамиз қўлимиздан келганча ҳаракат қилгандан сўнг Аллоҳга таввакул қилиш ҳамда натижани Аллоҳнинг иродаси ва лутфи билан бўлишини билишдан иборатдир. Боболаримиз айтганидек: “Тавфиқ Аллоҳдандир”.

Хуллас, уруғни тупроққа биз қадаймиз, аммо унинг буюк чинор бўлиши ёки чириб кетиши орасидаги такдир — Яратувчига хос. Яъни, асони

майдонга ташлаган ҳазрати Мусодир, аммо уни бошқа илонларни ютадиган аждар ҳолига келтирған – Аллоҳ таолодир.

Шунинг учун эга бўлинган лутф ва неъматларга эмас, уни юборганга назар ташлаб, ғафлатдан сафланиш керак. Мавлоно Румий ҳазратлари шундай ифода этадилар:

“Оловда қиздирилган темирдаги қизилликни унга оид деб ўйлама! Чунки у оловдан унга ўтган нур ва ҳароратдан иборатдир”.

“Қуёш ўзидан тараляётган нурларни акс эттириб порлаганига қувониб, ўзига бино қўйиб турганларга қарат: “Эй тушунмаган мағрурлар! Бир оз сабр қилинг, мен шу тоғнинг ёки шу дарёнинг ортига бориб ғойиб бўлай, ўшанда англайсиз ҳақиқатни”, - дейди.

“Дераза ва уйни ёруғлик билан тўлганини кўрсанг, сен уларга ойдинлик дема; зеро, ойдинликни берган қуёшдир”.

Абдулқодир Жилоний ҳазратлари мана бундай насиҳат қиласиди:

“Эй ўғил! Хунару ҳикматга боғланишлардан қачон кутуласан ва қудратни илоҳий манзилига қачон етишасан? Амалинг ҳикмат билан сени Азизу Жалил бўлган Аллоҳнинг қудратига қачон улаштиради? Сени балоларга мубтало қиласидиган

Аллоҳдан қочма! Аллоҳ сени баъзи балоларга дучор қилади. Бунинг сабаби шудир: Ажабо, сабабларга суяниб Унинг эшигини тарк этасанми ёки Унинг эшигига ёпишасанми? Ажабо, зоҳирга сунасанми ёки ботингами? Ажабо, идрок қилинадиганга ишонасанми ёки идрок қилинмайдиганга ишонасанми?

Ажабо, кўринганга ишонасанми ёки кўринмайдигангами?

Сенга берилган маърифат, билим ва муваффакиятларни ўзингдан деб биласанми ёки Аллоҳданми?..."

Демак, мўмин куч ва қудратни Аллоҳдан эканлигига ишониб, хизматлардаги ютуқни Аллоҳнинг лутфи деб, ўзига шу имконни берган Аллоҳга шукур қилиши лозим. Жаҳон султонлигини маънавий султонликка бирлаштира олган етук шахслардан бири бўлган Қонуний Султон Сулаймоннинг зафарлари қаршисидаги ҳолати ҳар бир хизмат аҳлига ўлчов бўла оладиган қийматлидир.

Барбарос Хайриддин Пошо Андреа Дорайини Превезада паришон ҳолда қолдириб мағлуб этди. Андреа қочиб, аранг қутилиб қолди. Барбарос қўлга киритилган душман кемалари ва ўн мингдан ошиқ асир билан сарой бурнидан Ҳалижга кириб келаётган эди.

Сулаймон Қонуний вазирлари ва аўёнлари билан ушбу бемисл манзарани соҳилдаги саройларидан биридан томоша қиласарди.

Вазирлардан бири ҳаяжон билан:

“Сулаймоним, бундай манзарани, ажабо, дунё неча марта кўрган экана? Бу билан қанча фахрлансангиз оздир!” - деди.

Сулаймон Қонуний эса шундай жавоб берди:

“Вазирим! Биз фахрланишимиз лозимми ёки бу зафарларни берган улуғ Роббимизга ҳамд бирла шукр айтиш?!?” Инсон ана шундай хизмат ва ана шундай одобга риоя қилса, менлигидан ажралса Аллоҳга бўлган тавозе ва камтарлиги ортади. Хизматларда оёқни тойдирадиган энг аҳамиятли нуқта кеккайиш ва манманликдир. Зоро, ояти каримада: «...**Ховлиқма, албатта, Аллоҳ ховлиққанларни суймас**» (“Қасос” сураси, 76-оят), дейилган.

Шунинг учун ҳар бир банда қандай неъмат ва лутфга эга бўлишидан қатъи назар манманликка берилиб, фахрланиш касаллигидан Аллоҳга сигиниши лозим. Оламларга раҳмат бўлиб жўнатилган Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам эга бўлган барча олий ҳислат ва фазилатларга қарамасдан, доимо “ фахрланиш йўқ”, деб тавозе ва “ҳеч”лик ҳолини муҳофаза қилганлар.

Ҳадиси шарифларида:

“Мен расулларнинг қўмондониман, лекин бу - фахрланиш эмас! Мен пайғамбарларнинг охиргисиман, аммо бу - фахрланиш эмас! Биринчи шафоат қилувчи ҳам менман, шафоати биринчи бўлиб қабул бўладиган ҳам менман, аммо буни ҳам фахрланиш учун айтмадим” (Доримий, “Муқаддима”, 8).

“Қиёмат куни ер ёрилиб очилганда, биринчи бўлиб (тириладиган) менман, аммо фахрланиш учун айтмаяпман. Ҳамд байроби Менга берилади, бу билан фахрланмайман! Мен Қиёмат кунида инсонларнинг энг ҳурматлисиман, аммо бу билан фахрланиш йўқ. Қиёмат куни Жаннатга биринчи кирадиган ҳам менман, аммо бу билан ҳам фахрланмайман”, - дедилар (Доримий, “Муқаддима”, 8).

Дарҳақиқат, “мен”лик ва ўзига бино қўйиш” — хизмат йўлининг саратон касаллигидир. Бу касалликнинг даъвоси жуда мушкулдир. Даргоҳларда (яъни диний жойларда) “ҳеч” деб ёзилган бир ёзув кўринадики, бу – инсонга манманликдан воз кечиб, ожизлигини тан олиш ва ҳеч нарса эмаслигини билишдир. Яъни, банда эканлигини билиб туришдир. Банда бу нуқтага етгач, шундай ихлосга эришадики, озгина амал ҳам унга кифоя қиласди. Ушбу ҳақиқат бир шеърда шундай ифода этилади:

Огоҳ бўлсанг ҳечлигингдан,
Оз амал ҳам бир тоғ бўлур.
Нуқсонларинг ҳам соғ бўлур,
Заҳар эса бол, ёғ бўлур.
Тоғлар мевазор боғ бўлур,
Жумла жаҳон бўстон санга.

“Ожизлигинг, кучсизлигингни англаган бўлсанг, қийматсиз кичик бир амалинг ҳам тоғдек катта бўлади. Хатоли ишларинг тузалади. Аччик ҳолинг асалдек ширин бўлади. Куриган тоғлар, мевали боғ, бутун дунё сенга бўстон бўлади”.

Хизматга кирган одам ожизлик, ҳеч нарса эмаслик туйғулари билан доим тавба–тазарру қилиши ҳамда Аллоҳдан ёрдам сўраши керак. Ояти каримада шундай дейилади: “**Эй иймон келтирганлар! Сабр ва намоз ила мадад сўранлар. Албатта, Аллоҳ сабрлилар биландир...**” (“Бакара” сураси, 153-оят).

Мўмин бу илоҳий тавсияга риоя қилиб, хизматларда қоим бўлиши учун, хусусан, таҳажҷуд вақтида, агар имкони бўлмаса имкон топган вақтда икки ракаат ҳожат намози ўқиб, Аллоҳдан ёрдам сўраши лозим.

Хизматда бўлган киши хизматидаги камчиликлар сабабидан ўзгаларни айбламасин, айб, нуқсонни аввало ўзидан изласин. Узрни бошқага, масъулликни ўзига қаратсин. Чунки хизмат

қилувчининг ички дунёси хизмат қилинаётганида акс этади. Хизмат қилинаётганларда кўрилган бир хато аслида хизмат қилаётгандан ўтган заифликдир. Имом Раббоний ҳазратлари таълим вазифасини берган талабаларидан бирининг мактубига ёзган ушбу жавоб ибратли насиҳатдир: “...Сен йўл кўрсатаётган талабаларингдан шикоят қилиб, улардан хафа бўлганингни ёзаяпсан. Аслида сен улардан эмас, уларга қарши ўз тутуминг ва муомалаларингдан хафа бўлишинг ва шикоят қилишинг керак. Зоро, уларга шундай муомала қиласапсанки, натижада бу роҳатсизликларнинг туғилишига сабаб бўлаяпсан. Зоро, ҳар бир устознинг талабаларига нисбатан чиройли муомала қилиши айтилганdir. Фақатгина ҳикоя ва қисса айтиб бериш орқали улар билан дўстлашиш мақтанилмаган... (Яъни, гапдан кўра муомала гўзаллиги билан намуна бўлиш муҳимдир)” (“Мактубот” 209-мактуб).

10. Хизматда Намуна Бўлиш

Хизматда бўлган кишилар ишларни фақат бошқаларга қилдириши эмас, масъуллик туйгуси билан хизматни елкасига олиши лозим. Ишнинг бир учидан ушламасдан туриб, ўтирган жойида атрофга буйруқлар ёғдириб, хизмат қилаётганини гумон қилаётганлар – масаланинг моҳиятини англамаган кишилардир. Хизматнинг бошида

бўлган одам қўл остидагилардан ҳам зиёда ғайратли, фаол ҳолатда хизматга ёпишиши керакки, бошқаларга ўрнак-намуна бўла олсин. Бундай муомала қўл остидагиларнинг ҳаяжонини ошириб, уларнинг хизматини завқу шавқ билан адо этишига сабабчи бўлади. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васаллам ҳаётларида бунинг бир қанча мисолларини кўрамиз. Дарҳақиқат, Қубо масжиди ва Масжиди Набавийнинг қурилишида саҳобалар орасида ўзлари тош ташиганлари, Ҳандақ жангидага улар билан бирга ишлаганлари ва ҳатто вақти вақти билан саҳобаларига хизмат қилганларини биламизки, булар бизга намуналардир. Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг:

“Бир қавмнинг яхшиси, уларга хизмат қилганидир” (Дайламий, “Муснад” 11, 324) дейиш орқали хизматнинг бошида бўлган одамлар хизмат кутаётган эмас, балки хизмат қилаётган одамларнинг яхшиси эканини айтаяптилар. Усмонли сultonларидан Қонуний Султон Сулаймон шахси ва хизматлари билан бу ҳолатни ўзида тимсоллантирган бошлиқлардан бири эди. У хориб-чарчаганига қарамасдан, ўзи иштирок этган Зигетвар сафари чоғида иймони ва шиҷоатини намоён этди. Ўз давридаги беҳисоб сафар ва фатҳларда шахсан қўмондонлик қилган Қонуний охирги сафари бўлган Зигетварга чиқиши арафасида садри аъзам Соқолли Сулаймоннинг хузурига келиб:

“Султоним, умматга беҳисоб зафарлар ҳадя этдингиз. Бутун умрингизни исломга бағишиладингиз. Энди чарчадингиз, сафарнинг мاشаққатига бу ёшингизда чидаш мушкулдир. Шунинг учун сиз Истамбулда қолиб, давлатингизни идора қилиб туриңг. Мен, вазирлар ва саркардалар сафарда қатнашайлык, күнглингиз ҳавотир олмасин...” - деди. Сулаймон Қонуний шундай деб жавоб берди: “Сўзларимни яхшилаб тингла, Соқолли! Бу васиятимни мендан кейин келадиган наслларга етказ! Подшоҳ доимо аскарлари билан бирга сафарга чиқиши керак. Аскар подшоҳнинг ёнида эканини кўргач, шижаоти ортади. Душман эса подшоҳ сафарда иштирок этганини кўриб, қаршисидаги рақибнинг янада кучли эканини ҳис этади. Кайфияти тушиб, жасорати сўнади. Урушда зафар қозониш учун асосан маънавий қувват керак! Бизнинг ёшлиқдан давлат бошқаруvida беҳисоб тажрибамиз бор. Сафарларда бу тажрибага эҳтиёж туғиладиган ҳолатлар юзага келади. Лаҳзалар, дақиқалар қадарнинг оқишини тайинлайди. Шунинг учун қари бўлишлигимга қарамай, сафарга қатнашаман!... Саройда қолиб, бошим ёстиқда вақтида оламдан ўтсам, эртага Киёмат куни Маҳшарда фотих боболаримнинг хузурига қандай чиқа оламан?!”

Соқолли дедики:

“Қарор бериш подшохимдадир”

Подшоҳ кексалиги сабабли ойлаб от устида юрадиган сафарни қандай күтара олади?!...

От устида тик күринсин деб темирдан қолип боғладилар. Сафар бошланди. Ёмғирли мавсум эди. Замбаракларни юклаган аравалар йўлда ботиб қолди. Ботқоқдан чиқариш учун ҳайвонларнинг кучи етмасди. Аскарлар илгарила бетган эди, бу атрофда эса оз сонли аскарлар ва қўмондонлар бор эди, холос. Султон буйруқ берди: “Мартабали инсонлар, қўмондонлар ҳам, ҳамма ботқоқликка кирсин. Араваларини елкаси билан туртиб отларга ёрдам берсин”.

Барчаси пойчаларини шимариб, ботқоққа кирдилар. Тўп араваларини ўша маънавий ҳаяжон билан ботқоқликдан чиқардилар. Султон давлат тарихини ёзувчига қараб дедики: “Ёз! Келажак насллар ибрат билан ўқисин ва татбиқ этсин!..”

Қонунийнинг саркарда ва вазирлари ботқоқликка кирди. Араваларни елка билан туртиб чиқарди. Бир фожеадан Аллоҳнинг изни билан ошиб ўтилди.”

Қонуний ўзидан кейин келадиган наслларга намуна бўлиб хизмат чўққисини ҳадя этди. Тарихда бошқарувчиларнинг етук савияда бўлган вақтларида халқ ҳам юқорида эдилар. Чунки

бошқарувчилар билан бошқараётганлар орасида ўхшашлик юзага келади. Масалан, Умар ибн Абдулазиз тахтга келганида ўлкасида ботиллар ва номақулликлар бор эди. У бошқарган икки ярим йил мобайнида бир қанча ботил йиқилди, жуда кўп нарса ўзгарди. Моддий ва маънавий жиҳатдан буюк фатҳлар қилинди. Бу воқеалар бошқарувчиларга энг зарур мисоллардир.

11. Хизмат Ҳаяжонини Йўқотмаслик Ва Саботли Бўлиш

Инсонни хизматга жўштирадиган ва унинг завқ билан адо этилишини таъминлайдиган нарса – кўнгиллардаги ишқ, шавқ ва ҳаяжондир. Қалбидা бундай ҳаяжон бўлмаган инсон хизматлардан маънавий завқ ололмайди. Шу нарса ҳақиқатки, муассасаларнинг, ҳатто давлатларнинг юксалиши ҳаяжонларнинг етук нуқтасида юзага келган даврларда бўлган. Масалан, муборак аждодимиз Усмоний Қонуний даври бутун бир жамият ва кишиларнинг жиддият ва иймон тўла жўшқин даврларда юзага келган. Бу даврда иймоннинг ҳайбату ҳаяжони факат Қонунийда эмас, давлатнинг барча муссасаларида ва ҳатто энг кичик мартабадагиларда ҳам кўринар эди.

Подшоҳдан тортиб оддий бир одамга қадар айни бир туйғу, айни ҳиссиёт ичида яшар эди. Бу

ҳаяжоннинг сўниши эса чўкишнинг бошланиши эди. Аллоҳ йўлидаги хизматларнинг каттариши ва самара бериши ҳам диний ҳисларнинг юраклардаги ҳаяжони билан бир нисбатдадир. Ибн Аббос розияллоҳу анхунинг ривоятига кўра, Аллоҳ таоло мўминларнинг қалбларида тушкунлик зохир бўлган бир даврда мана шу оятни нозил қилди: “**Иймон келтирганлар учун Аллоҳнинг зикрига ва нозил бўлган ҳаққа қалблари юмшаш, айни чоғда, олдин китоб берилган, сўнг муддат ўтиши билан қалблари қотиб қолган, кўплари фосиқ бўлганларга ўхшамаслик вақти келмадими?!**” (“Ҳадид” сураси, 16-оят).

Узоқ вақт хизмат қилган баъзи шахсларда хизматдан зерикиш туйгуси пайдо бўладики, бу ҳолат хизмат аҳли учун ҳалокатнинг бошланишидир.

“Энди етар” туйгуси инсонни дунёга тортувчи нафснинг пичирлашидир. Абу Имрон раҳимаҳуллоҳдан нақл қилинган ушбу ривоят хизмат ҳаяжони умр бўйи йўқотилмаслиги лозимлигини баён этади. Уммавийлар даврида Абдураҳмон ибн Валид қўмондонлигидаги ислом лашкари Расулуллоҳнинг Истамбул фатҳига оид хушхабар ва илтифотига ноил бўлиш ниятида йўлга чиққан эди. Лашкарнинг ичига Ҳамид ибн Зайд, Абу Айюб ал Ансорий розияллоҳу анхумо ҳам бор

эди. Жанг қизиган пайтида ансорийлардан бири отини византияликларнинг ичига бостириб кирди ва уларнинг ўртасида қолиб кетди. Буни кўрган мўминлар “Ўз қўлларингиз билан ўзингизни ҳалокатга отмангиз”, - деган оятга биноан ҳайратлар ичида:

“Ла илаҳа иллаллоҳ! Ана унга қаранг! Билиб туриб ўзини ҳалокатга отаяпти!” - дедилар.

Шунда Абу Айюб ал Анзорий розияллоҳу анху шундай дедилар:

“Эй мўминлар! (Нотўғри тушунилмасин!) бу оят биз анзорийлар ҳақида нозил бўлди. Аллоҳ Пайғамбариға ёрдам бериб, динини ғолиб қилганида биз “Энди молларимизнинг бошида туриб уларнинг ислоҳи билан машғул бўлайлик”, - деган эдик.

Ана ўша вақтда Аллоҳ таоло Расулига: “**Ва Аллоҳнинг йўлида нафақа қилинг. Ўзингизни ҳалокатга дучор қилманг...**” (“Бакара” сураси, 195-оят) оятини ваҳий қилди.

Бу ояти каримадаги “Ўзини ҳалокатга дучор қилиш”дан мурод боғу роғ билан машғул бўлиб, Аллоҳ йўлида гайрат ва хизматни тарк этиб, бепарво бўлишдир.

Бу илоҳий огоҳлантиришга чин дилдан эргашган Абу Айюб ал Анзорий ҳазратлари Аллоҳнинг

йўлида хизматдан сира ҳам орқада қолмади. Ва ниҳоят ўзи қатнашган жанглардан бирида шаҳид бўлиб, ўша жойларга дафн этилди (Абу Довуд, „Жиҳод, 23; Термизий, „Тафсир”, 2).

Абу Айюб ал Ансорий ҳазратлари Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламни Мадинадаги уйида 6 ой меҳмон қилиш шарафига эришган эди.

Расулуллоҳ саллаллоҳу алайҳи васаллам билан бирга қанча жангларда қатнашган, ёши саксондан ўтганида ҳам Аллоҳ йўлида хизматда бўлиши иймон ҳаяжонининг умр бўйи қаримай, ёш қолиши лозимлигига кифоя қиласидиган бир мисолдир.

Мўминни ягона қудрат соҳиби бўлган Аллоҳга боғлайдиган иймон айни вақтда ҳаяжон ҳамдир. Бу ҳаяжонга эга бўлган мўминнинг қўзи ҳеч нарсадан кўрқмас, қатъияти синмас ва ҳеч қачон умидсизликка тушмасдир. Дарҳақиқат, Аллоҳ таоло иймон келтирганларни ҳеч қачон тушкунликка тушмасликка амр қилиб шундай дейди: **“Бўшашманглар! Хафа бўлманглар! Сизлар, агар мўмин бўлсаларингиз, устуңсизлар”** (“Оли Имрон” сураси, 139-оят).

Хизмат аҳли муаммо яратувчи эмас, муаммоларни ҳал қилувчи бўлиши лозим. Илмни гап билан, танқид билан, ошиқ камини кавлаш билан

эмас, балки ҳадислардаги муаммоларни ечувчи, ҳал қилувчи бўлиши лозим.

Ғамлар қаршисида енгилиб, тушкунликка тушиб, бир чеккага ўзини тортиш ожизликнинг белгисидир. Ожизлик эса мусулмонга ярашмайди. Хизматда бўлган кишилар Пайғамбар саллаллоҳу алайҳи васалламнинг ушбу илтижоларини тилларидан ва кўнгилларидан туширмасликлари керак:

“Эй Роббим! Ожизликдан, танбалликдан, кўрқоқликдан, кўл-оёғи тўкиладиган даражада тоқатсизликдан сенга сифинаман...” (Бухорий, “Давват”, 8).

Хизматдаги муваффақиятнинг энг асосий қалити сабр ва саботкор бўлишdir. Аллоҳ таоло ояти каримада шундай марҳамат қиласи: **“Эй иймон келтирганлар! Сабр қилинг. Сабр ила ғолиб келинг. Курашга бел боғлаб туринг. Аллоҳга тақво қилинг. Шоядки, ютуққа эришсангиз”** (“Оли Имрон” сураси, 200-оят).

“Эй иймон келтирганлар! Сабр ва намоз ила мадад сўранглар. Албатта, Аллоҳ сабрлилар биландир” (“Бақара” сураси, 153-оят). Бу оятнинг тафсирида Элмалилли Ҳамди Ёсир шундай ифода қиласи: “Аллоҳнинг исмларидан бири “Ас Собир” исми шарифидир. Ҳар кимда сабр бўлса, унда Аллоҳнинг кудратидан бир кўриниш бор деганидир. Агар бу сабрли одамлар бир ерда тўпла-

ниб, бир жамоат бўлсалар Аллоҳнинг ёрдамига эга бўладилар. Аллоҳ уларнинг доимо дўсти ва волийсидир” (Ҳақ дин Қуръон тили).

Хизмат аҳли хизматини бажарап экан, захмату мashaққатларга дуч келиши табиий ҳолдир. Қийинчиликлар қархисида саботли бўлиб, сабр билан йўлда давом этса, илоҳий ёрдамдан баҳраманд бўлиб, Аллоҳнинг изни билан муваффақиятга етишади. Имом Раббоний ҳазратлари шундай дейдилар: “Исломнинг ҳақиқатларини баён қилиш асносида баъзи инсонлар бошига тушадиган мashaққатларни буюк саодат деб билиши керак. Пайғамбарлар қанча озорларга рўбарў бўлдилар. Буюк ғамларни тортдилар. Ҳатто пайғамбарларнинг энг фазилатлиси ҳазрати Муҳаммад Мустафо саллаллоҳу алайҳи васаллам: “Мен кўрган озорларни ҳеч бир пайғамбар кўрмагандир”, – дедилар” (Мактубот, 193, Мактуб).

Муҳаммад Иқболнинг қуидаги сўзлари ҳам қийинчиликлар қархисидаги хизмат аҳлиниг йўлига чироқ тутади: “Бир кийик бошқа бир кийикка дардини айтарди: “Бундан кейин Каъбада, Ҳарамда яшайман. У ерда ётиб-туриб, у ерда ўтлайман, зеро овчилар, тузоқ қурганлар кечаю кундуз биз оҳуларнинг изимиздан пойлашади. Энди овчининг ғамидан қутулишни истайман. Кўнглим бир оз оромга қовушсин...” булар-

ни тинглаган бошқа бир кийик эса: “Эй ақлли дўстим! Яшашни хоҳласанг таҳлика ичиди яша. Ўткир қиличдан ҳам кескирроқ бўлиб яша! Таҳлика қудратни имтиҳон қиласди. У бизга жисм ва жоннинг нималарга қодирлигини билдиради”, - деб жавоб берди.

Дарҳақиқат, Суфён Саврий қуддиса сирруху ҳам Хуросонга кетиб, таблиғда бўлиш Маккада яшашдан сенинг учун яна ҳам катта ютуқдир”, деб бу ҳақиқатни ифода этади. Хизмат инсони рўбарў бўладиган таҳликалар қаршисида енгилмасдан, қуввати зиёдалашиши керак. Кўнгилларга абадий саодат бўлган оби ҳаётнинг аксарият қийин вақтларда, оғир ва мاشаққатли диёrlарда яширин эканини эсдан чиқармаслик керак. Дарҳақиқат, заҳмат чекмасдан раҳматга, кулфатга сабр қилмасдан неъматга эга бўлинмаслиги очиқ-ойдин ҳақиқатдир. Зоро, ҳаётни қимматли ва барокатли қилган нарса олий ғоя учун қилинган ғайратлардадир.

Хизмат, келиб кетгувчи бир савдо эмас. Сўнгги нафасгача ишқ ва завқ билан бажарилиши керак бўлган улуғ бир вазифадир. Шу нуқтаи назардан, хизмат аҳлининг озуқаси сабр, суянидгани Аллоҳ бўлиши лозим. Улуғларнинг шундай сўзлари бор: шу уч сифатга эга бўлган инсон Аллоҳдан узоқдир:

1. Роҳатини ўйлаб хизматдан қочганлар;
2. Ўта ҳассос эканлигини баҳона қилиб, “кўнглим кўтара олмайди”, деб оғир кўринишлардан ва мотамларнинг атрофидан узоқда бўлганлар;
3. Нодон ва фосиқлар билан ҳамхол бўлганлар.

Ҳаётнинг лаззати шу уч ерда кўринади:

1. Ишқ билан бирлашган иймонда.
2. Завқ ва хушуъ билан адo этилган ибодатда.
3. Мафтункор муомала билан қилинган хизматда.

Хулоса шуки, қилинган хизматларнинг Аллоҳ хузурида қабул бўлиши учун улар чиройли одоб билан бажарилиши лозимдир. Аллоҳнинг маҳлуқотига яхши муомала, шафқат ва марҳамат билан хизмат қилиш учун қувватли сабр ва таҳаммул қила оладиган юрак керак. Комил хизмат инсони марҳамат, шафқат, фидокорлик, ғамхўрлик ахлоқи билан зийнатланган, гина ва нафратдан узоқ кишидир. Ақл ва ҳикмат кўзи билан қаралганида, Куръони каримда бу ахлоқий сифатлар қайта-қайта баён қилинганини кўриш мумкин. Куръонда зикр қилинган қиссалар ҳам ахлоқ асосларини кўрсатади.

Асосан диний баркамолликдан иборат бўлган ахлоқ ҳайвоний ҳаётдан инсоний ҳаётга, васфлардан комилликка ўтишдир. Ахлоқнинг асосини ҳам Аллоҳга бўлган ишқ йўлидан топамиз. Бунинг йўли эса Аллоҳ йўлидаги ҳар хил ғайрат ва хизматлардадир. Дарҳақиқат, етук хизмат инсонни қандай муҳитда яшаса ҳам, иймон, ҳаяжон ва борлигини сақлай оладиган; қалбини мол-дунё, мавқе ва манфаат хавотирларидан узоқ тута оладиган ва хизмат кутаётгандарнинг, хусусан, изтироб ичида бўлганлар ва ёлғизларнинг овозсиз фарёдларига қулоқ солиб, кўнгил берадиган кишидир. Ўлимни мотам эмас, “никоҳ кечаси” ҳолига келтира олиш шарафли хизмат ҳаёти билан рўёбга чиқишини англаб етгандарнинг ишидир. Улар ўлмасдан аввал ўлишнинг сиридан огоҳ бўлганлардир.

Роббимиз бу хислатлар билан насибала-нишни барчамизга насиб айласин. Хизмат қилишга имконимиз бўлиб, бора олмаганимиз ҳар ернинг масъулиятини кўнглимида ҳис қиладиган фаросат, қатъият ва ғайрат билан хизмат қилишни бизларга эҳсон айласин!

Кўнгилларимизга хизмат ҳаяжони билан жонланишни лутф айлаб, Ўзининг розилигига мувофиқ тарзда ғайрат қила олишни барча-мизга насиб айласин!!!

Амин!!!

Эсингдами айтчи сен туғилган он
Барча шодон эди, сен эса гирён.
Шундай яшагилки кетар чоғингда,
Барча гирён қолсин, сен боргил шодон.

МУНДАРИЖА

СҮЗБОШИ	5
ХИЗМАТ	15
Хизмат Шуури.....	29
Расулуллоҳ Алайҳиссалом Ҳаётларида Хизмат...	32
Саҳобалар Ҳаётида Хизмат.....	41
Аллоҳ Дўстларининг Ҳаётида Хизмат.....	50
ВАҚФ ХИЗМАТЛАРИ	60
ХИЗМАТДА ҲИДОЯТ ВА РАҲМАТ УСЛУБИ... ..	75
ХИЗМАТДА ҲАЛИМЛИК ВА ШАФҚАТ УСЛУБИ	91
ХИЗМАТДА ОДОБ ВА ЎЛЧОВЛАР	109
1. Хизмат аҳамиятини ҳис қилиш	112
2. Қалбни маънавий ҳислатлар билан зийнатлаш ..	118
a) Қалбнинг доимий равишда Аллоҳ били билан бирга бўлиши.	122
б) Қалбнинг Аллоҳ ва Расулининг муҳаббати билан тўла бўлиши	123
в) Қалбнинг дин биродарлар муҳаббати билан тўлиши.....	128

<i>д) Биродарликни задаловчи</i>	
муносабатлардан тиийлиши	132
<i>г) Қалбнинг Аллоҳ учун Унинг</i>	
махлукотига севги, шафқат ва	
марҳамат билан тўла бўлиши.....	138
3. Ихлос ва событқадамликни муҳофаза қилиш..	138
4. Шафқатли, марҳаматли ва кечиримли бўлиш..	145
5. Маслаҳат билан ҳаракат қилиш.....	152
6. Хизмат қилинаётган кишини яхши таниш....	155
7. Мўътадилликни муҳофаза қилиш.....	160
8. Қуръони карим таълими билан боғлиқ	
хизматларга биринчи даражада	
аҳамият бериш.....	171
9. Ўзини илм ва хулқда давомли ўнглаб бориш.	179
а) Илмий Барқамоллик	181
б) Маънавий Камолга Етишии.....	182
в) Маслакни Такомиллаштириши	184
10. Хизматда Намуна Бўлиш	195
11. Хизмат Ҳаяжонини йўқотмаслик	
Ва Саботли Бўлиш	199

